

*0: EK
*1: 2008-2009
*2: 19
*3: WordXP
*4: 19de vergadering
*5: Dinsdag 27 januari 2009
*6: 13.30 uur
**

Voorzitter: Timmerman-Buck

Tegenwoordig zijn 63 leden, te weten:

Asscher, Van de Beeten, Van den Berg, Biermans, Van Bijsterveld, De Boer, Böhler, Broekers-Knol, Doek, Dölle, Van Driel, Dupuis, Duthler, Eigeman, Engels, Essers, Franken, Goyert, De Graaf, Haubrich-Gooskens, Hendriks, Hermans, Hillen, Ten Hoeve, Hofstra, Holdijk, Ten Horn, Janse de Jonge, Van Kappen, Klein Breteler, Kneppers-Heijnert, Koffeman, Kuiper, Laurier, Leijnse, Linthorst, Meindertsma, Meurs, Noten, Peters, Putters, Quik-Schuijt, Rehwinkel, Rosenthal, Russell, Schaap, Schuurman, Slager, Slagter-Roukema, Smaling, Swenker, Sylvester, Tan, Terpstra, Thissen, Timmerman-Buck, Vedder-Wubben, Vliegenthart, De Vries-Leggedoor, Werner, Westerveld, Willems en Yildirim,

en mevrouw Verburg, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, en mevrouw Huizinga-Heringa, staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat.
**

*N

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Bemelmans-Videc, Van der Linden, De Vries, Elzinga en Kox, wegens verblijf buitenslands in verband met verplichtingen voor de Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa;

Lagerwerf-Vergunst, Leunissen en Reuten, wegens verblijf buitenslands;

Meulenbelt, Huijbregts-Schiedon en Schouw, wegens ziekte.
**

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **voorzitter**: Aan de orde is de herdenking van de heer Verburg. Ik verzoek de leden, te gaan staan.

Op 13 januari jongstleden is op 88-jarige leeftijd Rien Verburg overleden. Hij was lid van de Eerste Kamer van 1968 tot en met 1976 voor de Partij van de Arbeid. Rien Verburg werd in 1920 geboren in Middelburg. In 1947 studeerde hij na een onderbreking tijdens de Tweede Wereldoorlog af aan de Economische Hogeschool te Rotterdam.

In 1996 zou hij op 75-jarige leeftijd zijn proefschrift verdedigen aan de Universiteit van Amsterdam, getiteld: "Zeeland 1940-1990, economische ontwikkeling in het licht van de ruimtelijke economie en de economische geografie". Het vormde de academische bekroning op een werkzaam leven dat voor een groot deel in dienst stond van zijn geliefde Zeeland. In deze provincie gold hij als een van de zogeheten "Deltaboys", de groep bestuurders die na de ramp de economische wederopbouw van Zeeland vorm gaf. Hij stond met name aan de wieg van de ontwikkelingen van het Sloegebied, waarin hij een belangrijk aandeel had. Rien Verburg was bijna 30 jaar lang directeur van het Economisch Technologisch Instituut voor Zeeland, van 1948 tot en met 1976. Vanaf 1968 combineerde hij deze functie met het Eerste Kamerlidmaatschap. Op 1 januari 1977 verruilde hij beide posities voor het lidmaatschap van de Raad van State, waar hij tot en met 1990 werkzaam zou zijn.

In deze Kamer was hij de fractievoorzitter op de terreinen economische zaken en landbouw en visserij en was hij ook, zij het kort, vicefractievoorzitter. Hij vervulde tevens het voorzitterschap van de vaste commissie voor Economische Zaken. Zijn maidenspeech betrof de begroting van het ministerie van Economische Zaken. Hij toonde zich daarbij geïnteresseerd in achtergronden en samenhangen op verschillende terreinen, variërend van industrie- en sectorbeleid tot energie- en prijsbeleid. Puttend uit zijn ervaringen in zijn hoofdfunctie besprak hij ook het regionale beleid en toonde hij zich verheugd dat regionale economische politiek en het planologische beleid elkaar gingen naderen. Hij ontwaarde daarin een nieuwe lijn die uitzicht bood op een integrale, fundamentele aanpak van het regionaal beleid.

Zijn nevenfuncties waren verscheiden en betroffen zowel planologische als sociale kwesties. Hij vervulde vele commissariaten, publiceerde regelmatig, maar was bijvoorbeeld ook initiatiefnemer voor vijf oorlogsmonumenten op Walcheren. Rien Verburg werd voor de diensten die hij ons land heeft bewezen in 1971 benoemd tot Officier in de Orde van Oranje Nassau en in 1985 tot Commandeur, eveneens in deze orde. Toen hij in 1977 afscheid nam van deze Kamer typeerde de toenmalige voorzitter van de Eerste Kamer hem in zijn gelukwensen met de benoeming tot lid van de Raad van State als volgt: "De Raad van State krijgt er een zeer waardevol lid en een zeer aangenaam mens bij." Ik citeer aanvullend het overlijdensbericht: "Heel bijzonder, heel gewoon, gewoon een heel bijzondere man."

De Eerste Kamer is Rien Verburg dankbaar voor wie hij was en voor wat hij heeft bijgedragen aan onze samenleving. Moge dit een steun zijn voor zijn familie bij het verwerken van hun verdriet.

Ik verzoek de leden een moment stilte in acht te nemen.
**

De aanwezigen nemen enkele ogenblikken stilte in acht.

De **voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst, die in de zaal ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

**

(Deze lijst is, met de lijst van besluiten, opgenomen aan het einde van deze editie.)

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede dat voorgenomen beslissingen omtrent enkele ter instemming aangeboden JBZ-besluiten tijdens deze vergadering in de zaal ter inzage gelegd worden, conform het voorstel van de commissie voor de JBZ-Raad. Als aan het einde van de vergadering geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer heeft besloten conform dit advies.

**

(De besluiten zijn als noot opgenomen aan het einde van deze editie.)<1>

*B

!Hamerstukken!

Aan de orde is de behandeling van:

- het wetsvoorstel **Wijziging van de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte in verband met de uitbreiding met onderwijs als bedoeld in de Wet op het primair onderwijs en de Wet op het voortgezet onderwijs en met wonen (30859);**

- het wetsvoorstel **Instelling van een College voor examens, alsmede houdende wijziging van de Wet op het onderwijstoezicht en de Wet op het voortgezet onderwijs (Wet College voor examens) (31411);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaat van het Huis der Koningin (I) voor het jaar 2009 (31700-I);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaat van de Raad van State, de Algemene Rekenkamer, de Nationale ombudsman, de Kanselarij der Nederlandse Orden, het kabinet van de Gouverneur van de Nederlandse Antillen en het kabinet van de Gouverneur van Aruba (IIB) voor het jaar 2009 (31700-IIB);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Algemene Zaken, het Kabinet der Koningin en de Commissie van toezicht betreffende inlichtingen- en veiligheidsdiensten (III) voor het jaar 2009 (31700-III);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaat van de Nationale Schuld (IXA) voor het jaar 2009 (31700-IXA);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Financiën (IXB) voor het jaar 2009 (31700-IXB);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2009 (31700-X);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (XI) en van de begrotingsstaat van het Waddenfonds voor het jaar 2009 (31700-XI);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat (XII) voor het jaar 2009 (31700-XII);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (XV) voor het jaar 2009 (31700-XV);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (XVI) voor het jaar 2009 (31700-XVI);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaat van de begroting van Jeugd en Gezin (XVII) voor het jaar 2009 (31700-XVII);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaat van het Infrastructuurfonds voor het jaar 2009 (31700-A);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaat van het gemeentefonds voor het jaar 2009 (31700-B);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaat van het provinciefonds voor het jaar 2009 (31700-C);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaat van het Spaarfonds AOW (E) voor het jaar 2009 (31700-E);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaat van het Diergezondheidsfonds voor het jaar 2009 (31700-F);**

- het wetsvoorstel **Vaststelling van de begrotingsstaat van het BTW-compensatiefonds voor het jaar 2009 (31700-G);**

- het wetsvoorstel **Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-VIII);**

- het wetsvoorstel **Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat (XII) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XII);**

- het wetsvoorstel **Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (XVI) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XVI);**

- het wetsvoorstel **Wijziging van de begrotingsstaat van het Infrastructuurfonds voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-A);**

- het wetsvoorstel **Wijziging van de begrotingsstaat van het Fonds economische structuurversterking voor het jaar 2008**

(wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-D).

Deze wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

*B

!Selectie TGCS Europese voorstellen!

Aan de orde is de behandeling van:

- de brief van de voorzitter van de Tijdelijke gemengde commissie subsidiariteitstoets van 20 januari 2009 met het verzoek, in te stemmen met de voorgedragen selectie van Europese voorstellen voor parlementaire toetsing in 2009 (22112, letters CB/TK nr. 771).

De **voorzitter**: Ik stel voor, in te stemmen met de in de brief voorgedragen selectie van Europese voorstellen voor parlementaire toetsing in 2009.
**

Daartoe wordt besloten.

*B

!Waterwet!

Aan de orde is de behandeling van:

- het wetsvoorstel Regels met betrekking tot het beheer en gebruik van watersystemen (Waterwet) (30818).

De beraadslaging wordt geopend.

De **voorzitter**: Ik heet de staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat van harte welkom in de Eerste Kamer.
**

*N

De heer **Hofstra** (VVD): Mevrouw de voorzitter. Ik wil allereerst namens de VVD-fractie constateren dat wij van begin af aan ons positief ten aanzien van deze wet hebben opgesteld. Het goede van deze wet is dat vele andere bestaande wetten worden afgeschaft en door deze ene nieuwe wet worden vervangen. Veel vragen zijn aan de orde gekomen, zowel met het verslag als met het nadere verslag. Dat leidt ertoe dat er voor ons met betrekking tot deze wet nog slechts twee punten aan de orde zijn.

Het eerste betreft de kwestie van de indirecte lozingen op het riool. Die is geregeld met de huidige voorstellen op grond van de Wabo. Het komt ons voor dat het beter zou zijn om dat onderwerp met deze Waterwet te regelen. Uiteraard kennen wij de reactie van de staatssecretaris op dit punt. Zij heeft er al aandacht aan besteed, maar trekt toch weer de conclusie dat beter gehandeld kan worden als wordt voorgesteld. Toch willen wij nog een lans breken voor een heroverweging.

Een tweede soortelijk punt betreft de verantwoordelijkheidsverdeling bij de vergunningverlening. Nederland is een ingewikkeld

land met een grote bestuurlijke drukte. Het kan dan ook zomaar gebeuren dat voor de verlening van één vergunning, misschien wel één, twee of drie bestuurinstanties verantwoordelijk zijn. Deze wet zegt, met naar ik meen artikel 16, dat in dat geval de hoogste instantie voorgaat. Gelukkig is al geregeld welke instantie de hoogste is. Dus daarover hoeft geen discussie te ontstaan. Wij vragen ons toch af of dit een handige afspraak is als men tot een praktische uitvoering wil komen.

Kortom, wij willen de staatssecretaris graag uitdagen om op deze twee punten te reageren. Hopelijk zou er voor beide punten ruimte kunnen zijn voor een heroverweging. Er moet nog een invoeringswet worden ingediend. Er komt ook nog een waterbesluit en een waterregeling. Misschien is er bij die kaders nog gelegenheid om tot een heroverweging op deze punten te komen. Ik ben ook zeer benieuwd naar hetgeen de andere fracties ter zake willen inbrengen.

Ik wil afsluiten met de behandeling van een punt dat niet betrekking heeft op de wet zelf, maar op wat juist niet in de wet staat. Waterwet is een mooie algemene naam. Wij denken dan dat die het hele watergebeuren van Nederland omvat. Dat is echter niet waar. Er zijn nog twee belangrijke onderdelen: de drinkwatervoorziening en de riolering. Die maken geen deel uit van deze wet. Ik weet waarom dat zo is: daar zijn andere wetten voor. Die vallen onder andere departementen. Nu ontstaat echter in de praktijk een warrig beeld, gelet op de manier waarop gehandeld wordt. Waterschappen werken samen met een gemeente als het om de riolering gaat, soms ook met de participanten van een bedrijventerrein, zodat het bedrijfsleven een bepaalde rol kan spelen. Er zijn natuurlijk ook private bedrijven die op dit vlak een rol kunnen spelen. De concrete vraag aan de staatssecretaris is: zou aangegeven kunnen worden of op het gebied van de drinkwatervoorziening en de riolering de komende tijd bepaalde beleidsvoornemens te verwachten zijn? Misschien zou daarover een beleidsachtige brief aan de Kamer kunnen worden gestuurd, zodat wij nader zicht hebben op hetgeen eventueel op dat punt zou kunnen worden ontwikkeld. Nogmaals, het gaat om iets dat begrijpelijkerwijs niet in de wet staat, maar ik stel de vraag naar aanleiding van de wet.

Daarmee ben ik terug bij het begin. Wij staan positief tegenover deze wet. De staatssecretaris moet wel heel vreemd antwoorden, willen wij tegenstemmen.

*N

Mevrouw **De Vries-Leggedoor** (CDA): Voorzitter. Al jarenlang bestaat er een vrij algemene consensus dat het geheel aan wetgeving over waterkwantiteit, waterkwaliteit, waterkering en het beheer van natte waterstaatswerken een (te) verbrokkeld karakter heeft. Deze nieuwe Waterwet beoogt in de eerste plaats een negental bestaande wetten in hun geheel, alsmede een drietal delen van bestaande wetten te integreren. Daarnaast biedt de wet de mogelijkheid om toekomstige Europese regelgeving beter en sneller te

implementeren. Het wetsvoorstel beoogt een bijdrage te leveren aan de vermindering van regels, administratieve lasten en vergunningstelsels. De wet heeft als adagium "centraal wat moet en centraal wat kan". Net als voor de heer Hofstra geldt ook voor ons dat wij vanaf het begin van de behandeling hiervoor onze waardering hebben uitgesproken.

De huidige diverse vergunningsstelsel op het gebied van water worden gebundeld. Er komt één watervergunning voor alle handelingen in het watersysteem, en er komt één overheidsloket voor zowel de watervergunning als de omgevingsvergunning. Voor burger en bedrijfsleven wordt het dus eenvoudiger om die watervergunning aan te vragen. De vergunningen kunnen dan gecombineerd behandeld worden. Dit vraagt een goede samenwerking en een goede afstemming tussen de verschillende bestuurslagen. De basis daarvoor is naar de mening van de leden van de CDA-fractie op een zorgvuldige manier in dit wetsvoorstel gelegd, zonder dat starheid wordt gecreëerd. Als alleen de hoogste bestuurslaag het qua vergunningverlening en -handhaving zou moeten doen, zou ik er anders over denken, maar omdat bestuursorganen onderling kunnen afspreken om bij samenloop van bevoegdheden af te spreken dat de meest functionele de vergunning verleent, kan in onze ogen maatwerk worden geleverd. Het ene loket waar zowel de omgevingsvergunning als de watervergunning kan worden aangevraagd, roept bij ons wel een vraag op. Kan de staatssecretaris de Kamer informeren over de vraag op welke wijze toezicht en handhaving zullen worden georganiseerd? Denkt het kabinet aan onderbrenging in omgevingsdiensten zoals wij besproken hebben tijdens het debat over de Wabo?

Met dit wetsvoorstel wordt bestaande wetgeving beter gestroomlijnd en vereenvoudigd. De samenhang tussen waterbeleid en ruimtelijke ordening wordt verbeterd. Mede daardoor doen de status van structuurvisie en de projectprocedure, zoals al eerder in de Wet op de waterkering, hun intrede en kan er, aldus de memorie van antwoord op de door ons gestelde vraag, zo nodig gebruik worden gemaakt van de sturende instrumenten uit de WRO. Met het advies van de commissie-Veerman en de te verwachten deltawet in de achterzak is dat bepaald geen onbelangrijk gegeven. Daarvoor is echter wel die al eerder genoemde afstemming en samenwerking tussen de verschillende bestuurslagen nodig. Immers, waterschappen hebben verstand van waterberging en waterkering en kunnen prima aangeven waar je wel of niet kunt bouwen, maar ze hebben geen sturende ro-instrumenten. De doorwerking zal dus echt via provinciale regels of rijksregels, dan wel verordeningen en bestemmingsplannen moeten plaatsvinden. Zoals al gezegd: de structuur is in deze wet goed geregeld, nu de uitvoering nog. Als oud-db-lid van een waterschap uit het noorden van het land weet ik dat die samenwerking goede resultaten kan opleveren. Bij een goede samenwerking gaat letterlijk op dat de het resultaat meer is dan de som der delen.

In het onlangs verschenen concept van het Nationaal Waterplan lezen wij dat de versterking tussen ruimte en water aanzet tot het nadenken over een manier waarop deze verankering van water in de planologie nog beter vorm gegeven kan worden. Dit alles zeg ik in het licht van de klimaatverandering en de discussies daarover. Wij wachten de uitkomsten af. Kan de staatssecretaris zeggen waar zij aan denkt?

De CDA-fractie heeft in de schriftelijke voorbereiding van dit wetsvoorstel diverse vragen gesteld die op een adequate manier beantwoord zijn. Wij stemmen in met de toezegging van de staatssecretaris dat de door ons geconstateerde onvolkomenheden, namelijk de te ruime bevoegdheid om bij AMvB vrijstelling van heffingen te creëren en het ontbreken van de definitie van vervuilingseenheid, bij de invoeringswet zullen worden aangepast. Ook zijn wij tevreden met het antwoord dat voorlopig wordt afgezien van de overweging om de bestuurlijke boete op te nemen in de Waterwet. Met de regering vinden wij dat deze discussie in een breder perspectief gevoerd moet worden.

Datzelfde geldt voor de "bestuurlijke lus". Deze discussie voeren wij in het kader van het initiatiefwetsvoorstel op stuk nr. 31352 van de Tweede Kamerleden Vermeij, Koopmans en Neppérus. Voor het verder vorm geven van wie er bezwaar mag maken tegen gemaakte plannen en genomen besluiten wachten wij, zoals de staatssecretaris voorstelt, de informatie over "eenieder" en "belanghebbende" van de Raad van State af. Wij komen hier dan verder over te spreken bij de invoeringswet, zowel van deze wet als van de Wabo.

Een belangrijk uitgangspunt van integraal waterbeheer is dat de waterhuishoudkundige samenhang tussen oppervlaktewater en grondwater zich ook in beheersmatige zin vertaalt, door in beginsel een en dezelfde beheerder, de integraal watersysteembeheerder, te belasten met de operationele taken, waarbij de provincie het toezicht is toebedeeld. In dat kader constateerde onze fractie een inconsistentie. Immers, in de Waterwet is van dit uitgangspunt afgeweken voor bepaalde grondwateronttrekkingen en infiltraties waar niet het waterschap, maar de provincie bevoegd gezag blijft. De in de memorie van antwoord genoemde reden dat de kennisopbouw bij waterschappen nog onvoldoende is en de beleidskaders bij de provincie nog in ontwikkeling zijn, brengen ons tot de conclusie dat het om een tijdelijke aangelegenheid zal gaan. Wij gaan er dan ook vanuit dat de volledige overdracht van bevoegdheid tot vergunningverlening naar de waterschappen op termijn zal kunnen plaatsvinden, en stemmen in met de reactie van de staatssecretaris om dit te bezien in het licht van de ontwikkeling van het kaderstellend beleid door de provincies. Het evaluatiemoment van deze Waterwet zou, zoals voorgesteld in de memorie van antwoord, daar een goede gelegenheid voor zijn. Ook als het gaat om indirecte lozingen zouden wij ons kunnen voorstellen dat dit hetzij bij de invoeringswet van de Wabo, hetzij tijdens de

evaluatie van deze wet nog eens nadrukkelijk wordt gezien op effectiviteit.

Inzake de discussie over al dan niet gehele schadevergoeding in planologisch vastgelegde bestemmingen voor noodberging hebben wij kennisgenomen van de uitleg van de staatssecretaris dat deze regeling geenszins gehele schadevergoeding in de weg staat. Onze zorg zit hem in het feit dat bij het wijzigen van de planologische bestemming in de dubbelfunctie "noodberging" -- je hoopt dat je het gebied er nooit voor nodig hebt; het geldt immers voor extreme situaties -- de planschadeprocedure uit de WRO zal uitgaan van de geringe frequentie van overlast, terwijl bij tussentijdse verkoop van een woning de nieuwe bewoner bij vraag om schadevergoeding bij inundatie, geconfronteerd zal worden met de constatering dat hij kon weten dat hij in een noodbergingsgebied kwam wonen en dus geen of weinig schadevergoeding zal krijgen. Vervolgens zullen woningen in een noodbergingsgebied onverkoopbaar worden. Dit vinden wij onwenselijk, afgezet tegen de gedoogplicht waar burgers met deze wet mee geconfronteerd worden. De tijd zal moeten leren of dit op een goede manier wordt opgepakt. Het is duidelijk dat wij er zorgen over hebben.

Kortom, de intenties in deze wet zijn goed, wij stellen vast dat er een moderne wet ligt, die prima past bij de taakstelling die waterbeheerders in deze tijd hebben, samenwerking is cruciaal voor het slagen, of het nu gaat om de doorwerking van de factor water in ruimtelijke plannen, of de service naar burgers en bedrijven bij vergunningverlening. Een aantal zaken zal weer aan de orde komen bij de Invoeringswet. Ook die zal weer vorm krijgen door middel van een goede samenwerking tussen Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen. De CDA-fractie wenst de staatssecretaris veel succes met de uitvoering, en praat graag over enkele punten verder bij de behandeling van de Invoeringswet. Het antwoord op de door ons gestelde vragen wachten wij af.

*N

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Voorzitter. Ook de fractie van de PvdA heeft waardering voor het voorliggende wetsvoorstel. Dit leidt in instrumentele zin niet alleen tot het vergroten van meer samenhang binnen het waterbeleid, maar ook van het waterbeleid met de ruimtelijke ordening en het milieubeleid. Dat is een goede stap op weg naar een integraal en samenhangend ruimtelijk ontwikkelingsbeleid waarbinnen het waterbeleid, meer dan de afgelopen decennia gebeurd is, een sturende rol moet gaan spelen, en dat gaat niet vanzelf. In deze Waterwet wordt de grondwettelijk verankerde zorgplicht voor woonbaarheid en het leefmilieu vorm gegeven middels een aantal aan de waterbeheerders gerichte normen en doelstellingen en uitvoeringsinstrumenten. De gehanteerde normen zijn echter afgeleid van de bestaande normen, die aan herijking toe zijn. Daar ligt een probleem waar wij in dit debat nader met de regering over van gedachten willen wisselen.

Nieuwe normen zullen ontwikkeld gaan worden in het nationale waterplan, waarvan de Nederlandse delen van de internationale stroomgebiedbeheersplannen deel uit zullen maken. Dat waterplan, waar overstromingsrisicokaarten bij horen en aangegeven wordt hoeveel en waar bergingsgebieden en noodoverloopgebieden voor het teveel aan water gesitueerd gaan worden, is inmiddels in december in concept verschenen. Dit zijn prachtig uitgegeven boekwerken. Dit concept zal, zoals de regering veronderstelt, leiden tot de vaststelling van het waterplan als het formele Rijksplan voor het nationale waterbeleid eind 2009. Pas daarna zal de vertaling van dat beleid in wet- en regelgeving verankerd worden en daar zijn zeker enkele jaren mee gemoeid, zoals wij allen weten. In het voorwoord van het waterplan staat dat de zonering voor overstromingsrisico's pas in 2012 uitgewerkt wordt op kaarten. Dat is te begrijpen vanuit de logica van een zorgvuldig wetgevingsproces, maar vanuit de politieke logica om vroegtijdig in te spelen op nieuwe inzichten en ongewenste ruimtelijke ontwikkelingen is dat niet alleen te betreuren, maar zou dat voorkomen moeten worden.

Het vergroten van de samenhang in instrumentele zin blijft zinvol, maar krijgt pas echt betekenis als er samenhang is in het beleid en de wet- en regelgeving afgestemd is op het gewenste toekomstige ruimtelijke beleid. Voor het wonen, de infrastructuur, bedrijventerreinen, windmolenparken en andere voorzieningen is de komende jaren een groot ruimtebeslag voorzien. Het gaat om voorzieningen met een levensduur tussen de vijftig en als het goed is, soms honderden jaren, want het regeringsbeleid is gericht op duurzaamheid en dat zou moeten leiden tot plannen met een lange levensduur. Ieder ruimtelijk plan van enige omvang waar nu aan begonnen wordt, zal op zijn vroegst in 2015 tot uitvoering komen.

Tussen voorbereiding van de huidige nieuwe plannen en de daadwerkelijke uitvoering worden de nieuwe normen ontwikkeld. De opwindende zal gaan ontstaan over ver uitgewerkte plannen in gebieden waar op de (middel)lange termijn ernstig overstromingsgevaar aanwezig lijkt, is nu al te voorspellen. De staatssecretaris onderkent met ons de wenselijkheid dat gemeenten en provincies die in de komende periode ruimtelijk beleid ontwikkelen, een bepaalde voorzichtigheid zouden moeten inbouwen, zodat met veranderende inzichten kan worden mee bewogen, zo blijkt uit de memorie van antwoord naar aanleiding van de vragen in het (nader) verslag die onze fractie hierover gesteld heeft.

Maar de staatssecretaris meent dat uit een oogpunt van rechtszekerheid het niet wenselijk is dat concrete voorstellen die reeds in procedure zijn gebracht, worden vertraagd of gestopt. Het geldende beleid c.q. de huidige normen zijn daar leidend. Daar is wat voor te zeggen voor vermoedelijk het merendeel van de lopende plannen waarvan nu al aangegeven kan worden dat er ook op termijn slechts geringe risico's bestaan, die via extra beschermingsmaatregelen voldoende

veiligheid bieden. Maar dat ligt anders als er aanwijzingen zijn dat sommige lopende plannen in een risicogebied komen te liggen, waar de gevolgen van overstromingen ernstiger ingeschat worden. Dat geldt enerzijds voor het regionale watersysteem, maar in nog sterkere mate voor het hoofdwatersysteem. Het hoofdwatersysteem wordt ook terecht beschouwd als een verantwoordelijkheid op rijksniveau. En het gaat niet alleen om de plannen die nu al lopen, maar ook om de plannen die tussen nu en 2012-2015 ontwikkeld worden.

Rechtszekerheid is een juridisch begrip, gebaseerd op naleving van bestaande wetten en regels. Maar wetten en regels worden regelmatig geactualiseerd en bijgesteld. Het hanteren van het begrip rechtszekerheid om door te kunnen gaan met, op grond van nadere inzichten, ongewenste plannen kan nooit een alibi zijn om geen verder onderzoek te doen en nadere stappen te overwegen. De gevoelens van onzekerheid die gaan ontstaan wanneer er onvoldoende vertrouwen is dat overheden vroegtijdig voorzorgsmaatregelen treffen met betrekking tot veiligheidsrisico's, moeten niet te gemakkelijk bestreden worden met het argument van rechtszekerheid. Misschien lastig voor plannenmakers, die zich hier soms tegen zullen verzetten, hoewel er ook heel veel marktpartijen zijn die liever duidelijkheid vooraf dan ellenlange procedures achteraf hebben. Het nemen van voorzorgsmaatregelen rond veiligheidsrisico's zal zeker begrepen worden door de afnemers, de burgers, de consumenten, kopers, huurders en gebruikers van het gebouwde. Afwenteling van deze problemen op toekomstige gebruikers achten wij ongepast en niet in overeenstemming met goed bestuur, want dat ziet vooruit.

Hier ligt een rijksverantwoordelijkheid, naar het oordeel van onze fractie. Daarom verzoeken wij de staatssecretaris om samen met dan wel onder de verantwoordelijkheid van de minister van VROM te inventariseren welke lopende plannen in het hoofdwatersysteem zich in de gevarezone bevinden en voor welke gebieden een waarschuwing afgegeven moet worden aan provincies en gemeenten bij het ontwikkelen van nieuwe plannen tussen nu en 2012/2015. Het gaat hier niet om een maandenlange duur extern onderzoek, het Planbureau voor de Leefomgeving moet in staat geacht worden -- zeker omdat het daar al mee bezig is -- om op korte termijn bestaande en beoogde plannen van enige omvang met behulp van VNG, IPO, waterschappen en Neprom te inventariseren. Het zou mij trouwens teleurstellen en verbazen als het ministerie van VROM niet zelf al beschikt over het merendeel van de gegevens. Een sturende rijksoverheid op dit punt lijkt ook noodzakelijk wanneer onderzoeken aantonen dat de watertoets die nu fungeert bij het maken van structuurvisies en ruimtelijke plannen, te vrijblijvend wordt toegepast. Zie onder andere de onderzoeken van de Rekenkamer Oost-Nederland, maar ook het conceptwaterplan. De voorgestelde inventarisatie zal wat onze fractie betreft ook een rol spelen bij de AMvB Ruimte en de Invoeringswet. De AMvB Ruimte is voorzien in het voorjaar van dit

jaar en kan mogelijk een rol spelen bij de Invoeringswet van het waterplan. Vooralsnog richten wij ons met het verzoek om een inventarisatie op korte termijn op die gebieden die op de middellange termijn met ernstige overstromingsrisico's te maken kunnen krijgen.

Daarnaast moet ook onderkend worden dat de ruimtelijke doorwerking van maatregelen om een mogelijk zoet watertekort op te vangen, geen jaren en jaren op zich moet laten wachten. De verzilting van West-Nederland kan aanleiding zijn om meer zoet water uit het hoofdwatersysteem daarheen te laten stromen, zoals de Deltacommissie ons heeft laten zien en zoals ook vertaald wordt in het waterplan, en dat heeft consequenties voor de functies in de toevoergebieden, bijvoorbeeld de zandgebieden in Oost-Drenthe. Wanneer het kabinet van mening is, zoals in het waterplan te lezen staat, dat er langs waterkeringen ruimte open gehouden moet worden voor versterkingen -- terwijl volgens mijn informatie op dit moment slechts 30% van de waterkeringen aan de huidige norm voldoet -- dan mogen wij er toch van uitgaan dat daar nu al rekening mee gehouden gaat worden in ruimtelijke zin.

Willen plannen sneller en met minder frustratie van idee tot uitvoering leiden dan gaat het er juist om dat in de voorbereiding alle facetten goed afgewogen worden -- zie het advies van de commissie-Elverding -- en daar spelen de toekomstige maatregelen betreffende water een cruciale rol bij. Voortdurend blijkt dat onzorgvuldigheden en onvolkomenheden in het planvoorbereidingsproces voor eindeloze vertragingen later in het planproces zorgen, waarvoor vervolgens heel vaak, volstrekt ten onrechte, bezwaarmakers de zwartepiet krijgen toespeeld. Graag een reactie en een toezegging van de staatssecretaris dat zij de komende maanden de door ons gevraagde inventarisatie samen met de minister van VROM zal laten verschijnen. Wij zijn in dit kader ook geïnteresseerd, bij wijze van voorbeeld, om te horen of de instemming van de staatssecretaris met planontwikkeling voor buitendijks bouwen in het Markermeer aan de gemeentebesturen van Amsterdam en Almere berust op de bestaande normen of vooruitloopt op de uitgangspunten van het waterplan en de nog op te stellen plan-MER die daarbij gaat horen.

Vervolgens kom ik te spreken over het onderdeel samenloop van bevoegdheden, zoals vastgelegd in artikel 6.15. Er zijn een aantal thema's die bij alle wetgeving de fysieke leefomgeving betreffende terugkomen. Een daarvan is de bevoegdheidsverdeling tussen de verschillende overheden en tussen de overheden en het functionele democratische orgaan: het waterschap. De discussie daarover wordt niet ten principale maar afgeleid gevoerd. De keuze voor het eenloketmodel met één bevoegd gezag zowel in de Wabo als in deze Waterwet, wordt vooral beargumenteerd vanuit de veronderstelling dat door de eenduidige verantwoordelijkheidsverdeling samenhangende besluitvorming bevordert en

proceduretijd bekort kan worden. Die redenering heeft ertoe geleid dat het waterschap een aantal formele instemmingsbevoegdheden heeft moeten inleveren in beide verschillende wetten en daarvoor in de plaats een in veel gevallen niet juridisch verankerde adviesbevoegdheid krijgt. Wij wagen in hoge mate te betwijfelen dat deze keuze zal leiden tot meer duidelijkheid en tot snellere procedures. Zeker niet wanneer ook nog het adagium geldt "eens bevoegd gezag, altijd bevoegd gezag". In het verslag en het nader verslag zijn door meerdere fracties vragen op dit punt gesteld. De irrationaliteit tussen het verschil in bevoegd gezag bij de vergunningverlening tussen directe en indirecte lozingen, zoals nu in de Wabo geregeld, zou niet na jaren maar vanaf het moment van inwerkingtreding gemonitord moeten worden zodat bijstelling eventueel tussentijds kan plaatsvinden. Is de staatssecretaris bereid zich daarvoor in te zetten?

Zoals men ook uit het verslag en nader verslag heeft kunnen begrijpen was onze fractie geneigd om eerder te kiezen voor één watervergunning ondertekend door ieder van de betrokken bestuursorganen in plaats van het hoogste bevoegd gezag eens en voor altijd, tenzij de overheidspartijen besluiten een ander aan te wijzen. Daar hebben de regering en ook de Tweede Kamer niet voor gekozen. Wel zegt de staatssecretaris in de nadere memorie van antwoord dat een volledige overdracht van de vergunningverlening naar de waterschappen uitdrukkelijk wordt opengehouden. Dat antwoord laat de mogelijkheid tot bijstelling uitdrukkelijk open. Dat hebben wij minder begrepen uit de antwoorden van de minister van VROM rond de Wabo. Het is verstandig wanneer daarover door de regering eensluidend en eenduidig gedacht wordt. Dat vraagt vermoedelijk enige tijd. Daarom en omdat onze fractie uitvoeringsproblemen voorziet, vragen wij de staatssecretaris om een bestuurlijke handreiking op te stellen. Die moet samen met Rijkswaterstaat, de Unie van Waterschappen en het ministerie van VROM op de korte termijn op te stellen zijn. Een handreiking, die richting geeft aan de praktijk om daardoor de samenloop van vergunningen en bevoegde gezagen soepeler te laten verlopen. Wij kunnen ons bijvoorbeeld voorstellen dat er in die handreiking onderscheid wordt gemaakt tussen vergunningverlening en handhaving. En laten wij de discussie over plaats en rol van de waterschappen in ons democratisch bestel in alle openheid en voorzien van argumenten niet jaren voor ons uitschuiven. Nu wordt sluipenderwijs beetje bij beetje geknabbeld aan de bevoegdheden van waterschappen en daardoor wordt de duidelijkheid verkleind in plaats vergroot. Wat is de inzet van de staatssecretaris op dit onderwerp?

Wij wachten met belangstelling de antwoorden van de staatssecretaris af.

*N

De heer **Slager** (SP): Mevrouw de voorzitter. Deze Waterwet zou je een mijlpaal kunnen noemen in onze "watergeschiedenis". Immers, ze heeft als

uitgangspunt dat alles wat met het water te maken heeft, met elkaar samenhangt en dat dús alle aspecten van het waterbeleid op elkaar afgestemd dienen te worden. Het begrip "integraal waterbeheer" is dan wel niet nieuw maar het feit dat de wetgeving er nu aan wordt aangepast, is dat wel. In plaats van acht verschillende wetten -- ik hoorde de CDA-woordvoester zelfs spreken over negen verschillende wetten -- hebben wij straks nog maar te maken met een Waterwet.

Nu is die onderlinge afhankelijkheid van wateren en watersystemen in ons zo waterrijke land er altijd wel geweest, maar tot een goed op elkaar afstemmen is het eeuwenlang niet gekomen. Ondanks alle romantische verhalen over ons poldermodel is het water misschien wel vaker een bron geweest van ruzie dan van overleg. Ruzie tussen boeren, vissers, schippers, burgers en diverse overheden, die elkaar soms met rode koppen voor de rechter beschuldigden. Want waarom werd hen als vissers het brood uit de mond gestoten door een meer droog te malen? Hoezo moesten boeren lijdzaam toezien dat hun grond onder water werd gezet voor de waterlinie? Soms bleef het niet eens bij ruzie, maar liep het uit op confrontaties met hooivorken en bijlen, op plunderingen en nachtelijke vernielingen van dijken en sluizen. Het is gebeurd dat duizend boeren uit de Krimpenerwaard dreigden om heel Schoonhoven plat te branden als een inundatie zou worden doorgezet. Poldermodel? Ho maar!

Onze watergeschiedenis wordt gekenmerkt door vooral veel daden van kortzichtig eigenbelang. Dat geldt ook voor het onderhoud van de zeedijken, waarvoor eeuwenlang vele honderden waterschappen elk een klein stukje verantwoordelijkheid hadden. Daar heeft die kortzichtigheid meermalen tot rampen geleid en veel mensenlevens gekost. Tot en met de watersnood van 1953.

En hoewel er onder druk van de centrale overheid na die laatste ramp veel is verbeterd op het gebied van de waterschappen, vindt de SP het toch een gemiste kans, dat deze Waterwet niet zo integraal is gemaakt dat tegelijk de waterschappen als uitvoeringsorganisatie bij de provincies zijn ondergebracht. Dat had ons elk jaar zo'n 100 mln. aan bestuurskosten bespaard. En de onverklaarbaar ongelijke waterschapslasten binnen een provincie waren dan ook meteen verdwenen.

Dat is eigenlijk een van de schaarse punten van kritiek die de SP heeft op deze wet: zij gaat niet ver genoeg. Kennelijk is er nog een mislukte waterschapsverkiezing nodig om ook dát vuiltje weg te werken. Of heeft de staatssecretaris het plan om al consequenties aan de laatste verkiezing te verbinden?

Sprekend over het aspect "verdediging tegen overstromingsgevaar" constateren wij dat deze wet ook dáár een mijlpaal in de geschiedenis betekent. Immers, de Nederlandse overheid stippelt nu een beleid uit dat geen reactie is op een watersnood, zoals dat tot en met de deltawet wel degelijk het geval was. De regering wil nu anticiperen op dingen die wellicht gaan komen en daar de veiligheidsnormen nu al op aanpassen. Op

zich is dat een lovenswaardig streven. Alleen maakt deze wet nog niet duidelijk of en in hoeverre de regering meegaat met de wel erg vergaande adviezen die in het rapport van de Deltacommissie 2008 worden genoemd. Ook het op grond van de nieuwe wet tot stand gekomen concept-Nationaal Waterplan is daar nog vaag over. Hoewel ik beseft dat zowel het Nationaal Waterplan als de nieuwe deltawet in deze Kamer nog aan de orde zal komen, wil ik toch een opmerking maken over het advies om de veiligheidsnormen van de zeedijken met een factor tien te verhogen. Dat advies verschijnt op een moment in onze geschiedenis waarop de dijken hoger zijn en beter onderhouden dan ooit eerder, en de paar "zwakke schakels" al worden aangepakt en geconstateerd voor ze echt riskant kunnen worden. Uiterekend op zo'n moment worden de alarmklok geluid alsof het tegendeel het geval is en elk moment een deel van het land onder water kan lopen.

In de Beleidsnota Waterveiligheid, een onderdeel van het Nationaal Waterplan, wordt de overstromingsramp in New Orleans er bij gehaald om ons -- en dan citeer ik -- "met de neus op de feiten te drukken". Op welke feiten? Toch niet dat onze dijken te vergelijken zijn met die in het zuiden van de VS? De dijkes die daar de bevolking moesten beschermen tegen orkanen die in onze streken nooit voorkomen, waren lager dan de onze in 1953. Welke Nederlandse feiten zijn er waar wij zo nodig met onze neus op moeten worden gedrukt, zo vraag ik de staatssecretaris. Natuurlijk heb ik het rapport van de Deltacommissie gelezen. Daarin is sprake van een stijging van de zeespiegel met 1,35 meter aan het einde van deze eeuw. Deze is intussen van veel kanten bekritiseerd en door de commissie zelf ook gerelativeerd als het allerzwartste doemscenario, dat eigenlijk onwaarschijnlijk en bijna onmogelijk is.

Die zeespiegelstijging is dus geen feit waar wij met de neus op moeten worden gedrukt, maar hooguit een verwachting. Er is op dit moment maar één vaststaand feit en dat is dat de zeespiegel van de Noordzee de laatste jaren niet meer is gestegen dan ze in de afgelopen eeuw jaar in, jaar uit deed, namelijk met een heel geruststellende 2 millimeter per jaar.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Begrijp ik het goed dat collega Slager zegt dat de regering niet vooruit moet kijken naar toekomstige problemen die door de klimaatverandering kunnen ontstaan en dat de regering geen rekening moet houden met de redelijk goed onderbouwde plannen en adviezen die zijn binnengekomen? Zegt collega Slager dat het eigenlijk redelijk goed gaat met het watersysteem en het waterbeleid in ons land?

De heer **Slager** (SP): Dat zijn een paar vragen bij elkaar. Natuurlijk vind ik dat wij alert moeten zijn. Ik vind dat wij op dit moment alerter zijn dan wij ooit in het verleden zijn geweest. Ik waarschuw alleen voor de nogal paniekerige verhalen over de afvoer van 18.000 m³ water per seconde door de Rijn of over een stijging van de zeespiegel met 1,35 m over 90 jaar, waarvoor eigenlijk geen bewijs is.

Ik bepleit om een beetje nuchter te blijven en ons bij de feiten te houden, maar natuurlijk ook om alert te zijn. Dat is wat ik probeer te zeggen. Die zeespiegelstijging met 1,35 m is geen feit. Zoals ik al zei, er is één vaststaand feit en dat is die geruststellende 2 mm.

Vorige week is uit onderzoek van de universiteit van Wageningen bij Ameland duidelijk geworden dat waar als gevolg van de gaswinning de zaak een beetje aan het verzakken is, de natuur uit zichzelf door aanslibbing de zaak compenseert. Opnieuw een feit waardoor er geen reden is om alarmerend te doen. Maar nu kom ik aardig in de buurt van wat mevrouw Meindertsma vroeg. De toekomst zal misschien nieuwe feiten aandragen die somberder zijn dan die wij nu kennen. Als dat zou gebeuren, is het weer onbegrijpelijk dat de regering zo laconiek doet over de mogelijke risico's die mensen lopen in de laagst gelegen delen van het land.

Terwijl de wet is bedoeld om de samenhang tussen waterbeleid en ruimtelijke ordening te verbeteren, wordt er bij de ruimtelijke ordening amper of niet geanticipeerd op de risico's van zeespiegelstijging en grotere afvoer van de rivieren die er natuurlijk wel zijn. Op schriftelijke vragen uit deze Kamer of het niet onverstandig is om door te gaan op de weg van concentratie van huizen, bedrijven en infrastructuur in de meest overstromingsgevoelige delen van Nederland, antwoordt de staatssecretaris dat ze er de voorkeur aan geeft om eerst het "nationale waterplanproces" te doorlopen en pas daarna conclusies te trekken over de gevolgen voor de ruimtelijke investeringen. Intussen hoopt ze dat de gemeenten en provincies "een bepaalde voorzichtigheid" inbouwen in hun plannen.

Maar wat als ze dat niet doen? Eer er op landelijk niveau conclusies zijn getrokken over dat nationaal waterplan, zijn we een paar jaar verder. En intussen gaan lagere overheden door met het maken van nieuwe plannen op plaatsen, waar ze, uitgaande van de mogelijke risico's, eigenlijk niet zouden moeten bouwen. Ik hoef slechts de Zuidplaspolder te noemen, het laagste punt van Europa, waar wij nu toch gaan bouwen. En als er eenmaal is gebouwd, dan staan die huizen en bedrijven er voor decennia, waarschijnlijk tot het einde van de eeuw, zoals mevrouw Meindertsma al zei. Als zij duurzaam worden gebouwd, wellicht nog langer. Is dat dan verantwoord?

De staatssecretaris schrijft dat ze het niet wenselijk vindt om nu al voorstellen voor bestemmingsplannen te vertragen of te stoppen. Maar wat levert het integraal waterbeleid bij de ruimtelijke ordening dan in de praktijk op in de komende decennia? Sterker nog, kan de staatssecretaris eigenlijk wel ingrijpen? Is het niet zo dat de waterplannen, zowel nationaal als regionaal, geen juridische binding hebben en dat er geen garantie kan worden gegeven dat ze altijd goed op elkaar worden afgestemd? Zij kunnen misschien zelfs tegenstrijdig zijn. Welke mogelijkheid heeft de staatssecretaris om zaken af te dwingen? In dat verband ondersteun ik het verzoek van mevrouw Meindertsma om een

inventarisatie van de lopende plannen in de meest overstromingsgevoelige gebieden. Zo komen wij toch weer bij elkaar.

Mijn laatste vraag is naar de stand van zaken bij de plannen om in het rivierengebied te zorgen voor meer waterberging, vooral van het rivierwater vóór het ons land bereikt. Na de overstromingen van de jaren negentig is door de Rijnsoeverstaten een actieplan opgesteld, maar ik heb begrepen dat in 2005 is gebleken dat zij niet op schema lagen wat de doelstellingen betreft. Kan de staatssecretaris vertellen wat er niet op schema lag en wat de stand van zaken anno 2009 is? Hebben de andere Rijnsoeverstaten nu wel gezorgd voor voldoende waterbergingsgebieden, zodat toestanden als in de jaren negentig niet meer mogelijk zijn? Zoals altijd wacht ik met belangstelling het antwoord van de staatssecretaris af.

*N

De heer **Van den Berg** (SGP): Voorzitter, ik voer het woord mede namens de ChristenUnie. Aan het nut en de noodzaak van goed waterbeheer, zeker in ons land, hoeven wij niet veel woorden te wijden. Het gaat immers om de bewoonbaarheid van ons land en de gewenste bescherming en verbetering van het leefmilieu. Het wetsvoorstel biedt het wettelijk instrumentarium voor het integraal beheren van watersystemen. De fracties van de SGP en de ChristenUnie ondersteunen van harte de doelstelling om zo te komen tot een meer transparante waterbeheerwetgeving. Taken en bevoegdheden van waterbeheerders worden meer eenduidig dan thans geregeld. Aan dit wetsvoorstel is lang gewerkt en het is een goede zaak dat dit nu ter behandeling voorligt. In hoofdlijnen staan onze fracties hier sympathiek tegenover.

Over vermindering van administratieve lasten wordt veel gepraat en met dit wetsvoorstel zet de staatssecretaris deze woorden om in daden. Als ik het goed heb, gaan acht afzonderlijke waterwetten op in één nieuwe wet, maar ik heb niet goed geteld, want ik heb de Wrakkenwet over het hoofd gezien, die door mijn collega van het CDA is genoemd. En daar blijft het niet bij. De lastendruk voor burgers en bedrijven neemt ook af. Dat heeft onze hartelijke steun. Juist in deze tijd van economisch zwaar weer moet de overheid doen wat zij kan om de handelings- en bestedingsruimte voor burgers en bedrijven te vergroten.

Het wetsvoorstel betreft het waterbeheer in de brede zin van het woord. Ook grondwater is onderdeel van het wetsvoorstel. Hoezeer de inspanning van het kabinet ook op integratie is gericht, toch blijven lagere overheden met verschillende wettelijke regimes te maken houden. Gemeenten moeten behalve met dit wetsvoorstel ook rekening houden met de Wet gemeentelijke watertaken. Voor provincies en gemeenten is daarnaast de Wet bodemsanering van belang. Waterschappen hebben een rol als vergunningverlener voor aangewezen categorieën van onttrekkingen. Het blijft druk bij het besturen van grondwater, maar bestuurlijke drukte is op

zichzelf geen onbekend verschijnsel in het huis van Thorbecke.

De vraag van onze fracties is of bij de nu gekozen verdeling van bevoegdheden lagere overheden over voldoende instrumenten beschikken voor een verantwoord beheer van grondwater. Zo vragen burgers aan gemeenten om nadelige gevolgen van een wisselende grondwaterstand, zoals paalrot, tegen te gaan. Kan de staatssecretaris ons schetsen hoe gemeenten in samenspraak met andere overheden kunnen komen tot het gewenste peilbeheer en in hoeverre en hoe burgers compensatie kunnen ontvangen voor nadelige gevolgen van een wisselend grondwaterpeil?

Grondwater is een belangrijke bodemschat, die cruciaal is voor onze drinkwatervoorziening, voor energiemangement -- warmte-koudeopslag -- en voor gebruik door de industrie. Tegelijk wordt het steeds drukker onder de grond. Daarmee wordt een verantwoord beheer van de grondwatervoorraad in relatie tot de bodemkwaliteit steeds belangrijker. Van groot belang is het isoleren, beheersen en controleren van bodemverontreinigingen. Onttrekkingen die leiden tot het perforeren c.q. doorsteken van isolerende bodemlagen moet zoveel mogelijk worden voorkomen. De grote belangen die in de bodem spelen, rechtvaardigen een ruimtelijkordeningsbeleid voor de ondergrond. Daarom steunen onze fracties de keuze om de vergunningen voor middelgrote en grote onttrekkingen, zowel als onttrekkingen voor warmte- en koudeopslag, bij de provincies te leggen. De staatssecretaris geeft aan op termijn de vergunningbevoegdheid voor grondwateronttrekkingen te zullen evalueren. Onze fracties hechten eraan dat de relatie met ruimtelijkeordeningsaspecten een belangrijke rol zal spelen in de voorgenomen evaluatie. Misschien kan de staatssecretaris daar nog iets over zeggen.

Met het wetsvoorstel krijgt het planstelsel voor invoering van de Europese kaderrichtlijn Water een definitief onderkomen. In deze periode ondergaat dat stelsel zijn vuurdoop, nu door het hele land de inspraak voor de waterplannen van regionale overheden en de nationale overheid loopt. Kan de staatssecretaris alvast haar indruk geven van de samenwerking van Rijk en regionale overheden? Is die effectief in de zin dat landelijk geformuleerde beleidsdoelen ook regionaal worden ondersteund? De plannen worden behalve op het niveau van regionale overheden ook op het niveau van stroomgebieden geformuleerd. In hoeverre is dit stelsel naar de ervaring van de staatssecretaris efficiënt? Ziet zij mogelijkheden voor efficiëntere besluitvorming wanneer waterschappen zich in de toekomst organiseren op het niveau van stroomgebieden?

De samenvoeging van wetgeving leidt ertoe dat een tweetal heffingen onderdak krijgt in de Waterwet, te weten de grondwater- en de verontreinigingsheffing. Onze fracties kijken daarnaar vanuit het oogpunt van zorgvuldigheid en van lastenverlichting. Om met het laatste te beginnen: het enkele feit van integratie leidt niet op

voorhand tot lastenverlichting. Voor bepaalde groepen lopen de lasten zelfs op, te weten bedrijven die lozen op oppervlaktewater. Een totaal van 10 mln. wordt opgebracht door een relatief kleine groep industriële lozers. Ik zeg dit maar om de VVD-fractie wat te gerieven. Voor individuele productielocaties kan de heffing oplopen tot honderdduizenden euro's. Het gaat daarbij ook om locaties die te maken hebben met productie-uitval, zoals Corus. Waar het kabinet zoekt naar mogelijkheden om deze bedrijven lucht te geven, bijvoorbeeld door werknemers op tijdelijke basis toegang te geven tot de WW, stellen wij vast dat hier een mogelijkheid ligt tot structurele lastenverlichting. Naar onze mening wordt die kans echter niet benut. Dat knelt temeer nu de staatssecretaris zelf aangeeft, op vragen van onze fracties, dat voor het realiseren van de doelstellingen van de kaderrichtlijn Water voor diffuse bronnen gebruik gemaakt wordt van een reeks andere instrumenten in plaats van heffingen. Dus voor diffuse bronnen, die de belangrijkste uitdaging vormen voor het waterkwaliteitsbeleid van het komende decennium, zijn andere instrumenten beter geschikt dan een heffing. Waarom moet deze heffing voor puntbronnen dan nog worden gehandhaafd, nu puntbronnen reeds vergaand zijn gesaneerd en het vergunningeninstrument bij uitstek geschikt is om deze heffingen te reguleren? Onze fracties dringen aan op een structurele lastenverlichting voor deze puntbronnen. Is de staatssecretaris bereid, een generieke vrijstelling voor puntbronnen te overwegen?

De tweede optiek bij de heffingen is die van zorgvuldigheid. Daarbij valt op dat de staatssecretaris tamelijk gemakkelijk over de vrijstelling van gemeentelijke riooloverstorten stapt. Zij erkent het risico dat verboden is aan dit amendement: het schept een precedent. Waterschappen en bedrijven krijgen door deze vrijstelling een argument om de heffing voor hun situatie aan te vechten. Tegelijk geeft de staatssecretaris aan dat zij eerst wil bezien of deze ongewenste precedentwerking zich in de praktijk zal voordoen. Past een dergelijke opstelling wel binnen de uitgangspunten van fiscale wetgeving, waaronder die van zorgvuldigheid?

Integratie is een goed streven. Toch is het niet gelukt alle waterwetgeving onder te brengen in de Waterwet. Met name wetgeving op het gebied van de waterketen -- drinkwater, riolering -- blijft buiten het bereik van deze wet. Dat roept de vraag op in hoeverre het wettelijk kader toereikend is voor het realiseren van de ambities van deze regering op het gebied van de waterketen. Als medeondertekenaar van het Nationaal Bestuursakkoord Waterketen streeft de staatssecretaris naar een verbetering van de doelmatigheid in de waterketen, van 2% per jaar. Een belangrijk onderdeel daarvan vormt een betere samenwerking van gemeenten en waterschappen in de afvalwaterketen. Het streven naar efficiencyverbetering in de waterketen heeft de volle steun van onze fracties. De vraag van onze fracties is of de staatssecretaris over voldoende

mogelijkheden beschikt om die samenwerking te bevorderen en zo nodig, af te dwingen. Ik begrijp dat zij primair gericht is op overleg, en dat is ook prima, maar soms is het goed om een stok achter de deur te hebben. Is de staatssecretaris bereid om wettelijk afdwingbare maatregelen te overwegen als lagere overheden onvoldoende voortgang maken met het verbeteren van de doelmatigheid en daarmee met de lastenverlichting voor burgers?

Voorzitter, wij wachten met grote belangstelling de beantwoording van de staatssecretaris af.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit!

Aan de orde is het **beleidsdebat over biotechnologie in de landbouw in het kader van de behandeling van het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) voor het jaar 2009 (31700-XIV).**

*N

De heer **Schaap** (VVD): Mevrouw de voorzitter. Ik beschouw het als een groot genoegen, vandaag een bijdrage te mogen leveren aan ons beleidsdebat biotechnologie, of, om precies te zijn, aan de discussie over genetische modificatie in de plantenteelt. Ik waardeer het dat de minister van LNV ons vorig jaar uitdaagde, hierop dieper in te gaan. Ik neem aan dat ook zij door dit onderwerp wordt uitgedaagd en in de loop van dit debat haar opvattingen kenbaar wil maken. Ik hoop dat wij een opbouwende discussie kunnen voeren en via breed gedeelde conclusies aan een opener houding tegenover de biotechnologie bijdragen. Dit laatste ligt overigens niet zomaar voor de hand. In Europa, ook in Nederland, wordt de discussie over deze beloftevolle technologie tot nog toe sterk gedomineerd door emoties, vooroordelen en taboes. Wellicht kunnen nuchtere feiten en onderbouwde argumenten vandaag de overhand hebben. Mevrouw de voorzitter, ik wil de vele betrokkenen nog mijn erkentelijkheid meegeven voor de zeer uitgebreide briefing tijdens de expertbijeenkomst in dit huis en bij het bezoek aan de Landbouwuniversiteit Wageningen. Ik zal in mijn bijdrage niet ingaan op allerlei technologische kwesties die in de plantenveredeling spelen; dat laat ik graag over aan de experts, die ons overigens als bestuurders uiteraard wel horen te voorzien van feitelijke informatie ten behoeve van eigen afwegingen. Ik ga vooral in op de ideologische, maatschappelijke en politieke context waarbinnen de veredeling haar plaats heeft; deze context is bepalend voor de oordeelsvorming over de veredelings technologieën. Ik hoop hierover een

richtinggevende bijdrage te kunnen geven.
Uiteraard verwacht ik dat de minister hierop ingaat.

Mevrouw de voorzitter, de discussies over de technologische ontwikkelingen in de plantenveredeling passen in een meer algemene waardering in onze moderne cultuur van techniek en technologie. Deze is veelal onnodig negatief. Al te gemakkelijk wordt technologie als bedreigend ervaren; dit gevoel gaat soms zelfs gepaard met apocalyptische vergezichten. De al dan niet vermeende gevaren krijgen veel meer nadruk dan wat ik maar even de zegeningen noem. Het gaat in dit perspectief niet zozeer om specifieke ontwikkelingen; veeleer wordt gesproken van een onverantwoorde vertechnisering van de cultuur en de samenleving. Alsof de technologie als een "hidden hand" of een "big brother" ons leven in haar greep krijgt. Ingrijpende ontwikkelingen vragen uiteraard een kritische houding en objectief onderzoek; een bezorgde houding en een voorzichtige opstelling zijn dan ook zeker welkom. Het debat over de technologie wordt echter te vaak gedomineerd door onbeheerste, zo niet activistisch aangewakkerde emoties. Alsof het einde der tijden weer eens nabij wordt gebracht. De biotechnologie lijkt in dit licht soms de plaats in te nemen van de aloude duivels en demonen. Het onderwerp komt in de taboesfeer: feiten doen niet meer ter zake, zinnige discussies en afwegingen zijn niet meer mogelijk. De VVD-fractie gaat niet mee in het pessimistische beeld van de techniek. Uiteraard moeten technische ontwikkelingen worden beoordeeld vanuit relevante criteria, zoals de veiligheid voor mens en milieu. Daarbij past geen sfeer van wantrouwen, angst of doemscenario's. In algemene zin zijn technologische ontwikkelingen een zegen voor de mens: een uitgelezen hulpmiddel voor het overwinnen van problemen waarmee ons bestaan wordt geconfronteerd. Dit geldt ook de problemen waarmee de agrarische sector wereldwijd te kampen heeft. Zou de minister duidelijk willen maken hoe zij de mogelijkheden van de biotechnologie in de agrarische sector waardeert en hoe zij dit in beleid wil vertalen?

In de door mij geschetste zin is de veredeling in de planten- en dierenteeIt uiterst zegenrijk geweest. De veredeling hielp de productiviteit te verhogen, ziekten te beheersen en de kwaliteit van de producten te verbeteren. Ook maakt veredeling aanpassing van de teelten mogelijk aan minder gunstige fysieke omstandigheden. Dat daarbij fouten gemaakt kunnen worden is evident. Uiteraard hoeven dergelijke producten niet te worden gebruikt. Ook is het mogelijk onwelgevallige resultaten door verdergaande veredeling te corrigeren. Technologie is niet a priori zalmakend; toepassing geeft vaak ook weer problemen. Het is evenwel zinniger, dit aan te pakken door verdergaande technologische ontwikkelingen dan daarover de ban uit te spreken. Wat de corrigerende vermogens betreft, verwijs ik naar het inbrengen van oorspronkelijk genetisch materiaal in aardappellrassen die te gevoelig zijn geworden voor phytophthora. Met correcties of verdergaande technologische vernieuwingen kunnen veel problemen worden overwonnen. In

deze zin kan ook de biotechnologie de plantenveredeling ondersteunen. Er zal echt wel eens wat misgaan, maar dat is geen reden voor fatalisme of afwerende taboes.

Wonderlijk is nu dat in de geneesmiddelenindustrie volop gebruik wordt gemaakt van de biotechnologie; hetzelfde geldt de productie van gisten en enzymen. Maar in de plantenteelt is het opeens mis. Daar krijgen de gevoelens van bedreiging een welhaast religieus karakter. Opmerkelijk is daarbij, dat de klassieke veredeling nauwelijks door regelgeving wordt beperkt. Deze vormen van verdeling mogen dus worden gestuurd door economie en markt, door de behoefte aan resistenties en immuniteit dan wel andere mechanismen of doelen. Het mag zijn dat soms enige morele verontwaardiging de kop opsteekt. Zo zou ons melkvee te eenzijdig op productiviteit worden doorgefokt of hebben landbouwhuisdieren zich zo ontwikkeld dat ze alleen nog binnen gehouden kunnen worden. Juist of niet, daarbij staat de techniek van veredeling zelf niet ter discussie. In dezen zou ik overigens willen waarschuwen voor te veel selectieve verontwaardiging richting agrarische sector. Weet hoe de fokkerij heeft huisgehouden onder onze burgerlijke huisdieren, zoals honden of katten, uiteraard weer in een nuttige zin, zoals het kweken van waakhonden, politiehonden of jachthonden. Er lopen intussen toch ook typen rond waarvan de zin ophoudt bij het esthetische genoeg dat de dierhouder daaraan beleeft. De zogenaamde intrinsieke waarde van het dier is daarbij zo vergaand gemanipuleerd (vergeef mij het woord), dat met betrekking tot deze dieren beter gesproken kan worden van een vermenselijkte waarde. Maar goed, al deze rassen zijn tot stand gekomen omwille van het plezier voor de mens. Dat ook de stier Herman iets voor de mens betekent, is dus op zichzelf niets nieuws. De veredeling wordt hoe dan ook bepaald door menselijke criteria. Technische innovaties zijn daarin slechts ondersteunend. Dit geldt ook de plantenveredeling.

Ik bepleit hier geen blind vertrouwen in deze techniek, maar waarschuw voor een blind wantrouwen. Klassieke technieken en moderne varianten kunnen daarbij samen optrekken; een opgeblazen tegenstelling is heilloos. Ontwikkelingen laten intussen al zien dat de kunstmatig getrokken grens tussen beide technologieën niet meer te handhaven is. Het taboe blijkt nu echt verlamd te werken. Deelt de minister deze stelling? Kan de minister aangeven hoe zij wil omgaan met technische innovaties in de plantenteelt die niet meer passen in de oude tweedeling? Ik doel hierbij op technieken als "reverse breeding", het enten op genetisch gemodificeerde onderstammen en andere. De betrekkelijkheid der dingen geldt ook de voorspelling dat genetische modificatie en soortgelijke technieken tot genetische versmalling leiden. Dit doet wat vreemd aan omdat dit bezwaar ook de klassieke veredeling zou gelden en daar kan zelfs de biologische landbouw niet zonder. Maar dit mogelijke bezwaar kan worden opgevangen door genenbanken, een ontwikkeling die al volop in gang is gezet. Het heeft zeker zin, oorspronkelijk

genetisch materiaal achter de hand te houden, maar ook dat is een nevensgeschikte maatregel.

Ondergangsfantasieën over de genetische modificatie hebben nog niets waarneembaars opgeleverd: rampen zijn uitgebleven. De teelt van gemodificeerde gewassen heeft een grote vlucht genomen, problemen in de zin van genetische verstoringen, ecologische catastrofes of verstoorde voedsel veiligheid doen zich niet voor; dergelijke voorspellingen kunnen ook niet concreet worden onderbouwd. Zoals de moderne technologieën tolerant moeten staan tegenover de klassieke, of, wat mij betreft, de natuurlijke werkwijzen, zo kunnen laatste ook tolerant staan tegenover de moderne. Wat de VVD-fractie betreft, mag er dan ook een veel groener licht gegeven worden aan de verdere ontwikkeling en toepassing van de biotechnologie in de plantenteelt, inbegrepen de genetische modificatie, zowel cisgene als transgene technieken.

Nu is enige waakzaamheid wellicht niet onzinnig, al was het maar om de bezorgde burger gerust te stellen. Het gaat immers om vrij nieuwe technieken. Een vergunnings- of toelatingsregime mag, maar dan wel veel minder rigoreus dan het huidige dat veeleer het karakter van een verbodsregime heeft. Te grote bezorgdheid lijkt mij ongegrond. Bedacht moet worden dat mutaties in de natuur normaal zijn en dat ook transgene modificatie natuurlijk is. Ik stel dus niet dat genetische modificatie a priori risicovrij is, maar dat nuchter met aanwijsbare risico's moet worden omgegaan en dat procedures niet zwaarder moeten worden gemaakt dan vanuit deze insteek nodig is. Zou de minister hierop willen ingaan? Is zij bereid zich in te spannen voor soepeler procedures?

Daarover straks wat meer, nu eerst nog even terug naar de genoemde taboesfeer en de daarbij gebruikte argumentaties. Vanwaar de grote weerstand tegen deze technologieën? Vanwaar de angst en de doemscenario's? Hoe kan het dat de zegeningen van deze technologieën het zo gemakkelijk afleggen tegen vermeende risico's? De discussie doet af en toe denken aan de ophef rond de zure regen van jaren her. Wie maar in de bossterfte geloofde, zag alom bomen sterven en was op voorhand al bekeerd tot de monocausale verklaring: zure regen. De bossen zijn groen gebleven en het geloof suddert amorf na. Dat kan ook gebeuren met de klimaattheorie en haar monocausale CO₂-hypothese: ook hierbij is sprake van een duidelijke geloofscomponent.

Wat bij dit alles opvalt, is de steeds terugkerende menselijke schuld. Domineert in de moderne wereld de behoefte aan een eigentijdse zondeval? En biedt de genetische modificatie een nieuwe mogelijkheid de mens een zware, liefst catastrofale schuld toe te schrijven? En waaruit bestaat de catastrofe? Een eigenlijk toch wel mooie, evenwichtige, natuurlijke orde lijkt door de mens te worden bedorven, met liefst een apocalyptisch perspectief. Vanuit zo'n perspectief voldoet het niet te wijzen op kleine risico's of overzichtelijke en wellicht beheersbare gevolgen: het verhaal moet groots, subliem worden gebracht. Te veel beheerst

deze ondertoon ook het debat over de biotechnologie.

Ik ga dieper in op een paar aspecten. Allereerst de veelgehoorde stelling dat genetische modificatie niet-natuurlijk of zelfs tegennatuurlijk zou zijn. Daarbij past de moraliserende tegenstelling tussen technisch en natuurlijk als nieuwe vertaling van goed en kwaad. Deze tegenstelling is heilloos en gevaarlijk. Ook met natuurlijke praktijken heeft de mens natuurrampen veroorzaakt. Denk maar aan bosverbranding of het omploegen van steppen. Het is trouwens onzinnig de biologische landbouw natuurlijk te noemen: ploegen en schoffelen zijn onnatuurlijke ingrepen. Grootschalige biologische landbouw kan vanwege dit ploegen en schoffelen grote milieuschade veroorzaken, namelijk door wind- en watererosies. De implicaties van technische en natuurlijke werkwijzen lopen geheel door elkaar, een simpele tegenstelling tussen beide is onzinnig. Een voorbeeld. Juist door het gebruik van herbiciden, dus chemische onkruidbestrijding, gekoppeld aan "reduced tillage" -- dat wil zeggen het zo weinig mogelijk beroeren van de bodem -- kan erosie worden voorkomen. Deze werkwijze zorgt ook nog eens voor een veel gunstiger waterhuishouding voor de planten, namelijk door een opdrachtige werking van de bodem. Dit vermindert weer de noodzaak van irrigatie en gaat dus de verspilling van kostbaar water tegen. Genetische modificatie, namelijk het inbrengen van herbicidenresistentie in de plant, kan deze werkwijze nog eens sterk optimaliseren. Ik merk op dat het daarbij veelgebruikte glyfosaat veel vriendelijker is voor milieu en volksgezondheid dan vele andere herbiciden.

Kortom, juist met behulp van herbiciden en genetische modificatie kan een veel natuurlijker landbouw worden ontwikkeld dan de zogenaamde biologische: natuurlijker, veiliger, milieuvriendelijker en wat niet meer. Waarom dan deze techniek tegengaan, waarom de suggestie dat deze onnatuurlijk is, waarom de gesuggereerde gevaren? Het criterium "natuurlijk" overtuigt dus in het geheel niet, staat zelfs haaks op een bewezen realiteit. Trouwens, als "natuurlijk" tot doorslaggevend criterium wordt verheven, betekent dit niet veel goeds voor de cisgenese en zou juist voor transgenese moeten worden gekozen: laatste komt namelijk in de natuur wel voor. Echter, bij cisgenese gelden de bezwaren van het inbrengen van soortvreemde genen nu juist weer niet. Hoe betrekkelijk kan het argument "natuurlijk" zijn? Het lijkt me dus zinnig "technisch" en "natuurlijk" niet als dominante tegenstelling te hanteren en beide al helemaal niet moraliserend in het debat in te zetten.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik wil de heer Schaap vragen of hij nog op de tegenstelling technisch versus biologisch ingaat. Dat is wat anders dan de tegenstelling technisch versus natuurlijk. Als hij op de tegenstelling technisch versus biologisch ingaat, kan hij wel een actuele kwestie aansnijden. Immers, zijn argumenten hebben allemaal zoiets van: dat is ook wel waar. Er

is echter nog iets anders aan de hand wat hij hiermee omzeilt.

De heer **Schaap** (VVD): De heer Schuurman heeft het over technisch versus biologisch. Biologisch is echter ook technisch: er wordt volop geploegd en geschoffeld, ik heb het voorbeeld zo-even genoemd.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dan begrijpen wij elkaar niet. Laat ik dan ook een voorbeeld noemen en niet dat van het schoffelen, want het lijkt mij heel verstandig om te blijven schoffelen.

De heer **Schaap** (VVD): Mij niet.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Laten wij het probleem nemen van de octrooiëring, de patentverlening. Wij doen dit in de Delftse techniek. Waarom? Omdat uitvindingen hoog gewaardeerd worden: wij hadden het niet. Dit gaat in tegen een bepaalde tendens van nivellering in de anorganische natuur. Daarom waarderen wij het hoog. Als wij de patentering overbrengen naar bijvoorbeeld organismen die via de transgenese zijn omgezet en wij passen dezelfde criteria toe, dan wordt er een enorme, fundamentele fout gemaakt: de wetten van het anorganische, die gericht zijn op nivellering, verschillen van de wetten biotische, die gericht zijn op differentiatie. Als je dezelfde techniek van de patentering van de anorganische natuur overplaatst naar de biologische technieken - wat mij betreft mag dat -- dan creëer je een probleem dat je iedere keer weer tegenkomt.

De heer **Schaap** (VVD): Hierin verschillen wij behoorlijk van mening. Juist door patentering, door octrooien, maar ook door kwekersrecht stimuleer je bedrijven om flink te investeren in de technologie en help je dus de wereld vooruit.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Het is prachtig. Kwekersrecht hoort precies bij het biologische. Dat is namelijk gericht op de differentiatie. Patentering, hoe je het ook wendt of keert, is echter gericht op nivellering en gaat daarmee in tegen de differentiatie van de levende werkelijkheid. Dat is niet alleen een emotioneel verzet, al komt dat er misschien wel bij. Ik houd niet erg van dat argument, want ik vind dat je echt argumenten moet hebben: emoties wil ik er graag buiten laten. De wetten voor het anorganische verschillen zo sterk van die van de biotische werkelijkheid, dat wij een fundamenteel probleem hebben. Wij moeten dit niet met emoties afdoen.

De heer **Schaap** (VVD): Ik doe dat niet met emoties af, ik waarschuw juist voor emoties. Een eenvoudige kweker -- ik kom zelf uit de aardappelwereld -- kan zich met eenvoudige technieken redden. Zodra je hierbij hoogstaande technologieën wilt gebruiken, haakt de kweker af en kom je er met kwekersrecht ook niet meer uit. Dat de industrie en de chemische bedrijven hierbij ondersteunend werk verrichten door op dit gebied allerlei technologieën te ontwikkelen en zo de

kwekerij te ondersteunen, juich ik toe. Dat daarbij patenten of octrooien worden gebruikt, lijkt mij vrij logisch. Immers, dat beschermt de industrieën juist, zodat men ook diepte-investeringen kan doen.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): De investeringsproblematiek is inderdaad een punt waarop ik de heer Schaap wil bijvallen: hiervoor moet een oplossing gevonden worden. Wij moeten echter inzien dat patentering van dode dingen overgeplaatst op levende dingen, de levende werkelijkheid schade aanbrengt. Laten wij het voorbeeld noemen van een boom uit India die gepatenteerd is omdat hij sap oplevert. Hiermee treedt een probleem op in de levende werkelijkheid die vele mensen schaadt in plaats van dient, wat patentering wel zou moeten doen.

De heer **Schaap** (VVD): Dat is iets waarop wij wellicht nog eens dieper op zouden moeten ingaan. In algemene zin beschouw ik het verlenen van octrooien of patenten echter als een goede kans voor het verder helpen van ook de gewone veredeling. Ik deel niet zomaar de angst voor wat de heer Schuurman "nivellering" noemt. Immers, volgens mij zijn hierin ook een element van verrijking. Wellicht praten wij niet over dezelfde wereld. Er komen echter nog meer prikkelende stellingen.

Een ander argument om verzet aan te tekenen, is het zo bangelijk gebruikte voorzorgsprincipe. Nu kun je vanwege aantoonbare risico's een ontwikkeling aan zware toetsen of gedegen vergunningseisen onderwerpen. Ik stelde al dat genetische modificatie tot nog toe weinig meer dan veronderstelde of gevreesde negatieve gevolgen in beeld heeft gebracht. De voorzorg is tot nog toe gevoed door verbeeldingskracht. Als er niet meer ingebracht kan worden, vervalt het voorzorgsprincipe tot een absurditeit. Dit is des te erger als de evidente voordelen van deze techniek door een gedreven voorzorg uit beeld worden gehouden. Als het aantoonbare risico leegloopt, rest er weinig dan het ontkennen of bagatelliseren van de voordelen. Dit gebeurt veelvuldig. Wordt er daarom herhaald gesteld dat de veredelingswinst ook op klassieke wijze kan worden bereikt? Zelfs als dat zo zou zijn, blijft de vraag waarom een intussen niet gevaarlijk gebleken techniek moet worden tegengehouden.

Ik krijg intussen het bange gevoel dat er ook andere motieven meespelen bij de tegenstanders. De winst die met deze technieken kan worden behaald, wordt namelijk zelf verdacht gemaakt. Met deze winst komen ook verdachten, daders in beeld. Het wordt een spel ad hominem, het spel van het discutabel maken van de tegenstander. Verdachtmakingen van degenen die aan of met deze technieken werken, zijn bedenkelijk. Zo zou genetische modificatie worden doorgezet uit winstbejag van grote multinationals; deze technologie bevordert de versterking van het machtsmonopolie van grote concerns. Ook zou er een geforceerd einde worden gemaakt aan de bestaansbasis van het kleine gezinsbedrijf of de

rurale landbouw. Kortom, deze techniek past weer in de aloude complottheorie. Deze wordt gebruikt ter rechtvaardiging van de aanklacht vanwege de slachtoffers van de complotten, de agrariërs in algemene zin en de kleine boeren in de derde wereld in het bijzonder. Het voorzorgsprincipe dient dus ook ter redding van deze slachtoffers. Rechtsbescherming van de leveranciers van deze technologie maakt het alleen maar erger. De heer Schuurman wordt bediend!

Dat gemodificeerde rassen onder het kwekersrecht vallen en dit uitgangsmateriaal dus moet worden aangekocht, is echter niets nieuws. Dat geldt ook klassiek veredelde rassen. Een zo gebruikte voorzorg omzeilt steekhoudende argumenten tegen genetische modificatie. Echt slachtoffer zijn de grote voordelen, zoals milieuwinst, besparing op pesticiden, resistenties tegen ziekten, kwaliteitswinst van de producten en wat niet meer, evenals degenen die van deze voordelen kunnen profiteren. Anders gezegd, vervang de benadering met een onzinnige voorzorgsdiscussie zo snel mogelijk door een gedegen risicobenadering. Breng de discussie dus in een sfeer van kans en gevolg, en breng aan de gevolgszijde ook het risico van niet-gebruik van de biotechnologie in beeld.

Het is nodig nog even door te gaan op het argument dat de biotechnologie een zaak zou zijn van grote concerns, dit ten koste van de kleinere bedrijven en traditionele veredelaars. De biotechnologie begon veelal in een veelheid van kleine, innovatieve bedrijven, vooral ook in Nederland. Het zijn juist de uiterst zware toelatingsprocedures en de hoge kosten van het ontwikkelen van verkoopbare rassen die de grote ondernemingen hebben bevoordeeld. Tel daar nog grote onzekerheden bij, zoals het voortdurend opleggen van nieuwe voorwaarden; geen wonder dat de ontwikkeling van deze technologie richting grote, kapitaalkrachtige ondernemingen wordt gestuurd. Niet de technologie, maar overheid en actiegroepen bevoordelen de concerns. Het taboe speelt de grote concerns in de kaart. Dit berokkent ook de veredelingsbedrijven in Nederland, toch een bakermat van deze technologie, grote schade. Onze vooraanstaande plaats in de plantenveredeling wordt bedreigd. Het is dus geboden om oorzaak en gevolg goed uiteen te houden. Eenvoudiger procedures en een positievere houding tegenover de biotechnologie komen niet alleen mens en milieu ten goede, maar zijn ook een economisch belang voor Nederland. De VVD-fractie wil er bij de minister nog eens op aandringen om zich in te spannen voor soepeler procedures voor de biotechnologie. Graag ontvang ik haar reactie hierop.

Ik vraag vervolgens aandacht voor een typisch Nederlands criterium voor het benaderen van allerlei kwesties: de principiële houding. Het was opmerkelijk hoe tijdens de expertmeeting de deskundige uit de biologische landbouw zich opstelde inzake cisgenese. Uiteindelijk bleek een principiële of fundamentele opstelling doorslaggevend te zijn voor de beoordeling van deze toch echt ongevaarlijk te noemen techniek.

Voor een dergelijke stellingname doet inhoudelijke argumentatie niet echt ter zake. Bij de principiële stellingname vraag ik mij altijd eerst af: welk principe dan? Vaak gaat de inhoud niet veel verder dan het hoe dan ook niet willen van iets en het vervolgens verpakken daarvan in een plechtig statement. Een riskant kenmerk van het debatteren vanuit principes is het afkappen van de discussie nog voor deze is begonnen. Dit is weinig vruchtbaar. Laat mij dit afdoen met een filosofisch hoogstandje: principes zijn stellingen waarmee je een enkele keer wel mag beginnen, maar waarmee je nooit moet eindigen. Het is vruchtbaarder de discussie niet te richten op wat onwrikbaar in den beginne is, maar deze te concentreren op de mogelijke gevolgen van menselijk handelen, de schadelijke zowel als de gunstige.

Biotechnologie heeft onmiskenbaar voordelen. Genetische modificatie vormt een waardevolle aanvulling op de klassieke veredeling. Van nadelen of gevaren blijkt weinig. De landbouw die geen gebruik wil maken van deze technieken kan voldoende worden geïsoleerd van de teelten waarin wel genetische modificatie wordt toegepast. Hoewel ik niet goed kan begrijpen waarom de zogenaamde biologische landbouw geen gebruik wil maken van deze techniek, dit gelet op de winst voor mens en milieu, kunnen de landbouwkundige praktijken vreedzaam co-existeren. De mogelijkheden van genetische modificatie en daaraan verwante technieken komen vooral die gebieden ten goede waar de landbouw onder hevige druk staat door plantenziekten, plagen en gebrekkige fysieke teeltomstandigheden.

De heer **Willems** (CDA): De uitspraak van de heer Schaap dat hij niet kan begrijpen waarom men niet met deze nieuwe techniek wil omgaan, doet mij denken aan de uitspraak van die boer die op het kerkhof ligt en op wiens grafzerk staat: "Hier leit boer Pieter en zijn knechts, hij had gelijk, hij kwam van rechts." Het is toch wel duidelijk dat in de samenlevingen om ons heen een hoop zorg is rond deze techniek, terecht of onterecht. Nu zegt de heer Schaap dat hij niet begrijpt waarom deze techniek niet gebruikt wordt. Ik begrijp dat best: dat is omdat de technologen heel sterk bezig zijn geweest om wel de voordelen van de technologie, maar niet de maatschappelijke acceptatie en de inbedding in de samenleving ter harte te nemen.

De heer **Schaap** (VVD): Dat daaraan meer aandacht had moeten worden gegeven, is evident. Er is onder het publiek veel zorg over deze technologie aangewakkerd. Als deze eenmaal rondwaart en als de verdachtmaking de overhand krijgt, zitten de voorstanders van deze technologie constant in de verdediging. Er is een sfeer gecreëerd dat dit niet mag en niet kan. Vervolgens hebben degenen die de biologische agrarische methoden gebruiken, geconstateerd dat wij dit maar niet moesten doen. Andere onnatuurlijke technieken, zoals ploegen en schoffelen, mondiaal gezien levensgevaarlijke technieken, worden wel rustig gebruikt. Ik vind dat een beetje irrationeel. Daarom is mijn stelling: laat ze vreedzaam co-

existeren. Wat mij betreft tolereren wij de biologische landbouw. Omgekeerd zou dat ook rustig kunnen. Het probleem is dat dit nu net niet gebeurt.

Voorzitter. Zoals ik zei, kan deze techniek vooral in gebieden waar de landbouw onder hevige druk staat, erg behulpzaam zijn in de land- en tuinbouw. Ik denk hierbij vooral aan grote delen van Afrika en Azië. Het terugdringen van het overvloedige gebruik van bestrijdingsmiddelen, dan wel het aanbieden van uitgangsmateriaal dat grote resistentie heeft tegen ziekten en plagen is een van de beste vormen van ontwikkelingssamenwerking. Ik zou de minister dan ook willen uitdagen om het beleid rond de genetische modificatie aanmerkelijk te versoepelen. Ik hoop dat zij zich daarvoor ook in het verband van de Europese Unie wil inspannen.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): De heer Schaap heeft het voor elkaar gekregen om mij tot slechts twee interrupties te bewegen. Dat is niet zozeer omdat ik het niet sterk oneens met hem ben, maar omdat hij heel veel dingen niet zegt. Hij heeft bijvoorbeeld helemaal niet gesproken over de ethiek van de technologie. Kent hij dat vak niet?

De heer **Schaap** (VVD): Jawel hoor.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dit is bij uitstek een vak dat zich aandient als zich nieuwe technische ontwikkelingen voordoen. De heer Schaap heeft daarover impliciet gesproken toen hij het had over filosofen die met stellingen beginnen maar die niet met stellingen mogen eindigen. Hij zei: er moeten praktische resultaten blijken.

De heer **Schaap** (VVD): Ik had het over principes. Filosofen draag ik een warm hart toe.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik heb de heer Schaap goed begrepen. Eigenlijk trok ik hieruit de conclusie dat hij in zekere zin een pragmatische ethiek verdedigt. Klopt dat?

De heer **Schaap** (VVD): Ja.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik leg u een actueel voorbeeld voor. De NRC kopte een paar weken geleden: twaalf bankiers oordelen zichzelf onschuldig; het probleem zat in de computermodellen.

De heer **Schaap** (VVD): Degenen die deze modellen gebruiken, zijn verantwoordelijk.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dus u bent het niet met die kop eens?

De heer **Schaap** (VVD): Ik ben het niet eens met die bankiers.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik ook niet. De goegemeente accepteert zo'n kop zo maar zonder te zeggen: maar bankiers, u bent toch verantwoordelijk voor de computermodellen en als zij niet deugen, bent u schuldig.

De heer **Schaap** (VVD): "Schuldig" is een zwaar woord, maar wel verantwoordelijk.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Maar als onverantwoord gedrag zulke grote maatschappelijke gevolgen heeft, moet je niet bang zijn om het zware woord "schuld" te gebruiken.

De heer **Schaap** (VVD): Akkoord.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Zij zijn het ook allemaal tegelijk. Dat maakt het voor de eenling onder de bankiers wat "soepeler". Hier hebt u een gigantisch probleem in deze crisistijd waaruit blijkt dat het optimisme met betrekking tot computermodellen vertaald naar biotechnologische producten en technieken, ons behoorlijk duur kan komen te staan. Wij weten dat inmiddels wereldwijd.

De heer **Schaap** (VVD): Ik ben het helemaal met u eens.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dan komen wij een stap verder.

De heer **Schaap** (VVD): Met theoretische modellen moet je buitengewoon voorzichtig zijn. Als wij een discussie voeren over de vraag wat er met het klimaat gebeurt, dan hoort u mij allemaal akelige kreten over modellen slaken. Modellen zijn echter theoretische raamwerken. Zij zijn dus wat anders dan zeer concrete technische uitvindingen die je kunt toepassen en dus direct op de gevolgen kunt toetsen.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Het interessante is dat er "modellen" stond. Als er "computermodellen" had gestaan, dan waren de ogen misschien eerder open gegaan. Het waren computermodellen en daarvoor zijn mensen verantwoordelijk. Het zijn geen theoretische constructies. Het zijn praktisch hanteerbare modellen waarmee wij op grote schaal bedrogen zijn uitgekomen; op wereldschaal.

De heer **Schaap** (VVD): Daar kom je regelmatig bedrogen mee uit. Als het model als een fictieve realiteit wordt gehanteerd, dan kom je daar bedrogen mee uit, dat klopt.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Maar kunt u zich voorstellen dat je met dit voorbeeld, dat je met vele voorbeelden van vormen van technologie kunt vermenigvuldigen, een veel evenwichtiger beschouwing houdt dan dat je alleen zegt: wij moeten de techniek vooruit zien te brengen en af en toe een beetje bijsturen? Er is misschien toch iets meer aan de hand dan alleen dat.

De heer **Schaap** (VVD): In de medische wetenschap doen wij niet anders. Wij zijn er allemaal heel blij mee. Ik zou bij plantveredeling ongeveer van hetzelfde, in dit geval optimisme, willen uitgaan. Er kan meer met techniek en technologie. Ik heb echter wel gezegd dat er een

risicoanalyse moet worden gemaakt om na te gaan of iets verantwoord is of niet; de kans dat iets misgaat in relatie tot de gevolgen. Ik wil daarbij niet alleen de schadelijke gevolgen in beeld brengen, maar ook de positieve. Met genetische modificatie zijn de positieve gevolgen van de toepassing bijna geheel uit beeld verdwenen.

De heer **Peters** (SP): Mevrouw de voorzitter. De heer Schaap heeft gezegd dat de toelating simpeler en eenvoudiger kan. Er is ook gesproken over de medische situatie. Ik zou de toelating van genetisch gemodificeerde producten en überhaupt dit terrein kunnen vergelijken met de registratie van geneesmiddelen. Maar voor één kleine rubriek in de geneesmiddelen hebben wij een zogenaamde short trackmethode, waarbij je toestaat dat dergelijke producten wat eenvoudiger beoordeeld worden, bijvoorbeeld producten voor zeldzame ziekten, weesgeneesmiddelen. Bent u werkelijk van plan om de lijst van noodzakelijke testen die men moet inleveren bij een registratie van een genetisch product, te verkorten, maar af te wachten of er iets gebeurt en de verplichting tot post marketing surveillance maar wat "rustig" te stellen? Is dat werkelijk uw mening?

De heer **Schaap** (VVD): In de medische wereld kan ik het niet beoordelen. Dat staat te ver van mij af. Ik constateer alleen dat de biotechnologie daar op grote schaal wordt gebruikt. In de plantenveredeling zou ik het allemaal veel eenvoudiger willen maken, dat klopt, juist om het kleine bedrijfsleven meer kansen te geven en om die technologie meer uit handen te krijgen van de paar multinationals die deze nu in handen hebben gekregen, dus niet genomen.

De heer **Peters** (SP): Als u dat eenvoudiger maakt, dan provoceert u toch dat het voorzorgprincipe gehanteerd moet worden?

De heer **Schaap** (VVD): Juist niet.

De heer **Peters** (SP): Juist wel, want dat voorzorgprincipe hanteer je als je onvoldoende gegevens in handen hebt gekregen om te evalueren.

De heer **Schaap** (VVD): Dan ontstaat er een definitiediscussie, maar bij mij luidt het voorzorgprincipe als volgt: als je niet volledig kunt overzien wat alle mogelijke gevolgen van iets zijn, moet je er niet aan beginnen. Dat is dodelijk.

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Ik luister met belangstelling naar het betoog van de heer Schaap. Hij begon met de opmerking dat er wat minder tegengesteld gedacht moet worden over de techniek, maar hij roept alleen maar tegenstellingen op in zijn betoog. Hij verwijt iedereen die kanttekeningen plaatst bij de biotechnologie een merkwaardig soort gelovigheid. Over wat die mensen kan drijven, haalt hij alle dooddoeners van stal. Hij komt voortdurend met allerlei tegenstellingen. Als hij zegt dat de emotie

aan de kant van de tegenstanders en de ratio aan de kant van de voorstanders zit, vraag ik hem hoe het komt dat bij elke introductie van genetische manipulatie, bijvoorbeeld voor geneesmiddelen of in de landbouw, emotionele betogen de overhand hebben. Voor de genetisch gemanipuleerde stier Herman was het opgegeven doel dat daar kanker, aids en reuma mee genezen zou worden. Er is niet één kanker-, aids- of reumapatiënt mee geholpen. Dat weet de heer Schaap. Er zijn rationele mensen met die techniek bezig, vanwaar dan die emotionele betogen? Wij gingen gouden rijst maken om te voorkomen dat kindertjes in arme landen blind zouden worden. Er is met die gouden rijst niet één kindje gered van blindheid.

De heer **Schaap** (VVD): Die gouden rijst wordt niet geproduceerd, dus uw betoog gaat wat dat betreft niet op. De introductie van caroteenrijst is door allerlei acties, zoals van Greenpeace, tegengehouden. Weet wel wat daar de gevolgen van zijn: grootschalige blindheid.

De heer **Koffeman** (PvdD): Dus u zegt: de techniek had blindheid kunnen voorkomen, alsof die kinderen blind werden door gebrek aan genetisch gemanipuleerde rijst.

De heer **Schaap** (VVD): Nee, door gebrek aan caroteen.

De heer **Koffeman** (PvdD): Worden de deficiënties van die kinderen veroorzaakt door ons of door lokale omstandigheden?

De heer **Schaap** (VVD): U had er ook winterwortels naartoe kunnen brengen. Dat gebeurt niet. Je kunt hiermee op een gemakkelijke manier in het eetpatroon van die mensen meegaan om blindheid te voorkomen. Waarom mag dat niet?

De heer **Koffeman** (PvdD): Dus hun problemen worden veroorzaakt door lokale omstandigheden en niet door mondiale ontwikkelingen die door ons veroorzaakt worden.

De heer **Schaap** (VVD): Hun problemen worden in dit geval veroorzaakt door een verkeerd eetpatroon, door tekorten aan voedingsstoffen. Dat kan heel gemakkelijk binnen het eetpatroon worden opgelost door caroteenrijst te produceren. Door allerlei acties, waardoor gestuurd weet ik niet, maar ik heb een paar suggesties gedaan voor wat er achter kan zitten, wordt dit voorkomen, en blindheid op grote schaal is het gevolg.

De heer **Koffeman** (PvdD): Is het uw overtuiging dat degenen die dat product ontwikkelen, werden gedreven door menslievendheid om blinde kindertjes te voorkomen of denkt u dat zij gedreven werden door andere motieven?

De heer **Schaap** (VVD): Wat interesseert mij dat. Voor mijn part worden zij gedreven door winst. Als het resultaat van hun activiteit is dat daarmee een hoop ellende wordt voorkomen, tel uw zegeningen.

Motieven interesseren mij niet zo veel, de gevolgen interesseren mij.

*N

De heer **Willems** (CDA): Mevrouw de voorzitter. Het is een voorrecht dat wij, na de uitnodiging of de uitdaging van de minister vorig jaar, na overigens een uitstekende hoorzitting hier in de Kamer, met een inbreng van veel goede experts, en een goed bezoek aan Wageningen, dit debat vandaag mogen hebben.

Het thema toepassen van genetisch gemodificeerde landbouwproducten is een belangrijk thema daar waar het gaat om onder meer de toekomstige voedselvoorziening in de wereld. Dat lijkt een thema ver weg van Nederland, omdat wij dagelijks onze maaltijd zonder problemen krijgen en wij daarboven als samenleving nog eens 150 kg voedsel per persoon per jaar weggooien.

Het is niet onbegrijpelijk dat waar nieuwe technologieën gebruikt worden, er een zekere angst is voor de gevolgen. Technologie heeft onze samenleving veel zegeningen gegeven, ik benadruk dat, ook in de richting van de heer Schuurman. Maar er zijn ook negatieve gevolgen geweest en terecht is men voorzichtig, in het bijzonder bij voedsel dat wij dagelijks tot ons nemen.

Voor ons geldt echter wel het vraagstuk om er ook in onze wereld voor te zorgen dat we genoeg voedsel van de juiste kwaliteit kunnen produceren om niet alleen de huidige 6 miljard mensen te eten te geven, maar ook de te verwachten 9 miljard in de komende 50 jaar. In het midden van de vorige eeuw werden veel landbouwbeschermingsmiddelen ontwikkeld die veel goede gevolgen gehad hebben. Aanzienlijke verhoging van het gebruik van landbouwareaal en opbrengst per hectare waren daarvan het positieve gevolg, maar inderdaad was er ook zo nu en dan sprake van negatieve bijeffecten. Ik denk daarbij aan het geruchtmakende boek "Silent Spring" van Rachel Carson. Recentelijk is een veelheid aan geschriften verschenen zoals "Genetic Roulette" van Jeffrey Smith.

Het is onmiskenbaar dat waar nieuwe ontwikkelingen plaatsvinden de neveneffecten niet altijd volledig worden overzien. Weliswaar is de wetenschap veel alerter op het onderzoeken van neveneffecten. Denk aan het ontwikkelen van geneesmiddelen. Ik meen niet dat we die ontwikkelingen willen stopzetten.

Nu doet zich de nieuwe technologie genetische modificatie voor, waarbij we ons vandaag beperken tot de genetische modificatie van planten. Deze methode wordt wereldwijd toegepast bij het modificeren van zaden voor mais, soja, katoen en koolzaad. Vooral in de VS, Zuid-Amerika, China, India en Zuid-Afrika wordt deze technologie al breed toegepast, resulterend in producten die ook in Europa worden gebruikt in veevoeders en bij industriële toepassingen. De groei van het wereldwijde areaal bedroeg in 2006 ongeveer 10% per jaar en bestrijkt nu 102 miljoen hectare. Zijn bij

de minister aantoonbare ongelukken met gg-gewassen bekend?

In Europa wordt deze technologie alleen nog maar toegepast bij gg-mais in landen als Spanje, Tsjechië en op kleine schaal in Frankrijk. Wij hebben dit debat in onze Kamer om te zien onder welke condities we met deze technologie in Nederland verder kunnen. Voordat we zullen spreken over de pro's en contra's van de diverse technologieën wil ik met de minister spreken over de inhoudelijke kant van de zaak. Ik schets daarbij drie visies op het omgaan met de natuur, te weten de visie van het antropocentrisme, van het ecocentrisme en van het theocentrisme. Bij het antropocentrisme wordt intrinsieke morele waarde toegekend aan de mens en zijn de planten en de dieren ondergeschikt aan de mens. Bij deze visie past dat men gm ruimhartig toelaat, in het bijzonder bij de landbouw. Bij de ecocentrische visie heeft de natuur een intrinsieke waarde en hierbij past dat men over het algemeen gm niet wil toepassen. Bij de theocentrische visie wordt verstaan dat alles van God komt en dat om die reden de schepping onderhouden moet worden en gerepareerd als de mens die schade berokkent. Onze fractie kan zich grotendeels vinden in deze theocentrische visie. Daarbij zij opgemerkt dat de wetenschap en de technologie ons veel zegeningen hebben gebracht gedurende de laatste decennia. Wij zullen de technologische ontwikkelingen echter kritisch moeten blijven volgen.

Mijn vraag aan de minister is of de regering zich door een van deze drie visies aangesproken voelt en, zo ja, door welke. Ik sluit niet uit dat meerdere visies mogelijk zijn, maar tot op dit moment heb ik via de literatuur slechts deze drie visies ontdekt voor de hoofdlijnen van het huidige debat. Voorts wil ik de minister vragen hoe zij in het algemeen in samenwerking met de drie relevante ministeries, te weten LNV, VROM en EZ, met deze ingewikkelde materie omgaat. De visie die aan dit debat ten grondslag ligt, speelt een rol, maar tegelijkertijd betreft het onderwerp ook andere terreinen dan alleen dat van de landbouw. Ofte wel: is er goed overleg? Ik kom daar zo dadelijk nog op terug wanneer wij spreken over de octrooieregelingen rond gg-gewassen.

Ik kom nu te spreken over de diverse technologieën die gebruikt worden in de landbouw. Ik doel dan op: transgenese, cisgenese en de klassieke veredeling. Er zijn duidelijk nog meer nieuwe technologieën, maar ik kom daar later op terug. Bij transgenese bestaat het proces van moleculaire verandering uit het inbrengen van een gen uit een andere soort dan de bewuste plantensoort teneinde het product te verbeteren, bijvoorbeeld het meer resistent maken tegen ziekte of het bereiken van hogere producten in droge gebieden.

Bij cisgenese, een Nederlands concept, bestaat het proces uit het inbrengen van een gen uit dezelfde soort, om bijvoorbeeld een andere aardappelsort te krijgen dan die in Nederland wordt gekweekt. Bij klassieke veredeling is sprake van het kruisen van rassen teneinde tot een beter ras te komen langs, wat genoemd wordt, de

natuurlijke weg. Ik begrijp dat het verschil in eindproduct tussen cisgenese en klassieke verdeling principieel nihil is en dat door cisgenese veel sneller en veel zuiverder gewerkt kan worden. Graag hoor ik de visie van de minister op het vermeende verschil of de overeenkomst tussen de laatste twee technologieën. In hoeverre worden beide laatste technologieën voluit gesteund door het ministerie? Om de woorden van de heer Jens van Biologica tijdens de hoorzitting te gebruiken: "Misschien moet er een nieuwe vorm van co-existentie komen tussen biologisch landbouw en gg-gewassen waarbij men meer van elkaar leert in plaats van de technieken tegenover elkaar plaatst." Voorts wil ik de minister vragen of er ontwikkelingen zijn die de zogenaamde cisgenese in Europa onder de aandacht brengen als zijnde een technologie die uitgebreidere toepassing rechtvaardigt, gegeven de fundamentele kijk op gg-gewassen.

Mevrouw de voorzitter. Ik wil nog graag even stilstaan bij een aantal conclusies, recentelijk getrokken door COGEM, Commissie Genetische Modificatie.

1. De gg-gewassen worden alleen toegelaten als de risico's voor mens en milieu verwaarloosbaar klein zijn. Geen enkel gewas of voedselproduct wordt zo uitvoerig getest op veiligheid als de gg-gewassen en het gg-voedsel.

2. Het inbouwen van resistenties tegen ziekten en plagen kan grote milieuvoordelen bieden, zowel voor ontwikkelingslanden als voor Westerse landen.

3. De thans op de markt zijnde gg-gewassen mais, soja, koolzaad en katoen zijn zowel vanuit economisch als milieuoogpunt nauwelijks interessant voor de Nederlandse landbouw.

4. Er worden gg-gewassen ontwikkeld die mogelijk wel interessant zijn voor de Nederlandse landbouw, zoals gg-aardappelen, de amylose vrije aardappel en de phytophthorase immune aardappel.

5. Het Nederlandse veredelingsbedrijfsleven is tot op heden terughoudend geweest ten opzichte van genetische modificatie. Mede gezien de internationale ontwikkelingen lijkt zich een voorzichtige ommekeer aan te dienen. Veredelingsbedrijven zullen ten aanzien van genetische modificatie hernieuwd positie moeten kiezen. Hun keus zal sterk beïnvloed worden door het Europese en Nederlandse beleid.

Ik kom daarmee op een gedeelte dat gaat over de sociale inbedding of de maatschappelijke acceptatie van gg-gewassen. Het debat in Nederland wordt al ruim twintig jaar gevoerd. Zie ook het interessante boekwerkje van Philip van Lelyveld "Schorpioenen in de mais" dat in vogelvlucht een aardig beeld geeft van het debat: een debat dat veeleer gevoerd wordt langs de eerder geschetste lijnen van de ecocentristische visie en de antropocentristische visie. Veeleer is sprake van een zich terugtrekken op de vesting van deze wereldvisies.

Wij vragen ons af hoe deze discussie verder gevoerd moet worden. Het lijkt de afgelopen tijd veel meer te gaan over de technologie dan over het product. De eigenlijke vraag is: hoe organiseren wij

met elkaar de discussie over duurzaam produceren en duurzaam consumeren en welke randvoorwaarden gelden er om te kunnen oordelen? En: hoe maak je die objectief, zodat er vertrouwen is bij de consument en de producent om de stap te zetten? Daarbij is van belang openheid over risico's en de vraag hoe je met risico's omgaat. Een voor honderd procent risicovrije samenleving is er niet. Uiteraard moet daarop volgend de wet- en regelgeving worden aangepast. Vaak wordt in deze zaak de discussie over risico's en het inperken daarvan verstoord door de dogmatische discussie rond voors en tegens. Onze fractie denkt wel dat de tijd rijp is om via een soort open debat, zoals wij dat hier hebben, en gevoed door informatie van voor en tegenstanders -- denk aan de hoorzitting -- tot de juiste afweging te komen. Dit debat vandaag zet daartoe een goede stap. Wij spreken de wens uit dat wij de regering ook later een handreiking kunnen doen om binnen de juiste kaders een weg voorwaarts te vinden.

Van belang zijn echter de volgende overwegingen: 1. Hoe kunnen we beter de consument bij een en ander betrekken, voor zover de Staten- Generaal die rol al dan niet vervult? 2. Kan gewerkt worden aan vereenvoudiging van de vergunningen om ook het mkb een grotere rol te laten spelen? 3. Hoe te voorkomen dat Europa op wereldniveau zichzelf verder buitenspel zet? 4. Dit debat dient in EU-verband een vervolg te krijgen en mogelijk moet er gezien de grote verlamming die er op dit gebied binnen Europa bestaat meer ruimte komen voor lokale verantwoordelijkheden. Deelt de minister deze opvattingen en is zij bereid om binnen Europa te streven naar meer vrijheid voor lidstaten? Het zal de minister immers bekend zijn dat er in Europa en bij de andere lidstaten zeer divers wordt gedacht over deze materie.

Voorts doet zich de vraag voor of de consument niet moet kunnen blijven kiezen. In de komende jaren zal naar verwachting het aantal geëtiketteerde gg-voedselproducten in de winkelschappen toenemen. De overheid staat dus voor de uitdaging om de kloof tussen enerzijds maatschappelijke acceptatie en publieke perceptie en anderzijds feitelijke veiligheidsrisico's en handhavingmogelijkheden van de overheid te overbruggen.

Ik neem het voorbeeld van sojaolie geproduceerd van genetisch gemodificeerde soja. Ik begrijp dat in dit laatste geval een EU-werkgroep bestudeert of dergelijke planten wel als genetisch gemodificeerd aangemerkt moeten worden. Als de planten wel als genetisch gemodificeerd aangemerkt worden, wordt gezien of de toelatingsprocedure niet aanzienlijk vereenvoudigd kan worden. Dat laatste zou voor het mkb een enorme lastenverlichting betekenen. Ik doel dan met name op een productbenadering in plaats van de huidige ketenbenadering. Wij nemen elkaar nu in het ootje als wij identieke eindproducten verschillend gaan benoemen. Wat is de visie van de minister hierop?

Ik kom op de vragen rond octrooirecht en kwekersrecht. Op dit moment is het mogelijk om voor een nieuw genetisch gemodificeerd product

een octrooi aan te vragen. Er bestaat echter de indruk -- aangetoond in diverse studies -- dat het octrooisysteem de technische vooruitgang in de plantenveredeling niet zou bevorderen. Patenteren heeft als nadeel dat de kennis beperkt blijft bij een klein aantal producenten. Is de minister met onze fractie de mening toegedaan dat zogenaamde opensourcing moet worden gestimuleerd om ervoor te zorgen dat de kennis zo breed mogelijk wordt ontwikkeld? De vraag is dan ook of de bestaande internationale regeling van intellectuele eigendomsrechten in het kader van het TRIPS-verdrag (trade related aspects of intellectual property rights) daarvoor ook ruimte biedt.

Ik kom op de ontwikkeling op het gebied van genetisch gemodificeerde gewassen die in Nederland op de middellange termijn slechts van belang kan zijn, te weten de ontwikkeling van de phytophthoraresistente aardappel. Zoals ook in het COGEM-rapport "Perspectieven van genetisch gemodificeerde gewassen voor een duurzame landbouw" is gesteld, is dit een van de weinige ontwikkelingen die voor Nederland van belang zijn. Via cisgenese kan aan de aardappel een gen worden toegevoegd dat de aardappel tegen deze schimmel beschermt. Dit zou het totaalverbruik van landbouwbeschermingsmiddelen in Nederland met de helft kunnen terugdringen. Mijn vraag aan de minister is of deze ontwikkeling voldoende ondersteund wordt om binnen afzienbare tijd commercieel en maatschappelijk geaccepteerd te worden.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik keer terug naar de patentering. Ik ben blij dat de heer Willems daar kritische vragen over stelt. Misschien kunnen wij een stapje verder komen. Is hij het met mij eens dat dit te maken heeft met de fout die heeft plaatsgevonden door patentering van technische uitvindingen in de Delftse zin toe te passen op biotechnologische constructies in de Wageningse zin? Men heeft het vanzelfsprekend gevonden om de lijn door te trekken, terwijl er een principiële grens mee is overschreden. Daar komen de problemen uit voort.

De heer **Willems** (CDA): Ik ben niet de mening toegedaan dat dit een verschil tussen Delft of Wageningen is. Patentering kan op zichzelf een goede zaak zijn. Er is echter een proces van regelgeving omheen gecreëerd dat het de patenthouders veel te gemakkelijk maakt om niet commercieel met de zaak om te gaan. De kennis wordt onvoldoende verspreid. Met de zeer strenge regelgeving kan slechts een beperkt aantal bedrijven patenten aanvragen. Ik ben het niet met de heer Schuurman eens dat dit gerelateerd is aan het anorganische of biologische. Het heeft veel meer te maken met het construct van de wijze waarop patenten beschermd worden in deze specifieke situatie. De regelgeving van de overheden is ongelooflijk zwaar.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Zou patentering gepaard gaan met grootschalige

verspreiding, dan had u er dus geen problemen mee.

De heer **Willems** (CDA): Inderdaad.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dan hebben wij een verschillende benadering. Patentering voorkomt dat je in de levende werkelijkheid andere levensvormen onder druk zet. In de vakliteratuur is men het daarover eens: als je het ongelimiteerd toepast, zal dat gepaard gaan met een verlies van biodiversiteit. Die constatering komen wij in de vakliteratuur voortdurend tegen. Gelukkig hebben wij genenbanken om datgene wat verloren dreigt te gaan, weer te beschermen. Als je levende organismen bedoeld voor voedsel op een grootschalige manier bevoordeelt, sluit je andere organismen voor voedselvoorziening uit.

De heer **Willems** (CDA): Ik vind het jammer dat de geachte afgevaardigde Schuurman zich bijna obsessief tegen patenteren opstelt. Patenteren is het probleem niet. De structuur eromheen laat patenteren in dit geval leiden tot een te beperkte toepassing en dus tot een te beperkte diversiteit. Veel te weinig bedrijven houden zich hiermee bezig. Veel te weinig bedrijven kunnen het zich veroorloven om nieuwe producten aan te vragen en te patenteren. Een gemiddelde aanvraag in Europa kost 7 mln.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Nog één keer. Patentering is prachtig als het gaat om anorganische techniek, als wij dode materie vormgeven in technische uitvindingen. Patentering in de levende werkelijkheid heeft noodzakelijk tot gevolg dat het aloude wijze kwekersrecht onder druk komt te staan. En de heer Willems is nu juist voor dat kwekersrecht.

De heer **Willems** (CDA): Ik ben voor het kwekersrecht, maar ik ben niet tegen patenteren. De heer Schuurman lijkt te zeggen: alleen kwekersrecht en geen patenteren van biologische producten. Daar kan ik helaas niet in meegaan.

Voortbordurend op het terrein van nieuwe ontwikkelingen doen zich nog een aantal vragen voor over de allernieuwste ontwikkelingen zoals reverse breeding, agro-inoculatie, geninactivering door DNA-methylering, enten op genetisch gemodificeerde stammen, oligonucleotiden en gerichte mutagenese met homologe recombinatie. Het zijn nieuwe technologieën, soms nog in de kinderschoenen, waarbij het onderscheid tussen genetische modificatie en andere plantenbiotechnologische technieken steeds kleiner wordt. De COGEM adviseert op technisch-wetenschappelijke gronden om de producten van verschillende van deze technieken als niet-ggo te beschouwen, omdat er geen veranderingen in het genoom aanwezig zijn en zij gelijk zijn aan conventioneel verkregen producten. Heeft de regering plannen om ervoor te zorgen dat de regelgeving hier sterk versoepeld wordt?

Met het gegeven dat de ontwikkelingen op het gebied van genetische modificatie in Europa

duidelijk gehinderd worden door de trage besluitvorming in Europa en dat elders in de wereld men veel adequatere besluitprocessen heeft teneinde risico's te analyseren, komt bij mij de vraag op of wij niet veel meer met onze vooraanstaande kennis vanuit bijvoorbeeld Wageningen moeten werken aan de ontwikkelingen in andere landen. Ik denk daarbij aan Afrika. Binnen de regelgeving van de VS en China moeten wij daar aan het werk gaan. Er zijn Nederlandse bedrijven die in ontwikkelings Samenwerkingsprojecten in de landbouw in Afrika bezig zijn. Deze bedrijven moeten veel meer gestimuleerd worden om met deze technologieën aan het werk te gaan waar internationale regelgeving dat toestaat.

De heer **Schaap** (VVD): Gaat u nu iets aanprijzen wat op het ogenblik al op een redelijke schaal gebeurt? Nederlandse bedrijven wijken al naar Azië uit om aldaar de technologie verder te ontwikkelen en daar ook de winst te laten liggen.

De heer **Willems** (CDA): Ik wil dat de kennis hier behouden blijft. Wij moeten voorkomen dat wij, doordat wij de bedrijven niet stimuleren, de kennis zien weglopen. Als bedrijven in Europa niet veel kunnen doen met hun kennisontwikkeling, willen wij dat ze er elders wat mee doen. Wij moeten voorkomen dat wij in Europa zover achterlopen, dat bedrijven en zelfs onze kennisinstituten Nederland verlaten. Wij moeten voorkomen dat goede wetenschappers alleen in Amerika of in China willen werken.

De heer **Schaap** (VVD): U gaat er daarbij vanuit dat, als wij hier wat soepeler worden, de kennis kan worden teruggehaald naar Nederland.

De heer **Willems** (CDA): Ja.

De heer **Schaap** (VVD): Akkoord, dan zijn wij het eens.

De heer **Willems** (CDA): Is de minister van mening dat Nederland voldoende middelen besteedt aan fundamentele research op dit gebied, alsmede middelen die de kennis doet delen met het algemene publiek? Wij zien met belangstelling de antwoorden van de minister tegemoet.

*N

De heer **Peters** (SP): Voorzitter. Biotechnologie in de landbouw is geen makkelijk onderwerp, zeker niet wanneer wij het koppelen aan toelating van genetisch gemanipuleerde plantensoorten voor voedsel of als diervoer. De termen ja, mits en nee, tenzij zullen direct of indirect klinken in dit debat. Biotechnologie is ook spannend. Mijn fractie wil het met de minister hebben over voor- en nadelen, over alternatieven, over technische zaken zoals cisgenese en transgenese, en over maatschappelijke en ethische aspecten, en eindigen met de handhaving.

Als de aardappelschimmel mondiaal jaarlijks 10 mld. aan kosten en verloren gaan van gewas veroorzaakt, en je kunt bijvoorbeeld een genconstruct afkomstig van een aardappel uit de Andes, bestand tegen *Phytophthora infestans*, monteren in het aardappeltje dat je wilt kweken, er zijn geen nadelige effecten op korte en lange termijn van deze ingreep te vinden, en de overige eigenschappen van de oorspronkelijke aardappel blijven overeind, dan is deze vorm van cisgenese een succes en mijn inziens vallend in de categorie Nee, tenzij, omdat wij van tevoren zoveel controles hebben uitgevoerd. Dan nog dient in de post-marketingperiode nagegaan te worden of er verandering van de genetische en fenotypische eigenschappen plaatsvindt. Idealiter hoort het patent geschonken te zijn aan de kwekers, zonder een monopoliepositie van een enkele firma. De risicoanalyse en afweging tussen de voor- en nadelen horen gepaard te gaan met een kolossale vermindering van het gebruik van gewasbestrijdingsmiddelen of pesticiden. Daartoe bestaan bij deze aardappelmodificatie ongetwijfeld mogelijkheden. Hier zal ook het voordeel van milieubescherming kunnen optreden. Als ook nog bewezen kan worden dat het overwaaien en de verspreiding van een dergelijk gg-gewas niet plaatsvinden, ben ik de eerste om de gesubsidieerde onderzoeker en de subsidieverlener te feliciteren.

Het is dus een spannend onderwerp. Voor alle duidelijkheid: we hebben zo'n aardappel nog niet. Onderzoek vindt wel plaats in het DuRPh-project in Wageningen. In vergelijking met de klassieke plantenveredeling zijn dan een aantal stappen overgeslagen bij het bereiken van het gewenste eindproduct. Je zou botweg kunnen zeggen dat het overslaan van stappen verspilling heeft voorkomen. Ik ga straks wat nauwkeuriger op deze vorm van genetische modificatie, cisgenese, in.

Andere voordelen waarnaar gestreefd kan worden met behulp van gg-gewassen zijn het gebruik in gebieden met droogte, in zoute gebieden, gebieden met lage bodemvruchtbaarheid of een hoge zuurgraad. Gebieden worden dan ontsloten waar nu niets of weinig kan worden verbouwd, tot heil en profijt van de mensen, de dieren en de planeet. Tot de nadelen behoren resistentievorming en dus het verloren gaan van het gewenste effect. Daarnaast monopolieposities, omdat de marges voor kleinere biotechnologiebedrijven niet groot genoeg zijn. Ze gaan, derhalve, ten onder of worden overgenomen door de Monsanto's.

Het voordeel van opbrengstverhoging wordt vaak als argument gebruikt voor het doorslaan van de balans ten gunste van gg-gewassen. Daarbij worden "Roundup Ready"-gewassen als een succesverhaal naar voren gebracht. Round up is een onkruidbestrijdingsmiddel. De werkzame stof glyfosaat blokkeert in planten enzymproductie. Alle niet-resistente planten worden gedood. Het middel wordt vaak aangeboden en gebruikt in combinatie met soja-, tarwe- en maisvariëteiten die met genetische modificatie resistent zijn gemaakt tegen

glyfosaat. Hierdoor ontstaat er gewasproductieverhoging. Maar conservatietillage, een grondbewerking waarbij standaard de vruchtbare bovengrond minimaal wordt verstoord, samen met betere bemesting heeft in Brazilië zonder gg-gewassen gezorgd voor een gestegen sojaopstoot tot 2,5 à 3 ton/ha. Een bewijs dat management van het gewas opbrengstverhogend heeft gewerkt en niet zozeer invoering van gg-gewassen.

Zijn er alternatieven voor gg-gewassen? Tijdens de expertmeeting in de EK hebben we een interessant alternatief gehoord van de heer Ruivekamp uit Wageningen. Hij illustreerde onder andere hoe een gemeenschap op het platteland van India een verhoogde opbrengst bereikte door biologische pesticiden, gebruik van zaden, gemengd met gedroogde en gepelleteerde zelfbereide bacteriekolonies, *Bacillus thuringiensis*. Hier dus geen sprake van inbouw van genconstructen, maar gebruikmaking van een door lokale wetenschappers ontwikkelde variant, die gewassen beschermt tegen insecten. Op de DVD is te zien hoe met kleine labs op het platteland, soms zelfs bij boeren thuis, zinvolle technologie binnen het bereik van boeren komt. Zo werd ook een eigen pesticide gemaakt van een extract van zaden van de "neemboom".

Een totaal andere aanpak dus, vergeleken bij het zomaar sproeien van gigantische hoeveelheden en variëteiten pesticiden. Ook moeten wij ons realiseren dat de klassieke en moderne veredeling een vorm van technologie is die we nog steeds horen te waarderen en te beschermen.

De heer **Schaap** (VVD): U doet een beroep op huisvlijt, waarbij ook chemische producten worden ingezet. Hoe weet u of deze producten veilig zijn?

De heer **Peters** (SP): Elke lokale situatie heeft inderdaad een enorme variatie. De veiligheid is op dezelfde wijze geautoriseerd, maar niet zo vergaand als de voorbeelden van genetische modificatie. Ook dat geef ik u toe. Overigens is het product uit het voorbeeld een product dat sowieso al voorkomt.

De heer **Schaap** (VVD): In de natuur komen oneindig veel gifstoffen voor die door en door natuurlijk zijn en altijd al voorkomen. Als je die in een kleine concentratie opneemt, zijn ze dodelijk. Van de veredelaars wordt verwacht dat ze alle denkbare risico's in kaart brengen en tot in lengte van jaren uitzoeken of iets veilig is. Dat slaat u over door te zeggen: als dit met huisvlijt wordt geproduceerd, kleinschalig -- small is beautiful -- dan moet dat kunnen. Ik vind dat nogal roekeloos.

De heer **Peters** (SP): In de landen met een normale vorm van controle, waar het niet zo uit de losse pols gebeurt zoals u nu schetst, is geen sprake van onveiligheid. Maar ik geef toe dat het geen proces is dat wij hier zomaar zouden moeten toelaten. Ik geef dit als een alternatief voor genetische modificatie.

Wat is de mening van de minister over deze sociaal-maatschappelijke vorm van biotechnologie, van toepassing van biologische fertilizers en van biologische pesticiden en van herbiciden, lokaal geproduceerd naar behoefte van de fytosanitaire situatie ter plekke? Is zij bereid om onderzoek hiernaar te stimuleren, en zo nodig te financieren, of gebeurt dit al?

Herhaaldelijk worden in dit debat de termen cisgenese en transgenese gehanteerd. Het lijkt me duidelijk dat deze nog een keer kunnen worden toegelicht. Wij spreken van transgenese wanneer er genconstructen van de ene soort in de ander worden gebombardeerd. Bijvoorbeeld: tomaatgenen in die van de aardappel. Cisgenese is beperkt tot soorteigen genen. Ik meldde al een overigens theoretisch voorbeeld van genen van de Andesaardappel in die van het bintje. Ik wil vooropstellen en vaak wordt die vergissing met opzet gemaakt: cisgenese is géén traditionele veredeling. Van geval tot geval zal beoordeeld moeten worden of de biotechnologie hetzij van de ene op de andere soort, hetzij binnen de soort niet gepaard gaat met onzekerheden bij het vermarkten waardoor bijvoorbeeld de eigen agrarische ontwikkeling stagneert en de winsten grotendeels in de zak van enkele multinationals belanden. De overheid zou niet moeten investeren in een landbouwbiotechnologie, tenzij er een dringend publiek belang speelt waarvoor geen alternatieven voorhanden zijn. Nee, tenzij dus. Bij de toelating komt het voorzorgsprincipe voor onze fractie helemaal niet te pas. Er dient uitsluitend toegelaten te worden op basis van een zo volledig mogelijke kennis en informatie. Hierbij dient duidelijk aangegeven te worden wat wij nog niet kunnen weten. Cisgenese blijft ruw knip- en plakwerk. Het is inherent aan de genetische modificatietechniek, of het nu om cisgenese of om transgenese gaat. Het is niet te voorspellen waar het gen in het genoom terechtkomt. Het gen kan op een "rustige" plek ingebouwd worden of op een plek terechtkomen met veel genactiviteit waardoor vroeg of laat onverwachte effecten kunnen ontstaan. En daar ligt nu juist een groot verschil met traditionele veredeling. Niet alleen is de uiteindelijke plek op het genoom onvoorspelbaar, maar ook is de plaats waar het ingebrachte gen terechtkomt altijd een andere dan het geval zou zijn via traditionele kruising. Bijvoorbeeld: een ingebracht nieuw ziekteresistentiegen zal zich vrijwel nooit in de buurt van zijn originele positie invoegen en daardoor onvoorspelbare expressie geven. Tegelijkertijd draagt het willekeurig invoegen van een gen in het erfelijke materiaal een risico in zich: eigen genen kunnen uitgeschakeld worden.

De heer **Willems** (CDA): De geachte afgevaardigde Peters heeft het erover dat bij cisgenese het niet zeker is waar het gen terechtkomt en dat dit bij de klassieke veredeling wel het geval is. Ik dacht dat het wetenschappelijk gezien precies andersom was. Bij cisgenese kun je precies het gen inbrengen op de plek waar je het wilt hebben en bij klassieke veredeling ben je overgeleverd aan een statistisch

proces waarbij het wel of niet kan gebeuren en je een hele variëteit van mogelijkheden krijgt.

De heer **Peters** (SP): Ik ben het met u eens dat je bij de klassieke veredeling niet kunt voorspellen waar dat genconstruct of dat partikel precies geplaatst gaat worden maar het wordt in zijn fenotypische expressie in zijn totaliteit gelokaliseerd op een natuurlijke plek, terwijl dat bij het bombarderen van het genoom van het later te gebruiken nieuwe product nog maar afwachten is waar het gen terechtkomt.

De heer **Willems** (CDA): Dan weet je precies waar het terechtkomt.

De heer **Peters** (SP): Nee, absoluut niet. U moet gewoon van mij aannemen dat dit niet zo is.

De heer **Willems** (CDA): Als u dat ook van mij wilt aannemen, dan staan wij quitte.

De heer **Peters** (SP): Nee hoor.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Wellicht kan ik met een technische oplossing komen waarin beide afgevaardigden elkaar zouden kunnen vinden. Moet je niet zeggen dat cisgenese het uiteindelijke resultaat van de veredelingstechniek zoals wij die kennen zou kunnen gebruiken, maar dat cisgenese kortsluit en het daardoor veel sneller gaat maar er evenzeer fouten bij kunnen worden gemaakt. Het is dus niet in die zin 100% voorspelbaar, maar je sluit het wel kort, in de zin dat het aantal jaren voordat je een nieuw ras hebt of voordat je echte veredeling hebt gerealiseerd, vele malen wordt bekort.

De heer **Peters** (SP): Dan plaatst u de discussie dus even buiten de plek waar het gen in het genoom terechtkomt. Ik vind dat prima. Ik zou het nog bolder willen zeggen. Als wij de evolutie beschouwen als een proces dat heel veel jaren, zelfs miljoenen jaren duurt, dan kun je zeggen dat al die verspilling van die tussenvormen bij cisgenese niet optreedt. Bent u het daar mee eens?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Een beetje.

De heer **Peters** (SP): Mevrouw de voorzitter. Ik vervolg mijn betoog.

Bij de beoordeling van de toelating van genetisch gemodificeerde gewassen in Europa doen zich wat problemen voor. Wij hebben onlangs een waarschuwing gekregen van de voormalig wetenschappelijk directeur van het Europese Voedselveiligheidsagentschap (EFSA) in Parma -- ik ben overigens door Europese parlementariërs wel gevraagd om met hen daarnaartoe te gaan als zogenaamd technisch informant waardoor ik de situatie daar vrij goed ken -- over het probleem van het aantrekken van voldoende deskundigen die meestal in hun vrije tijd gevraagd worden uitgebreide dossiers te beoordelen. Daarnaast -- en persoonlijk vind ik dat het belangrijkste -- geeft hij aan dat er een te grote sturing, en daardoor

inmenging en vertraging van het normale proces plaatsvinden bij het EFSA door de Europese Commissie in Brussel. Een ander buitengewoon onzalige ontwikkeling lijkt tegelijkertijd plaats te vinden. Lidstaten zoals Frankrijk en Duitsland lijken de oordelen van hun landgenoten belangrijker te gaan vinden dan het oordeel van de ingestelde Genetische Modificatie Commissie van het EFSA. En dat laatste is mijns inziens terug naar af.

Een publicatie in het Agrarisch Dagblad van 22 januari geeft aan dat de Europese Commissie de EU-landen heeft voorgesteld om een einde te maken aan de Franse, Griekse en Hongaarse verboden op genetisch gemodificeerde gewassen. Men weet dat mijn partij vindt: "Europa moet, maar dan wel goed." Wij horen samen te werken in Europa. Het is al erg genoeg dat de Europese Commissie de enige is die initiatieven tot wetsvoorstellen kan nemen en dat er geen normale parlementaire controle op de besluitvorming plaatsvindt. Een dictaat van de zijde van de Europese Commissie op dit gebied hoort niet te bestaan. Wat is de mening van de minister over de gang van zaken bij het EFSA? Ziet zij het schadelijke effect wanneer nationale oordelen gaan prevaleren boven de wetenschappelijke oordeelsvorming? Wat is haar reactie op de houding van de Europese Commissie om het einde te dicteren aan de Franse, Griekse en Hongaarse verboden op genetisch gemodificeerde gewassen?

Wij hebben dit jaar het Darwinjaar, maar wij vieren dit jaar ook het veertigjarig bestaan van een cadeau, de stichting Bio-Wetenschappen en Maatschappij (BWM), dat aan de Nederlandse bevolking werd gegeven op initiatief van de toenmalige prinses Beatrix en prins Claus. Ze waren toen al sterk onder de indruk van de stormachtige ontwikkelingen in de genetica en de moleculaire biologie. Het meest bekend is de stichting geworden door de zogenaamde Cahiers, waar ik enige tijd lid was van de redactie, en met veel plezier. In de meer dan 100 uitgaven van deze stichting werden op gebalanceerde wijze de voor- en nadelen van elke stap in de biotechnologie beschreven en ter discussie gesteld. Wederom hebben wij een aantal vragen aan de minister. Kan zij aangeven wat haar bijdrage is aan het publieke debat voor wat betreft informatie over biotechnologie in de landbouw? Kan zij aangeven of voorlichting gegeven wordt over gesubsidieerde onderzoeksprojecten op dit terrein en over de wijze waarop de registratie van genetisch gemodificeerde gewassen in de EU en in Nederland plaatsvindt? Wij zijn geïnteresseerd in bedragen en onderwerpen. Mogelijk zijn deze vragen zo kolossaal van omvang dat het voor haar onmogelijk is om ze vandaag nog te beantwoorden. Dus wanneer dat zou kunnen met eventueel een toezegging om dat in schriftelijke vorm te doen, zou ik haar zeer dankbaar zijn.

Mijn fractie is van mening dat de natuur streeft naar het maximaliseren van biodiversiteit. Een goed voorbeeld is het Amazonewoud. De natuur neigt naar robuustheid, naar een zodanige ordening waarbij aan ziekten en plagen door die biodiversiteit het hoofd worden geboden. Darwins principe van "survival of the fittest" laat de meest

adaptieve exemplaren van een soort overleven. Zo is het gecreëerd, naar believen al of niet door God. De tegenhanger van biodiversiteit is een monocultuur van genetisch gemodificeerde gewassen. Monsanto heeft in de VS vele rechtszaken aangespannen omdat boeren gepatenteerde genetisch gemodificeerde gewassen op hun bedrijf hadden. Ze worden meestal, onzes inziens onterecht veroordeeld voor het bewaren van zaden van de vorige oogst. Een tijdje geleden stond de teller op meer dan 400 boeren die aangeklaagd zijn en die in totaal 21 mln. dollar hebben moeten betalen aan Monsanto via gerechtelijke uitspraken. Daar komen naar schatting 85 mln. tot 100 mln. dollar bij van zo'n 2300 tot 4500 boeren die onder druk van Monsanto een schikking hebben getroffen. Deze conflicten leiden vaak tot beëindiging van het bedrijf door faillissement of door gedwongen verkoop van het land. Ik verwijs naar een Canadese boer die al 40 jaar koolzaad teelt. Zoals vele boeren bewaarde Percy Schmeiser ieder jaar een deel van de oogst als zaaizaad voor het volgend jaar. Nadat genetisch gemodificeerd koolzaad tussen zijn gewas was gevonden, eiste Monsanto geld van hem, omdat hij hun patent zou hebben ontdoken. Na een jarenlange juridische strijd, besloot de Canadese rechtbank dat hij Monsanto niet hoefde te betalen. Die speciale situatie is voor mijn fractie, die staat voor de belangen van het kleine en middelgrote boerenbedrijf, een gruwel en wij wensen de invloed van de minister om koste wat kost dergelijke maffiose situaties hier te voorkomen.

Wat is de inzet van de minister op dit gebied? Ik heb het vooral over haar toekomstig beleid wanneer meer genetisch gemodificeerde gewassen worden toegelaten, en waarbij ook het overwaaien en het spontaan in bezit hebben van gepatenteerd genetisch gemodificeerd plantenmateriaal kan leiden tot dergelijke abjecte processen. Is zij van plan wetgeving hiervoor te initiëren? Hoe gaat zij de boer die gg-vrije gewassen wil blijven telen met wetgeving assisteren?

Ik maak één opmerking over een onderwerp dat ik buiten dit debat wil laten, namelijk genetische modificatie bij dieren. Mijn fractie wijst onderzoek en toepassing van genetische modificatie bij dieren principieel af, met uitzondering van de toepassing voor basaal wetenschappelijk onderzoek, bijvoorbeeld voor het bestrijden en voorkomen van ziekten of het opsporen en herkennen van oorzaken van ziekten bij de mens.

Op gevaar af tot klokkenluider te worden bestempeld zal ik citeren uit een brief van de hoofdinspecteur van het Staatstoezicht op de Volksgezondheid, gericht aan de minister van VWS uit 2000. De voorganger van deze minister heeft zoals gebruikelijk een afschrift hiervan ontvangen. In de brief staat: "De Keuringsdienst van Waren is niet in staat de keuzevrijheid van de consument ten aanzien van de aan- of afwezigheid van ggo's te garanderen. Door een complexe wetgeving en door gebrekkige analysemethoden kan de dienst correcte etikettering niet afdwingen."

Deze brief is geschreven naar aanleiding van het afsluiten van een overeenkomst in de EU. Deze betreft de controle en labelling van voedingsmiddelen van plantaardige oorsprong, maar geldt zeker ook voor diervoer en vooral voor de controle op de invoer van niet-toegelaten gg-producten, al of niet gemengd. Er was toen besloten, en dat geldt nog steeds, dat er een nultolerantie voor niet in de Europese Unie toegelaten gg-producten bestaat.

De toenmalige hoofdinspecteur waarschuwde de voorganger van deze minister voor de onmogelijke opgave waarvoor een controledienst staat die is belast met bemonstering, analyse en jazer, handhaving van dergelijke voedingsmiddelen, omdat deze niet-toegelaten gg-producten, al of niet gemengd, een onbekende identiteit hebben, en dus niet op te sporen en te handhaven zijn.

Vorige week dinsdag is de minister zo vriendelijk geweest om toe te laten dat de deskundigen ons over de stand van zaken op dit gebied konden inlichten, in aanwezigheid van begeleidende medewerkers van LNV en VWA. Dank hiervoor. Wij hebben hiervan enorm geprofiteerd. Wij werden op voldoende wijze overtuigd dat de vroegere KvW Noordwest, en nu de VWA regio Noordwest, verzekerd is van een deskundig, goedlopend en technisch paraat controlesysteem, kortom, het is een diamant in de organisatie waarop de minister trots mag zijn. Niettemin bleek ook overduidelijk dat het aantonen van niet-asynchrone gg-gewassen, die niet in aanvraag in Europa bekend zijn en waarvan geen genetische identificatie bestaat, nog steeds zeer moeilijk of onmogelijk is.

Bij de goedkeuring tot het houden van deze technische briefing is de minister ook zo vriendelijk geweest om een kopie toe te voegen van de beleidsnota over biotechnologie en van een briefrapport van het RIVM over deze materie. Zij geeft terecht aan dat alle EU-lidstaten hiermee te maken hebben. Zonder medewerking van gg-exporterende landen zijn er beperkte mogelijkheden om de problematiek aan te pakken. Een eensgezinde internationale aanpak is daarom gewenst. Nederland zal deze aanpak zo veel mogelijk bevorderen, zegt de minister.

Mijn vraag aan de minister is of zij hier specifiek op kan ingaan. Zij beschrijft de noodzaak van onderzoek naar nieuwe, betere detectiemethoden, omdat de resultaten daarvan kunnen bijdragen aan versterkt toezicht. Kan zij preciseren wat de resultaten van de Nederlandse inspanning zijn, wat de stand van zaken is op Europees terrein en wanneer zij verwacht dat de keuzevrijheid van de consument verder geborgd zal worden?

Er heeft weliswaar een enorme uitbreiding plaatsgevonden van de PCR-methode en van het toepassen van chips om de genetische code te screenen, maar sluitende opsporingsmogelijkheden ontbreken nog steeds. Een andere zogeheten klokkenluider heeft bekend doen worden dat de VWA de capaciteit niet heeft om de etikettering van levensmiddelen te controleren. Daardoor is de

opsporing van en het toezicht op gg-levensmiddelen een blijvende bron van zorg.

Op 29 oktober las ik een bericht in het Agrarisch Dagblad dat de VWA bij een controle een partij maïsmeel onderschept had die vervuild bleek met de niet-toegelaten transgene maïssoort MIR604 van Syngenta, afkomstig uit het Verenigd Koninkrijk en bestemd voor humane consumptie. Ik hoop dat ik dergelijke berichten kan blijven zien, al of niet op de webpagina van de VWA, als een teken van goede handhaving. Hier was de identificatie gelukkig wel bekend. Zoals de minister weet, kan doeltreffende handhaving alleen plaatsvinden met de beste onderzoeks- en ontwikkelingsfaciliteiten.

Wanneer bij de door de minister zo gewenste fusie tussen de VWA en andere partijen gehusseld wordt met laboratoria, dan verzoek ik om de faciliteit voor de opsporing van genetisch gemodificeerde gewassen en organismen ter bescherming van de consument overeind te houden en liefst uit te breiden, gegeven het feit dat deze taak schier onmogelijk is.

Welke beleidstechnische maatregelen treft de minister met haar collega van VWS op dit gebied, zodat de handhaving op peil blijft en de consument niet verrast hoeft te worden door het feit dat hij of zij gedurig is blootgesteld aan niet-toegelaten gg-gewassen? Hierbij spreek ik nog niet eens over mogelijke gevaren en schadelijkheid van dergelijke producten, maar wel over het principe in de wet van "eerlijkheid in de handel".

Ik heb mijn bijdrage gebruikt om aan te geven dat mijn fractie een duidelijke motivatie heeft voor haar nee-tenzijstandpunt. Dat is geen rabiate afkeer of onwetenschappelijke voorkeur voor cis- of transgenese. Wij bepleiten een doorzichtig toelatingsbeleid, de noodzaak van steun voor alternatieven, geen monopolieposities, maar wel strenge handhaving. Dat zijn wij maatschappelijk verplicht aan de consument, de wereld en de kleine en middelgrote producenten van voedingsmiddelen van plantaardige oorsprong en van diervoer.

Het nut van een vrij beleidsdebat zal in hoge mate afhangen van de uitwisseling van gedachten en opinies. Ik ben zeer benieuwd naar de nog komende opinies van mijn collega's en van de minister.

*N

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Mevrouw de voorzitter. De fractie van de Partij van de Arbeid heeft ernaar uitgekeken om vandaag met de regering van gedachten te kunnen wisselen over biotechnologie in de landbouw. Ik kijk terug op een uitgebreide voorbereiding en wil de experts die ons daarbij hebben geholpen, hartelijk danken voor de input die zij hebben geleverd. Ik ben verheugd omdat dit debat een bijdrage kan leveren aan de uitkristallisatie van een vergezicht, zodat komende wetwijzigingen en de verdere ontwikkeling van biotechnologie in ons land in dat kader kunnen worden geplaatst. Het is niet overdreven om te constateren dat een scherp beeld op een aantal

terreinen van dit dossier ontbreekt, daarover straks meer.

Er is regelmatig maatschappelijke en politieke discussie over biotechnologie en als onderdeel daarvan genetische modificatie. De vraag in hoeverre mensen technologisch mogen ingrijpen in biologische rassen, en vooral direct in erfelijk materiaal, roept terecht discussie op. Deze discussie spitst zich toe op transgenese bij planten. Het gaat dan om groenten en aardappelen, dus om onze voeding. Door de modificatie worden soortgrenzen overschreden.

Het overgrote deel van biotechnologische kennis en mogelijkheden wordt gebruikt voor de vervaardiging van medicijnen, enzymen en kunststoffen met behulp van genetisch gemodificeerde organismen, zoals collega Schaap al zei. Daarmee rijst de vraag of er niet meer mogelijkheden zijn dan wij nu gebruiken. De overheid zou randvoorwaarden kunnen geven voor transgenese bij planten, zodat duidelijk wordt onder welke condities dit kan plaatsvinden. De Nederlandse regering zou deze nuance ook kunnen bepleiten binnen Europa. Dit betekent dat de innovatie niet langer een halt wordt toe geroepen en dat de concurrentiepositie van onze bedrijven in het buitenland kan verbeteren.

In haar nieuwjaarspeech zei de minister dat genetische modificatie in 2009 uit de taboehoek, op de agenda en onder de volle schijnwerpers moet komen. Feiten en fictie moeten worden gescheiden. Dat is leuk gezegd, maar wat gaat er op dit punt nu concreet gebeuren? Graag een reactie van de minister. Naast transgenese is er ook cisgenese, de modificatie binnen soorten. Die staat minder ter discussie.

De opvatting van de PvdA is dat mensen met biotechnologie vooruit kunnen worden geholpen. Dat geldt voor de rode biotechnologie, medicijnen en dergelijke, de witte biotechnologie, industriële producten, en ook voor de groene biotechnologie: plantenveredeling en fijnregeling bij plantenveredeling en in micro-organismen. Dat biotechnologie goede dingen brengt voor de mens is onvoldoende bekend. Voorts ziet mijn fractie een spanning tussen economische kansen, innovatie en wetenschapsontwikkeling enerzijds en hetgeen ethisch en sociaal aanvaardbaar is anderzijds. Tussen deze twee uitersten dient een evenwicht gevonden te worden. Biotechnologie is een containerbegrip. Mijn bijdrage richt zich specifiek op genetische modificatie bij voedselgewassen. Onze visie is dat bij genetische modificatie van planten van geval tot geval en, zoals mijn collega van de overzijde zegt, van stap tot stap een beoordeling plaats dient te vinden. Daarbij dienen overwegingen betrokken te worden zoals: hoe zit het met de voedselveiligheid? Hoe zit het met de uitkruising? Hoe zit het met de persistentie van zaden? Hoe zit het met de co-existentie? Hoe zit het met risico's voor de gangbare landbouw? Wat de PvdA betreft mogen er in geen geval risico's ontstaan voor de volksgezondheid.

Bij het geven van een concrete invulling aan het bovenstaande ziet mijn fractie een belangrijke rol weggelegd voor de overheid. Wij leven in een

tijd waarin erkend wordt dat het een van de taken is van de overheid om te waken en om op te treden. Creatief en sterk overheidsoptreden is nodig om evenwicht te creëren en vervolgens in stand te houden en om ervoor te zorgen dat de balans niet doorslaat naar de ene of de andere kant. Zo dient de overheid te zorgen voor passende wet- en regelgeving en dienen nationale en Europese wet- en regelgeving naadloos op elkaar aan te sluiten. Waar marktwerking volop aanwezig is in de wereld van de biotechnologie dient de overheid alert te zijn. Er valt immers een trend te bespeuren waarin biologische bedrijven worden opgekocht door farmaceutische concerns. Dat is logisch verklaarbaar omdat de pijplijnen van onderzoek en ontwikkeling leeg raken en de producten uit de biotechnologie dit gat opvullen. Patenten worden opgekocht, maar zodra die worden gemonopoliseerd is er wat mijn fractie betreft sprake van een ongewenste ontwikkeling. Via patent fees moet kennis beschikbaar zijn, bijvoorbeeld in het geval van golden rice. Zo-even kwam het al even aan bod. Met golden rice wordt vitamine A-toevoeging aan de rijstkorrel mogelijk gemaakt en kan het aantal gevallen van jeugdblindheid in derdewereldlanden aanmerkelijk worden verminderd. Doorgaans zijn de patenten in het bezit van grote bedrijven. Het is zaak dat de publieke sector zich inzet om meer toegang te krijgen, ook door kleine bedrijven in staat te stellen toe te treden tot deze technieken. Naast dit alles dient de toezichthouder ook op een adequate en effectieve manier zijn werk te kunnen doen. Kan de minister aangeven welke activiteiten de overheid onderneemt om ervoor te zorgen dat de samenleving niet wordt geconfronteerd met de negatieve gevolgen van de marktwerking in de biotechnologie?

Ik begon mijn bijdrage met de opmerking dat het niet overdreven is om te constateren dat een scherp omlijnd en zichtbaar beeld ontbreekt. Waar zijn wij in het algemeen naar op weg met biotechnologie in het algemeen en genetische modificatie in het bijzonder? Tegen de achtergrond van de zo-even geschetste visie heeft mijn fractie op grond van voorbeelden een aantal prangende vragen die zij de regering wenst te stellen. Het betreft een vraag over de positie in casu de bescherming van de consument, een vraag over toezicht en borging van het publiek belang en een vraag over innovatie.

Ik begin met de consument. De algemene trend die uit onderzoek naar voren komt is dat consumenten zich niet zo'n zorgen maken over biotechnologie. Andere milieuthema's zijn belangrijker. Consumenten willen met name dat het goed geregeld is en dat de keuzevrijheid gewaarborgd blijft, zie onder andere de uitkomsten van het Eurobarometeronderzoek van maart 2008 en de Trendanalyse biotechnologie van 2007. In de praktijk blijkt het echter nog niet goed geregeld te zijn. Het is ook nog maar de vraag of de keuzevrijheid gewaarborgd is. Dat heeft er onder andere mee te maken dat in de Verenigde Staten genetisch gemodificeerde gewassen veel sneller worden toegelaten dan in de EU.

De heer **Koffeman** (PvdD): Voor zover ik kan nagaan, staat in de Eurobarometer dat een meerderheid van de Europese consumenten gentech afwijst en dat naarmate de kennis onder consumenten toeneemt de afwijzing groter wordt. Klopt dat?

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Dat is uw opmerking. Wat is de vraag?

De heer **Koffeman** (PvdD): U zegt dat uit de Eurobarometer blijkt dat de Europese consument er niet zo'n zorgen over heeft.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Mijn conclusie is dat, in afweging met andere zaken die spelen in de wereld, de consument niet overwegend bezig is met deze problematiek.

De kans dat niet in de EU toegelaten genetisch gemodificeerde gewassen toch de EU binnenkomen, via vermenging in de keten, wordt daardoor steeds groter. Niet alleen is dit potentieel een gevaar voor mens en milieu. De risico's zijn immers nog niet getoetst in Europa. Het bedreigt ook de keuzevrijheid van de consument, die immers niet weet dat er genetisch gemodificeerd materiaal in de producten zit. Zwitserland heeft een grens van 0,5% bijmenging vastgesteld voor niet in de EU toegelaten genetisch gemodificeerde producten, mits er in het land waar het wel is goedgekeurd een risicoanalyse is gemaakt vergelijkbaar met die in Zwitserland. Dit is geen officiële EU-grens, maar een manier om de realiteit werkbaar te maken. Er wordt immers dit type vermenging gevonden bij controles. Voorwaarde hiervoor is dat er een systeem is om informatie uit te wisselen over die risicoanalyses. Vermenging is ook een probleem bij wel in de EU toegelaten genetisch gemodificeerde organismen. EU-verordening 1830/2003 geeft aan dat boven een percentage van 0,9 genetisch gemodificeerde inhoud het product gelabeld moet worden. 0,9 % bijmenging mag alleen als het gaat om onvoorziene en niet te vermijden vermenging. Zowel VROM, LNV als de COGEM heeft dit onderwerp op de agenda staan.

In biologische producten mag officieel helemaal geen genetisch gemodificeerd materiaal zitten. 0% dus. In de praktijk blijkt dat echter moeilijk werkbaar. Wat is de visie van de regering op de toelating van genetisch gemodificeerde organismen? Welk beleid wordt gevoerd? Hoe vindt handhaving plaats en welke wet- en regelgeving heeft de regering in voorbereiding of welke maatregelen neemt de regering om handhaving aan te scherpen? De consument dient adequaat te worden voorgelicht. Het moet de consument glashelder zijn wat hij eet. Welk beleid wordt er gevoerd op het punt van de consumentenvoorlichting? Is de nationale toezichthouder, de Nationale Voedsel en Waren Autoriteit voldoende geëquipeerd om adequaat en effectief toezicht te houden? Kan de overheid inzicht geven in de aanvaarde norm? Mag er wel of niet menging zijn? Hoe weet de overheid dat? Wat is de kwaliteit van de informatie en de consument en hoe wordt deze geborgd?

Ik stap over op het punt toezicht en borging publiek belang. Keuzevrijheid voor de consument is van belang. Ik gaf dat al aan. Afgevaardigde Peters had het hier ook over. Controle op de aanwezigheid van genetisch gemodificeerde organismen is erg moeilijk als het niet in de EU toegelaten genetisch gemodificeerde organismen betreft. Hoe denkt de regering de controle aan te scherpen, dit tegen de achtergrond van de toenemende kritiek op de European Food and Safety Authority, die in opdracht van de Europese Commissie analyses maakt van de risico's? Daarbij is het zaak dat te rigide instrumentvoorschriften worden voorkomen en dat wordt geopteerd voor doelvoorschriften.

Ik kom op het punt innovatie. Het bedrijfsleven trekt weg uit Nederland omdat de politieke besluitvorming voor de toelating van genetisch gemodificeerde gewassen moeizaam verloopt. Er vindt momenteel veel discussie plaats over nieuwe biotechnologietechnieken waarvan het niet duidelijk is of zij wel of niet onder de Europese Richtlijn 2001/18 vallen. Er is een Europese werkgroep opgericht om te bekijken hoe er met deze nieuwe technieken moet worden omgegaan. Veel bedrijven in Nederland hebben deze technieken ontwikkeld en hebben geïnvesteerd in deze technologieën. Problematisch is dat zij nu niet weten of zij wel of niet de Europese toelatingsprocedure moeten volgen met hun producten. Steeds meer bedrijven verplaatsen daarom al hun activiteiten naar het buitenland, buiten de EU. Daarnaast verloopt de toelatingsprocedure onder 2001/18 erg langzaam. De Europese lidstaten worden het maar niet eens, waarna het besluit uiteindelijk bij de Europese Commissie komt te liggen, die geen besluit neemt. Ik noem het voorbeeld van de genetisch gemodificeerde aardappel van BASF. De aanvraag is al meer dan twaalf jaar in behandeling, maar de Europese Commissie heeft naar mijn weten nog geen besluit genomen. Volgens BASF is dit tegen de regels; aan elke stap in het beslissingsproces zit een bepaalde termijn die de Commissie overschreden heeft. BASF heeft nu een rechtszaak aangespannen, maar er is voor zover mij bekend nog geen uitslag. De aanvraag is opnieuw voorgelegd bij EFSA. Welke inspanningen pleegt de Nederlandse regering en welke wet- en regelgeving is er in voorbereiding om de politieke besluitvorming voor de toelating van genetisch gemodificeerde gewassen vlot te trekken? Collega Willemse noemde deze problematiek eerder ook al. De Nederlandse regering zou de dialoog die bijvoorbeeld wordt gevoerd bij de Aardappel Verwerkende Bedrijven (AVEBE) moeten bevorderen en voorkomen dat er een discussie tussen doven plaatsvindt.

Mevrouw de voorzitter. Wij begonnen en eindigen met onze visie op biotechnologie in het algemeen en genetische modificatie in het bijzonder. De overheid heeft in deze visie een centrale rol bij het borgen van de publieke belangen. Het is de taak van de overheid om ervoor te zorgen, dat er evenwichten ontstaan en dat deze in stand worden gehouden om uitwassen en excessen te voorkomen. Een uitgekristalliseerd

vergezicht is derhalve dringend nodig. Ik kijk met belangstelling uit naar de antwoorden van de regering op de gestelde vragen.

*N

De heer **Laurier** (GroenLinks): Voorzitter. Ik heb mij voor het eerst met moderne biotechnologie bezig gehouden in het midden van de jaren tachtig, niet als bioloog maar als socioloog, werkend aan de Leidse universiteit en als gemeenteraadslid in een gemeente waar een biosciencepark werd gebouwd, gespecialiseerd in moderne biotechnologie. Daarover ontstond vrij snel een heftig maatschappelijk debat; van beide kanten werd bloemrijke taal gebruikt. De VPRO maakte series onder de naam Scheppers naast God. De heer De Boer, de vader van Herman, hield een inauguratie met als prachtige titel: De minnaars van moeder natuur. Actiegroepen gaven zichzelf namen als "De ziedende bintjes"; elke zomer waren zij wel in het nieuws als er weer een proefveld vernietigd was. Als socioloog genoot ik van een aantal van die zaken want ik zag mijn eigen universiteit voor een deel als proeftuin.

Er waren uitermate interessante ontwikkelingen. Er ontstonden kleine bedrijfjes, vaak voortkomend uit ontdekkingen van hoogleraren op het gebied van nieuwe biotechnologie. Het interessante fenomeen deed zich voor dat een hoogleraar zich voor de tijd die hij gebruikt had van de universiteit liet betalen in aandelen van een bedrijf, wat tot heftige discussies binnen de universiteit leidde. Vervolgens gingen die kleine bedrijfjes op zoek naar kapitaal om de ontwikkeling verder door te maken. Verschillende grote farmaceutische bedrijven kregen in de jaren tachtig vaste voet aan de grond in dat soort bedrijven. Kenmerkend voor die periode was de grote belofte waarmee de verdediging van nieuwe biotechnologie iedere keer gevoerd werd. Er werden prachtige perspectieven geschetst; ziekten zouden verdwijnen, honger zou verdwijnen en plagen zouden effectief bestreden kunnen worden. Uit die tijd herken ik, als ik nu de dingen weer lees, een aantal zaken. De discussie tussen kwekersrecht en patentrecht speelde in die periode ook al. De rol van multinationals in het geheel was ook kenmerkend voor het midden van de jaren tachtig. Tegelijkertijd zijn er ook verschillen; de techniek is voortgeschreden en aanzienlijk meer gedifferentieerd. De eerste resultaten van de moderne biotechnologie in de praktijk zijn inmiddels ook te zien.

Voorzitter, ik houd mijn bijdrage aan dit debat langs vijf hoofdpunten. Mijn eerste vraag luidt: wat betekent moderne biotechnologie in de landbouw feitelijk in de Nederlandse economie? Hierbij zijn een aantal opmerkingen te maken. Bij de Nederlandse groentezaadveredelaars speelt genetische manipulatie geen enkele rol. In feite gaat het daar om klassieke veredeling op basis van moderne technologie. Het gebruik van genetische modificatie voor het ontwikkelen van nieuwe gewassen is in die sector feitelijk geen issue. Volgens die sector kunnen veredelaars nog altijd

goed uit de voeten met de klassieke methode en komen zij bij elkaar tot een omzet van 2,5 mld. Andere sectoren zeggen dat het anders ligt en roepen dat zij geremd worden. Zij vinden het heel cynisch dat de biotechnologie gedeeltelijk gebaseerd is op Leidse en Gentse vindingen maar deze in het buitenland toegepast moeten worden; en dat voor een land waarin de kenniseconomie zo hoog op de agenda staat. De suggestie die vanuit die optiek vaak naar voren wordt gebracht, is dat wij een achterstand dreigen op te lopen. Ik vraag de minister of dat juist is; dreigen wij inderdaad een achterstand op te lopen? Als er dan sprake is van een achterstand, op welke plekken ontstaat die dan precies? Klaarblijkelijk geldt dat niet voor de hele landbouwsector.

De tweede vraag waar ik vanuit mijn achtergrond niet omheen kan, is: wat zou de toepassing van moderne biotechnologie kunnen betekenen voor het wereldvoedselprobleem en de economische positie van boeren in ontwikkelingslanden? Dat is een relevante vraag. In feite gaat het om een complex probleem met ingewikkelde en soms tegenstrijdige indicatoren. Als gevolg van het gebruik van gemodificeerde gewassen schijnt noch de productie in alle gevallen toe te nemen, noch de inkomenspositie van boeren in alle gevallen toe te nemen. Dat is niet alleen toe te schrijven aan de biotechnologie; het heeft veel te maken met de economische verhoudingen die achter het biotechnologisch, soms industrieel, complex schuilgaan. In de eerste plaats zijn de toepassingen van moderne biotechnologie vaak gebaseerd op een soort paradigma van de industriële landbouw: grootschalig. Dat is niet altijd geschikt voor ontwikkelingslanden. In de tweede plaats zijn aan research and development relatief hoge kosten verbonden. Die kunnen in feite alleen opgebracht worden door grote, vaak monopolioïde Westerse ondernemingen, wat niet betekent dat ontwikkelingslanden, laat staan de kleine boeren, daar gemakkelijk aan de bak kunnen. Die zijn vaak ook niet ingericht op dat soort industriële productiemethoden. In de derde plaats noem ik een tegenstelling die hier al eerder aan de orde is geweest, namelijk de tegenstelling tussen het klassiek agrarisch recht en het meer industriële patentrecht. Het verschil in kosten voor de gebruikers kan navenant zijn. Aangegeven wordt dat de kosten om gebruik te maken van materiaal dat via het industriële patentrecht beschermd wordt, soms tien keer zo hoog is dan als het gebruikt wordt voor het klassieke recht. In het licht van die discussie wordt door sommige vertegenwoordigers een open sourcebenadering bepleit. Mijn vraag is of de minister daar ook mogelijkheden toe ziet. Is dat nog realiseerbaar in de huidige situatie, dus nu de ontwikkelingen in deze sector al ver zijn gevorderd? Ik krijg hierop graag antwoord van de minister.

Een derde vraag of een derde lijn is wat de gevolgen van de moderne biotechnologie voor de consument zijn. Daarbij is natuurlijk allereerst de voedselveiligheid aan de orde. De kortetermijneffecten lijken redelijk afgedicht, maar ik denk dat het bij een dergelijke biotechnologie

ook van belang is om op de langetermijneffecten te letten. Minstens even interessant is in dezen de vraag of wij in staat zijn om juist van die vormen van biotechnologie die hier binnenkomen, na te gaan of zij aan de veiligheidsvoorschriften voldoen. Andere sprekers vroegen hier in feite ook naar. Ik krijg hierop graag een reactie van de minister.

Een tweede aspect dat verband houdt met de consument is dat die feitelijk ook de keuzevrijheid moet hebben als er een dergelijk product is. Het is aan hem of haar, te beslissen of die daar gebruik van wil maken of niet. Per slot van rekening kunnen wij ook kiezen tussen spruitjes en worteltjes. Is thans de etikettering voldoende om die keuzemogelijkheid te waarborgen? Is de handhaving op dat punt voldoende? En hoe zit het nu als er ergens in de voedselketen gemodificeerde producten zijn gebruikt? Kan de consument dat ook zien?

Mijn vierde vraag is wat moderne biotechnologie voor de biodiversiteit en het milieu betekent. Technisch-theoretisch is te beredeneren dat genetische modificatie geen enkele invloed hoeft te hebben op de biodiversiteit, maar gecombineerd met het gegeven dat de investeringen in onderzoek en ontwikkeling moeten renderen, heeft zij die natuurlijk wel. Juist vanwege het feit dat de kennis en het economisch nut niet neerslaan in grote kapitaalkrachtige ondernemingen, worden meer monocultuurachtige aspecten gepromoot en worden boeren gebonden aan zeer specifieke producten. Ten slotte is natuurlijk nog de meer ethische vraag aan de orde hoe wij tegenover het modificeren van erfelijk materiaal staan. Andere sprekers hebben daar ook al aandacht voor gevraagd. Dan is er toch een duidelijk verschil te onderkennen tussen transgene modificatie en cisgenetische modificatie. Ik zal het verschil niet aan de orde stellen, want bijna iedere spreker heeft dat voor mij gedaan. Feitelijk zien wij wel een verschil tussen ciscene en transgene modificatie, maar wij willen niet zo ver gaan dat wij bij de cisgenetische modificatie het verschil met het klassieke kweken willen wegedeneren. Het lijkt ons overigens ook niet verstandig om over de kwestie van draagvlak te zeggen dat het eigenlijk allemaal hetzelfde is. Intussen kondigt zich in de synthetische biologie ook alweer een nieuwe variant aan. Dat is in feite een ander concept.

Onder het begrip biotechnologie valt een aantal wezenlijke, onderscheidende vormen van techniek. Rechtvaardigt dit geen verschillende regimes van toezicht, waarbij je bij de meest vergaande techniek de strengste vorm moet toepassen en bij technieken die het dichtst bij de traditionele vorm zitten, een ander regime moet toepassen? Ik krijg daar graag een reactie op.

Wij zien biologische landbouw vaak geplaatst tegenover moderne technieken, maar tijdens de expertmeeting bleek dat er toch ook wel ontmoetingspunten zijn tussen biologische landbouw en vormen van moderne biologie. Zo kan bij beide vormen gebruik worden gemaakt van DNA-markers. Moet je niet zeggen dat het wellicht in een combinatie van biologische landbouw en bepaalde cisgenetische varianten interessant kan

zijn om de landbouw inderdaad te verduurzamen? Natuurlijk denk ik dan ook aan de beperking van bestrijdingsmiddelen en dergelijke. De vraag is dan of wij dat niet feitelijk van geval tot geval en van situatie tot situatie moeten bekijken en beoordelen. Ook hierop krijg ik graag een reactie van de minister.

*N

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Mevrouw de voorzitter. Ik spreek mede namens de SGP-fractie. Allereerst sluit ik mij graag aan bij de dank die ook sprekers voor mij hebben geuit aan het adres van de ambtelijke stafmedewerkers van het Rathenau Instituut en de medewerkers van de Wageningen Universiteit.

Voor een goed beleidsdebat is het mijns inziens nodig dat wij allereerst aandacht besteden aan de achtergronden van onze cultuur, in dit geval dus van de landbouw en van de heersende ethiek. Die achtergronden en ethiek maken de problemen duidelijk, ook die van de biotechnologie. Na deze analyse zal ik ten slotte aandacht besteden aan de politieke consequenties of politieke stellingname. Ik kies dus een speciale benadering en heb met waardering geluisterd naar de benadering van andere collega's. Ik kies meer de wetenschapsfilosofische benadering.

Onze cultuur wordt gestempeld door het wetenschappelijk-technisch beheersingsideaal, door een eenzijdige liberale economie en diens gevolg ook door overheersende technische en economische waarden. Gezien de grote invloed van het wetenschappelijk-technische beheersingsideaal op verschillende cultuursectoren, waaronder de landbouw, is duidelijk dat vooral daarin ook de grond van de problemen te vinden is. Zij legt een bijna absolute claim op onze maatschappij. De natuur en maatschappij worden gestructureerd naar het wetenschappelijk-technisch model. Daarom zal voor het verstaan van de problemen kritische aandacht aan de invloed van de sleutelpositie van de wetenschap op de biotechnologie gegeven moeten worden.

Het instrumentele gebruik van de wetenschap heeft de werkelijkheid naar de eigenschappen van die wetenschap gemodelleerd. Met andere woorden: de werkelijkheid heeft zich meer en meer moeten voegen naar de karakteristieken van de wetenschap, of, anders gezegd, naar het beeld dat de wetenschapper zich van de werkelijkheid vormt.

Een hoofdkenmerk van wetenschappelijke kennis is dat zij abstract is. Wanneer wetenschappelijke kennis onder invloed van de Verlichting tot een beheersingsinstrument wordt verzelfstandigd en men geen oog heeft voor de reducties, die in de abstracties van de wetenschap aanwezig zijn, worden deze abstracties via het onverantwoord gebruik van de wetenschap tot cultuurkarakteristieken. Dit wil zeggen dat de abstracties van de wetenschap vanwege de inherente reducties bij grootschalig en onverbiddelijk instrumenteel gebruik tot reductie van de werkelijkheid kunnen leiden. Dat aan deze

reductie aanvankelijk geen aandacht werd besteed, kwam door de voordelen die met de beheersing van de werkelijkheid middels de wetenschap werden behaald.

Met de "instrumentalisering" van de wetenschap in de cultuur wordt de volle werkelijkheid naar de abstracte, gereduceerde kaders van de wetenschap omgezet. Een veelzijdige werkelijkheid gaat lijden onder de eenzijdigheid van het wetenschappelijk-technisch beheersingsideaal.

Sinds de tijd van de Verlichting is dit proces gaande. Op de weg van het voortgaande instrumentele gebruik van de wetenschappelijke kennis verwacht men een toenemende materiële vooruitgang. Daarmee is aanvankelijk inderdaad veel bereikt, maar tegelijkertijd gaat er op den duur ook veel verloren. Immers, de abstracte en daarin gereduceerde wereld van de wetenschappelijk-technische beheersing zet de dingen onder druk en kan ze zelfs verwoesten. Hun individualiteit, hun volheid en heelheid, hun eigen aard en integriteit worden uitgeleverd aan de abstracties -- en dus aan de reducties -- van de wetenschap. Hun onderlinge samenhang wordt geïdentificeerd -- en daarin ook gereduceerd -- met logische samenhang. Deze beheersing wordt vaak niet kritisch bekeken, omdat zij gepaard gaat met een utilistische ethiek. In die ethiek heeft men aandacht voor het nuttige doel dat men wenst te bereiken. Aan de weg waarlangs en de manier waarop dat gebeurt, wordt weinig aandacht besteed. Gelukkig is er veel verzet tegen de vertechnisering van onze ervaringswereld. Vandaar dat er altijd weer correcties plaatsvinden.

De heer **Willems** (CDA): Mevrouw de voorzitter. Collega Schuurman zet zijn beoordeling van de technologische ontwikkelingen uiteen. Ik heb er begrip voor dat hij zegt dat er eenzijdig is gekeken naar de grote voordelen van de techniek, terwijl de nadelen onvoldoende in beeld zijn gebracht en dat het dus heeft ontbroken aan een zekere holistische visie. Dat kan ik mij allemaal heel goed voorstellen. Echter, is het ook voor te stellen dat de benadering die collega Schuurman kiest niet alleen in dit debat, maar ook in de boeken op dit gebied die hij het licht heeft doen zien juist een heel negatief beeld geeft van de technologische ontwikkelingen, waarmee de niet-gouvernementele organisaties in feite argumenten in handen hebben om hun beeld -- vaak berust dit niet op wetenschappelijke maar op emotionele gronden -- overeind te houden dat collega Schuurman de positie inneemt van iemand die zich zeer kritisch opstelt ten opzichte van de technologie?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Met dat beeld moet ik misschien wel leven. Ik kan wel iedere keer zeggen dat techniek een gegeven -- als christen zeg ik: een gegeven van Godswegen aan de mens -- is om er dienstbaar mee te zijn en er prachtige dingen mee te doen in dienst van de liefde, de vrede en de gerechtigheid. Nadat ik dat gezegd heb, ga ik in zekere zin een stapje verder dan de heer Willems die vanmiddag zei dat de techniek repareert wat wij fout gedaan hebben. Voor mij is

de natuur nog wel iets meer. Dat heeft iets te maken met de ontsluitingsmogelijkheden die in de schepping van God gegeven zijn. Het is een groot cadeau dat je als het ware mag onthullen of ontsluiten en er komt het een en ander tevoorschijn: dat is fantastisch. Echter, ik zie het als mijn levenstaak -- in zekere zin heeft de heer Willems gelijk -- om hier kritisch naar te kijken; ik vind het hoognodig. Trouwens, het is niet alleen in onze tijd hoognodig, het was altijd hoognodig. De heer Willems zegt: ja, maar als u zo kritisch bent, speelt u bepaalde mensen in de kaart die misschien helemaal niets ophebben met uw positieve benadering. Dat kan. Ik moet zeggen dat deze mensen niet alleen onzin verkondigen, net zo min als de andere kant dat doet. Ik kies hierin een eigen positie. Als mensen zich, op grond van ecologische overwegingen, afvragen of wij het geheel niet zijn kwijtgeraakt, dan zeg ik dat dit een terecht punt van kritiek is, ook al komt dit van een kant waar men wellicht geen waardering heeft voor de positieve ontwikkelingen van de techniek. In zekere zin moeten wij ons dat allemaal aantrekken. Ik zit dus altijd in die balans. Echter, als je van professie filosoof bent, dan kun je niet anders dan kritische vragen stellen en kun je eigenlijk nooit een applaus verwachten, noch van de ene, noch van de andere kant.

De heer **Willems** (CDA): Ik wil de heer Schuurman graag een applaus geven, vandaar de suggestie om juist eens de positieve kant te benaderen. Ik ben blij met zijn uitleg.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik heb al vele keren in mijn leven een dergelijk uitleg gegeven, maar vaak helpt het niet zo veel. Ik hoop dat het bij de heer Willems heel veel helpt.

Ik ben gekomen bij een volgend onderwerp. Is er inmiddels bij velen vanwege het milieuprobleem wel inzicht in dit externe gevaar van de wetenschappelijk-technische beheersing, veel minder blijkt dit aanwezig te zijn als wij bijvoorbeeld letten op de problematiek die een ongeremde wetenschappelijk-technische beheersing herbergt voor plant en dier. Als het technische model hierbij wordt vereenzelvigd met het gegevene, wordt er in het denken veel verwaarloosd en in de praktijk veel vernietigd. Gelukkig hebben momenteel steeds meer mensen aandacht voor de problemen van de bio-industrie, als uiting van het wetenschappelijk-technisch beheersingsideaal. Gelukkig pleiten wij daarom steeds meer voor het welzijn van dieren, alhoewel de weg terug van een scheefgegroeide praktijk nog altijd moeilijk is.

De heer **Schaap** (VVD): Dat woordje "ideaal" prikkelt mij toch wel. De heer Schuurman spreekt over een wetenschappelijk-technisch beheersingsideaal. Ik kom uit de plantenteelt. Je hoeft helemaal geen idealen te hebben; je hebt gewoon een probleem. Ik noem maar wat: een plantenziekte die de oogst teistert. Het enige dat je dan verwacht van de wetenschappers is dat zij dat probleem te lijf gaan en als het even kan oplossen.

Dan hebben zij het instrumentarium terecht ingezet. Dit heeft echter niets te maken met een wetenschappelijk-technisch beheersingsideaal, maar met het oplossen van een probleem met behulp van een instrument. Dat is het dan. Daarna ga je vrolijk naar huis en het leven gaat door.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dat is het nu juist: het leven gaat door en voor velen gaat het vrolijk door. In zekere zin heb ik heel veel waardering voor individuele wetenschappers die zeggen: ik los een probleem op en wat wil je nog meer? Ik voeg er echter aan toe dat deze individuele wetenschapper er met de beste bedoelingen niet aan kan ontkomen -- net zo min als ik eraan kan ontkomen -- dat wij opgenomen zijn in een cultuurtrend. Wij plaatsen ons niet buiten de cultuur. Zo'n individuele wetenschapper die problemen oplost, zou ik willen zeggen: kijk nu eens even naar de samenhang waarbinnen je de problemen probeert op te lossen. Dat probeer ik nu juist in deze benadering te doen. Ik zeg dat er in de westerse cultuur een overheersende tendens is waarin de wetenschappelijk-technische beheersing zo dominant is geworden, dat wij andere benaderingen van de werkelijkheid hebben verwaarloosd. Het interessante is dat je vandaag in onze tijd vanuit bijvoorbeeld India en China filosofen hoort zeggen: als je naar het Westen kijkt, dan heeft men geweldig veel tot stand gebracht, maar men heeft één probleem, namelijk een enorm eenzijdige benadering van de werkelijkheid. Het gaat mij om deze eenzijdige benadering van onze cultuur als geheel. Hiervan heeft de individuele wetenschapper, de individuele probleemoplosser -- daar hoort de heer Schaap bij -- blijkbaar geen last van. Het probleem bestaat echter wel.

De **voorzitter**: U kunt uw betoog vervolgen.
**

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): In deze bijdrage zal ik mij verder beperken tot de overschatte wetenschappelijk-technische beheersing van landbouwgewassen. De consequente, kunstmatige veredeling van deze gewassen met hogere opbrengsten heeft een keerzijde in het gevaar van de uniformering van het genetische profiel. Deze genetische uniformering betekent een afname van de variatie aan planten. Genetische erosie is hiervan het gevolg en er treedt een versmalling van de genetische basis op, terwijl de wereldvoedselvoorziening van een brede genetische basis afhankelijk is en moet blijven. Daardoor kunnen zich bij nieuwe ziekten rampen voordoen, zoals bij de citrusvrucht in Florida het geval was. Immers, vanwege het uniforme genetische profiel en dus de geringe genetische diversiteit daarvan, is de weerstand tegen onbekende ziekten afgenomen.

Dat men -- dit gaat niet over genetische modificatie, maar over een probleem in de oude veredelings techniek -- het verlies aan vele natuurlijke plantensoorten vanwege deze handelwijze met het oog op nieuw benodigde, toekomstige gewassen tracht op te vangen via

kunstmatige genenbanken, demonstreert de ernst van de ontwikkeling.

Helemaal ernstig wordt het proces van vertechnisering van planten, als men deze genetisch gaat manipuleren of modificeren en daarbij uitgaat van een technische opbouw van de genetische structuur. Iemand heeft eens gezegd dat je de genetische structuur van alles wat leeft zou kunnen vergelijken met een aaneenschakeling van genen alsof het legoblokjes zijn. Als men zich daarvan een voorstelling maakt, is meteen duidelijk dat het leven daaruit weg is. Met onze wetenschappelijke kennis van die structuur zou het dan mogelijk zijn om genen van plaats te verwisselen of genen van andere soorten toe te voegen, net zoals wij ook een bouwset van legoblokjes kunnen veranderen en uitbouwen. Dan spreken we over transgenese.

In feite impliceert deze transgenese een technisch model, een machinemodel waarin van meet af aan van het leven is afgezien. Dat zou zich feitelijk wel eens kunnen wreken, omdat het technische denken de enorme complexiteit van de genetische structuur en de daarachter liggende geheimen, alsook belangrijke factoren van de context, miskent.

Het gevaar daarvan ziet men eerder in bij dieren en micro-organismen dan bij planten. Al heel vroeg werd bijvoorbeeld ingezien dat er terechte bezorgdheid bestaat als het gaat om transgene dieren.

De heer **Schaap** (VVD): Het barre feit dat de heer Schuurman kan spreken over genen en alles wat daarmee te maken heeft, heeft hij te danken aan diezelfde wetenschap waarvan hij zegt dat het een eenzijdig model is waaruit alle leven is weggetrokken. De heer Schuurman praat volledig in termen van dezelfde wetenschap waarop hij zo veel kritiek heeft. Anders had hij hierover niet eens kunnen praten en had hij niet eens geweten dat de bouwstoffen van ons lichaam de cellen zijn en dat de eigenschappen bepaald worden door genen, chromosomen en ga zo maar door. De heer Schuurman is in zijn eigen kritiek dus helemaal afhankelijk van hetzelfde middel waartegen hij zich zo afzet: is dat niet een beetje paradoxaal?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dat lijkt volkomen paradoxaal, net zoals ook de titel van de lezing die ik binnenkort aan de Technische Universiteit Delft moet houden, paradoxaal is: sterke en zwakke kanten van wetenschappelijke kennis. De sterke kanten van wetenschappelijke kennis worden bereikt met de methode van analyse en abstractie. Die waardeer ik positief. Analyse en abstractie zijn nodig om tot wetenschappelijke kennis te komen. Dat is universele en daarom ook sterke kennis. Daardoor weten wij van atomen en moleculen, van genen en van nog veel kleinere deeltjes in de levende en niet-levende werkelijkheid. De zwakte ervan is echter deze: als je vergeet dat je met de methode van analyse en abstractie bezig bent, plak je de wetenschappelijke kennis, die een gereduceerde kennis is, op de

volheid van de werkelijkheid. Daardoor krijg je gigantische problemen.

Voorzitter. Zoals ik zei, werd al heel vroeg ingezien dat er terechte bezorgdheid bestaat als het gaat om transgene dieren. Momenteel worden experimenten met genetisch gemodificeerde dieren dan ook getoetst aan wat genoemd wordt "een ethisch kader". Over het algemeen wordt het nee-tenzijprincipe gehanteerd. Experimenten zijn niet toegestaan, tenzij voor productie van medicijnen en tenzij er geen andere alternatieven voor de productie van die medicijnen voorhanden zijn.

Wie van publicaties over transgene planten op de hoogte is, zal beamen dat men in vakkringen aan ethiek geen of nauwelijks aandacht schenkt, omdat de overheersende gedachte is dat biotechnologie van planten alleen maar goed is voor het milieu en voor de oplossing van milieuvraagstukken en voor de wereldvoedselvoorziening. Soms wordt over transgene planten gesproken als een volmaakte oplossing voor allerlei ziekten. Deze eenzijdige waardering heeft als oorzaak dat velen nog altijd in de greep zijn van de verzwegen ideologie van het wetenschappelijk-technisch beheersingsideaal.

De heer **Willems** (CDA): Ik plaats toch een aardige opmerking aan het adres van collega Schuurman. Ik denk dat hij zichzelf tekortdoet als hij zegt dat er weinig aandacht voor is. Tijdens het bezoek dat wij recentelijk aan Wageningen brachten, kwam heel duidelijk naar voren dat vragen rond ethiek en veiligheid vooropstonden. Ik meen dat deze zelfs deels geïnspireerd werden door de vele colleges die collega Schuurman daar gegeven heeft. Met de discussie rond het ontstaan van het begrip "cisgenese" heeft hij duidelijk ook te maken gehad. Daarom deel ik zijn mening niet helemaal dat hieraan weinig aandacht besteed wordt. Juist hij heeft er aandacht aan besteed, en dat is merkbaar in de discussies aldaar.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Als sportlieden een grens van vorige kampioenen overgaan, zijn zij meteen kampioen. Ik ben met de heer Willems van mening dat ik al heel vroeg aan de universiteit in Wageningen gepleit heb voor cisgenese. Daarover kom ik straks te spreken. Ik kreeg een aantal medewerkers mee. Nu is er zelfs een vakgroep die zich alleen bezighoudt met cisgenese. Dat is echter een geleidelijk proces geweest. Wageningen is wat dat betreft een uitzondering in Europa. Dat bleek ook uit de expertmeetings hier. Niet alleen in een Europees kader, maar ook wereldwijd vormt Wageningen een uitzondering in het biotechnologisch onderzoek. Ik vind dat zeer toe te juichen. Ik zou het ook plezierig vinden als de minister deze benadering meer aandacht zou geven in haar politieke optreden in bijvoorbeeld de Tweede Kamer en in Europa, omdat deze de patstelling, die algemeen te constateren valt, zou kunnen doorbreken. Het duurt echter soms een hele tijd voordat een positief-kritische houding effectief wordt. Dat heb ik wel ervaren. Hoewel ik blij ben dat de heer Willems dit heeft opgemerkt, moet ik zeggen dat er meer aan

gedaan zou kunnen worden. Vandaar mijn oproep aan de minister.

Voorzitter. Om precies te weten wat er met de transgenese van planten aan de hand is, is allereerst het besef nodig dat het bij genetische manipulatie van planten gaat om het doorbreken van natuurlijke soortbarrières. Juist vanwege deze soortdoorbreking is het verschil met de traditionele veredeling ook meer dan graduëel. Daarvoor heeft men meestal geen oog, en dat is er ook de oorzaak van dat er geen eenduidige visie of consensus bestaat over de mogelijke gevolgen. Sommigen zeggen dat genetisch gemanipuleerde planten zich in het milieu minder goed zullen handhaven, omdat wij niet met een "natuurlijke veredeling" te maken hebben. Anderen daarentegen beweren dat wij van de gevolgen van de nieuwe "gewelddadige" technologie nog maar heel weinig weten. Is het mogelijk dat de transgene plant verwildert? Zullen de ecologische relaties door andere eigenschappen van de transgene plant kunnen veranderen? Zal er geen schade worden toegebracht aan de gezondheid van mens en dier? Kan er geen sprake zijn van "genetische vervuiling" omdat de natuurlijke familie van de genetisch gemodificeerde planten wordt "besmet"? En wat te denken van de maatschappelijke gevolgen: worden boeren niet steeds meer afhankelijk van bedrijven die met hun geldmacht de beschikking hebben over een beperkt aantal genetisch gemodificeerde planten en die bovendien de daarbij horende onkruidbestrijders leveren? Vooral de laatste tijd zien wij op wereldniveau een concentratie van biotechnologische bedrijven, bedrijven voor zaadveredeling en chemische bedrijven die bestrijdingsmiddelen produceren. Het is voorts tekenend dat de nieuwe rassen als regel onvruchtbaar worden gemaakt, waardoor de boeren een deel van hun oogst niet meer als zaaigoed kunnen gebruiken. De afhankelijkheid van boeren nadert dan de 100%.

De toenemende concentratie van veredelingsbedrijven werkt er, via patentering van bijzondere, voordelige genetische constructies, bovendien aan mee dat veel variëteit in plantensoorten verloren gaat. Dit betekent ook dat dergelijke genetisch gemodificeerde planten met hun homogene structuur niet passen bij de individuele of gevarieerde structuur van een land, een grondsoort en een klimaat. Een genetisch gemanipuleerde aardappel die over heel de wereld moet worden gebruikt, doet dan geen recht aan de speciale eisen die aan een aardappelplant in bijvoorbeeld Zeeland gesteld mogen worden.

De heer **Schaap** (VVD): Deze producten worden aangeboden, maar geen boer hoeft ze te gebruiken. Boeren kunnen rustig doorgaan met hun traditionele gewassen. Zij hoeven de gemodificeerde gewassen niet te gebruiken. Ook in de klassieke veredeling worden overigens hybride soorten gefabriceerd die je niet meer kunt vermenigvuldigen. Dat is al een heel gangbare techniek. Ook die soorten hoeft niemand te gebruiken. Men kan kiezen tussen deze soorten en andere. Juist met de genetische modificatie wordt

het mogelijk om een enigszins normale akkerbouw te bedrijven in gebieden die met traditionele gewassen bijna niet meer beteeld kunnen worden. Er zit dus ook een geweldig voordeel aan. De heer Schuurman geeft min of meer het beeld dat het allemaal zo lekker ging in de traditionele gebieden, en dat daar nu opeens die grote concerns komen binnenwaaien. Maar het gaat in heel veel gebieden helemaal niet lekker. Daar gaat het juist beter als dit soort uitgangsmateriaal wordt aangeboden.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik hoop met betrekking tot de laatste opmerking van de heer Schaap straks twee voorbeelden te geven die hem tevreden zullen stellen. De hybridisering waarvan de heer Schaap sprak, juich ik in zekere zin toe, omdat daarmee vanzelf uitgesloten is dat in een natuurlijk proces een voortplanting plaatsvindt waarvan wij de gevolgen niet kennen. Ik kom op zijn opmerking dat men de keuze heeft om al dan niet mee te doen. Gelukkig is die keuze er in formele zin. In de praktijk valt dit echter nog wel tegen, omdat de boer de economische druk ervaart. Meer dan eens heb ik in het kader van de vroegere CBTB, dus voor de LTO, in het land moeten optreden. Als ik daarbij blijk gaf van verontrusting over dit verschijnsel -- het is overigens interessant dat de boerinnen mij hierin eerder bijvielen dan de boeren -- was de gemeenschappelijke conclusie toch vaak dat men niet anders kon, vanwege de economische druk waaronder men stond. Men kan kiezen, inderdaad, maar door de economische druk kan men vaak niet anders kiezen dan men gekozen heeft. Dat er druk is, zal moeilijk te ontkennen zijn.

Het zijn met name de biologische of ecologische boeren die zich over de genoemde dreigingen grote zorgen maken. Over het algemeen geldt echter dat er tegen de biotechnologie nogal zonder onderscheid wordt aangekeken. Men doet alsof de biotechnologie de voortzetting vormt van de techniek als de vormgeving van de anorganische natuur, terwijl in feite in de biotechnologie de organische natuur gevormd wordt. Men gaat aan het grote verschil tussen beide vormen van technologie voorbij. Bijvoorbeeld: zoals de Delftse techniek terecht bij uitvindingen ruimte laat voor octrooiering, zo meent men deze patentering ook te kunnen toepassen op genetisch gemodificeerde organismen.

Het verschil tussen de techniek van het anorganische en de techniek van het organische wordt duidelijk als wij letten op de verschillende wetten die voor beide terreinen gelden. In de anorganische natuur streeft alles naar nivellering. Uitvindingen keren zich tegen dat proces, en worden daarom ook hoog gewaardeerd en via patenten beloond. In de levende werkelijkheid zien wij het proces van differentiatie optreden. Als men nu gemanipuleerde levensvormen gaat octrooieren, worden die levensvormen zodanig bevoordeeld dat er alle reden is om de gemanipuleerde vormen grootschalig te gaan toepassen. Naast toenemende maatschappelijke afhankelijkheid van boeren, ontstaan monoculturen die andere levensvormen bedreigen. Het octrooirecht kan leiden tot nivellering in de organische natuur en dus tot

verlies van biodiversiteit. Het oude kwekersrecht getuigde van een grotere wijsheid. Nieuwe gewassen, door veredeling verkregen, konden voor anderen weer uitgangspunt zijn voor meer diversificatie.

Het zit de westerse mens blijkbaar in het bloed om bij nieuwe technische ontwikkelingen bij voorbaat alleen de winst te zien, en geen aandacht te geven aan de nadelen. Wij kennen daarvan inmiddels vele voorbeelden, zoals DDT, asbest, cfk's, maar ook bestrijdingsmiddelen en zelfs geneesmiddelen zoals Halcion, softenon en het deshormoon. De les van de geschiedenis zou moeten zijn dat voor een voorzichtige en terughoudende invoering wordt gepleit. Immers, die les houdt in dat er altijd onvoorziene nadelige gevolgen aan nieuwe technieken vastzitten. Als dat al geldt voor de techniek van de anorganische natuur, hoeveel te meer zal dit gelden voor de biotechniek? Dus is ook voorzichtigheid en terughoudendheid geboden met techniek van de transgenese.

De heer **Schaap** (VVD): Het valt mij op dat u dit vooral de westerse cultuur verwijt. Ik draaf ook nogal eens over de wereld. Het beeld dat u schetst, is op dit moment eigenlijk veel meer van toepassing op gebieden zoals de oude Sovjet-Unie, China en ik neem aan ook al in India. Kortom, de niet-westerse wereld is veel vatbaarder voor deze ontwikkeling dan de buitengewoon zelfkritische westerse wereld, waar naar mijn mening dit beeld al lang niet meer opgaat. Wij zijn zo terughoudend geworden, met dermate ingewikkelde toelatingsprocedures voor allerlei nieuwe producten en technieken, dat hier nog wel enig heil van te verwachten is, maar kijk eens even naar de rest van de wereld.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Op het eerste gezicht zou je zeggen dat het daar gemakkelijker geïntroduceerd wordt. Ik geef graag toe dat de introductie daar wel eens kritiekloos gebeurt vanwege te weinig besef van wat er gebeurt. De kritische denkers in de Aziatische wereld kijken echter naar het westen. Zij zeggen dat zij de moderniteit van de westerse wereld wel willen overnemen, maar niet de ethiek. Ik denk aan het boek van de filosoof die in Amsterdam met staatssecretaris Timmermans een goed debat heeft gevoerd, Kishore Mahbubani uit Azië. Hij zegt: gaag de westerse moderniteit, maar niet de bijbehorende ethiek. De kritische geluiden zijn daar dus evenzeer aanwezig. Ook op dit punt moet je het beeld nuanceren, zo lijkt mij.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Mevrouw de voorzitter. De heer Schuurman zegt dat voorzichtigheid en terughoudendheid met transgene planten is geboden. Ik hoor in zijn betoog tot nog toe niets over (de rol van) de overheid. Is hij het met mij eens dat de overheid randvoorwaarden moet formuleren om juist die voorzichtigheid en terughoudendheid in goede banen te leiden?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Mevrouw Sylvester weet kennelijk waar ik nu aan toe kom,

want mijn volgende kopje luidt: politieke consequenties.

1. Allereerst verdient het aandacht dat naast de voedselketen met ggo's, de organische of biologische voedselketen bewaard blijft. Daarvoor in de politiek pleiten en er voortdurend aandacht voor vragen, bevordert het vertrouwen van verontruste consumenten. Het werkt ook mee aan behoud van variëteit in landbouwgewassen en consumenten kunnen ggo-vrij voedsel blijven kopen, zo zij dat wensen.

2. Tegelijk moet in onderzoek en onderwijs de wijsheid van de oude veredelings technieken worden bewaard en uitgebouwd, dus ook worden gefinancierd.

3. Naast transgenese moet er vooral aandacht zijn voor de cisgenese. Dat is een biotechnologie die geen soortgrenzen overschrijdt en die gezien kan worden als een vorm van kortsluiting van de bekende veredelingsmethoden, maar met een enorme tijdswinst. Wij zouden voor acceptatie van die technologie willen pleiten onder voorwaarde dat deze biotechnologie niet gepatenteerd kan worden. Om differentiatie en variatie te behouden, zou deze techniek verbonden moeten blijven met het oude kwekersrecht. Dat is vooral ook voor de ontwikkelingslanden van belang, zodat men daar minder van economische machten afhankelijk blijft en integratie met de aloude landbouw kan plaats vinden.

4. Met betrekking tot de transgenese wil ik pleiten voor het nee-tenzijprincipe. Toelating is mogelijk bij voldoende beheersing en controle van deze technologie. Bovendien moet voorkomen worden dat wij de weg opgaan van onomkeerbare gevolgen van moeilijk in te schatten risico's. Dat betekent aandacht voor biologische inperkingen, zodat voortplanting niet mogelijk is. Voor bepaalde sectoren kan bovendien -- ik heb de heer Schaap beloofd dat ik hierover iets zal zeggen -- een symbiose tussen genetisch gemodificeerde gewassen met natuurlijke gewassen bepleit worden. Een genetisch gemodificeerde basisstam in de wijnbouw of in bijvoorbeeld een rozenkwekerij, met daarop geënte, natuurlijk verkregen gewassen kan acceptabel zijn. Vanwege eerder genoemde bezwaren is ook hier patentering ongewenst. "Open sourcing" moet worden bepleit, zoals wij dit ook hebben geleerd van de deskundigen in Wageningen.

5. Indien toepassing van genetische modificatie, en dus ook cisgenese, op grond van ervaring niet te verwachten risico's meebrengt, moet op tijd overwogen worden tot deregulering over te gaan, zodat ook kleinere bedrijven zich op die markt kunnen begeven. Nogmaals, dit geldt zeker de modificatie via cisgenese. Voor nieuwe ontwikkelingen moet het oude spoor voorlopig worden gehandhaafd. Dit tweesporenbeleid is nodig om het groeiende vertrouwen van de consument niet aan te tasten.

Mevrouw de voorzitter. Graag horen wij de reactie van de minister op onze beschouwing over de ethische achtergronden van de huidige biotechnologie en onze opgesomde politieke

consequenties. Met meer dan gewone aandacht zullen wij naar haar beschouwing luisteren.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): U zegt dat bij transgene planten voorzichtigheid en terughoudendheid zijn geboden. Bent u daarmee van mening dat de overheid de randvoorwaarden moet creëren zodat een stap verder gezet kan worden? Op dit moment geldt een soort moratorium. Het blijft hangen in de discussie en wij komen eigenlijk niet verder. U geeft aan dat voorzichtigheid en terughoudendheid is geboden, maar geeft u daarmee ook aan dat de overheid randvoorwaarden moet formuleren, zodat wij een stap verder kunnen zetten ten aanzien van transgene planten? Graag een reactie op dit punt.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): U zegt wat al in de praktijk gebeurt. Dat leidt echter vaak tot een "nee", omdat de procedures op een democratische wijze goedgekeurd moeten worden. Een van de winstpunten tot nu toe van wat wij vanmiddag gehoord hebben, is dat deze patstelling, waarvan zowel in de Tweede Kamer als in Europa sprake is, door de benadering van een beter onderscheid tussen transgenese en cisgenese grotendeels wordt doorbroken. Ik zie geen kans dat een boer of individuele kweker dat zal doen, maar ik zie wel de mogelijkheid dat de politiek dat bevordert, een opening biedt en de randvoorwaarden aanwijst.

*N

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Moet alles wat kan ook kunnen, vroeg koningin Beatrix ons in december 1990, en het antwoord op die vraag gaf zij meteen zelf: wij zijn de schepselen, niet de schepper.

Dat antwoord is voor onze minister van LNV niet toereikend meer, voorzitter. Tijdens het NAJK-seminar in november 2008 zei zij, ik citeer: "Ik vraag me af of het taboe om over transgene gewassen te praten terecht is. Als landen zich zo verkrampt op blijven stellen tegenover ggo's, is het de vraag wat dit op termijn voor gevolg heeft op de concurrentiekracht. Als we structureel tegen ggo's blijven, kan dit een negatief effect hebben op de positie op de wereldmarkt. Denk aan de voerprijzen voor de veehouderij en de phytophthoraproblemen in aardappelen. Als we kiezen voor een verbod op gemodificeerde gewassen, moeten we ook deze gevolgen accepteren."

De minister gaf aan een debat te willen op basis van "de echte feiten". Dat is een lofwaardig streven, als niet de uitkomst op voorhand vaststaat. Recent weigerde de minister een in de Tweede Kamer aangenomen motie uit te voeren die de invoer van genmais wilde verbieden. Een minister die stelt dat ze een debat wil om taboes te doorbreken, laat zelf zien dat er voor haar een taboe rust op elke vorm van temporiseren van de invoer van genetisch gemanipuleerde gewassen, zelfs in strijd met de mening van een meerderheid van de volksvertegenwoordiging. Dat vraagt om uitleg. Misschien kan de minister die vandaag geven.

De minister zegt niet te willen afwijken van de lijn van het kabinet om positieve adviezen over toelating van de EFSA, de Europese Voedsel- en Warenautoriteit, te volgen. Minister Cramer zei hierover dat de EFSA "puur wetenschappelijke technische risicobeoordelingen" geeft. Zij maakt zich in de Europese Milieuraad sterk om ook de "maatschappelijke aspecten" te wegen.

Dat is exact waar het vandaag om gaat. Het is jammer dat we dit beleidsdebat alleen voeren met de minister van LNV en zonder de minister van VROM, omdat beide dames het op dit dossier niet eens lijken te zijn. Graag een reactie van de minister over het feit dat de minister van VROM aangeeft dat de "puur wetenschappelijke technische risicobeoordelingen" van de EFSA ontoereikend zijn zonder ook de "maatschappelijke aspecten" te wegen.

We moeten dus vaststellen dat de inzet van het debat van vandaag is of het een probleem is dat de voerprijzen voor de veehouderij minder laag worden als wij niet kiezen voor genetisch gemanipuleerde gewassen en of we denken dat phytophthoraproblemen in aardappelen kunnen worden opgelost op een andere wijze dan via genetische manipulatie. Laten we eens bij dat laatste beginnen.

De heer **Willems** (CDA): Mevrouw de voorzitter. Ik hoor de heer Koffeman twee keer spreken over genetisch gemanipuleerde gewassen. De eerste keer dat hij die woorden gebruikte, dacht ik dat het een verspreking was, maar kennelijk is dat niet het geval. Ik meen hem eerder hebben horen pleiten voor het bediscussiëren van deze materie op goede, wetenschappelijke gronden en zoveel mogelijk zonder emotie. Is hij zich niet bewust van het feit dat "gemanipuleerd" emotie in zich houdt en "gemodificeerd" niet en dat daarom met het laatste woord voor een veel meer wetenschappelijke benadering wordt gekozen in de discussie over deze materie?

De heer **Koffeman** (PvdD): Ik heb het nog even nagekeken voordat ik mijn bijdrage opschreef. Ik heb begrepen dat er bij de twee kampen emotie is. Manipulatie en modificatie betekenen namelijk hetzelfde. Alleen, manipulatie geeft aan dat de spreker er niet erg voor is en modificatie dat hij er wel voor is.

De heer **Willems** (CDA): Dan hebt u het verkeerd, want bij het gebruik van het woord modificatie spreekt men geen waardeoordeel uit en zegt men niet of men er voor of tegen is. Het gebruik van het woord manipulatie impliceert dat je er tegen bent. Daar hebt u gelijk in en daarom stel ik deze vraag.

De heer **Koffeman** (PvdD): Uit alles wat ik gevonden heb, blijkt dat mensen die spreken over modificatie doorgaans voorstanders zijn.

De heer **Willems** (CDA): Dat is dan een constatering achteraf. Wetenschappelijk gezien zult u mij toch gelijk moeten geven. Ik vraag mij dan

ook af of u er juist aan doet om het woord manipuleren te gebruiken.

De heer **Koffeman** (PvdD): Ik weet het niet. Ik heb collega Schuurman de woorden door elkaar horen gebruiken, en daar had u geen moeite mee. Laten wij het echter eens hebben over die phytophthoraproblemen. Het idee dat er cisgene aardappelen nodig zijn om het spuiten tegen Phytophthora te verminderen, is uitermate beperkt en gaat voorbij aan de andere oplossingen die zonder genetische manipulatie voorhanden zijn! Er zijn veel meer mogelijkheden om iets te doen aan Phytophthora dan in dit beleidsdebat worden voorgesteld. Om te beginnen zouden boeren zich beter moeten houden aan regels met betrekking tot fyto-sanitaire maatregelen. De aardappelopslag zou beter verwijderd moeten worden. Ik denk aan de aardappels die in het veld achterblijven en die in de lente zorgen voor de eerste besmettingshaarden van Phytophthora. Verder zouden hopen aardappelafval niet meer preventief bespoten moeten worden als er geen ziekteverschijnselen zijn. Men moet beter opletten en nagaan wanneer de besmettingsdruk hoger is.

De heer **Schaap** (VVD): Voorzitter. Het zou de heer Koffeman bekend moeten zijn dat er in dat verband al een reeks maatregelen is genomen. Die worden ook zeer streng gehandhaafd. Met die maatregelen wil men de oude aardappelen als het ware buiten beeld hebben.

De heer **Koffeman** (PvdD): Dat is mij bekend.

De heer **Schaap** (VVD): Hoe wilt u eigenlijk de aardappelopslag in het veld verwijderen zonder het gebruik van chemische middelen? Ik neem aan dat u daar nogal problemen mee heeft.

De heer **Koffeman** (PvdD): Nee, daar zijn oplossingen voor.

De heer **Schaap** (VVD): Welke?

De heer **Koffeman** (PvdD): Je kunt de opslag wegbranden. Dat is een oplossing.

De heer **Schaap** (VVD): De aardappelopslag tussen de suikerbieten wegbranden?

De heer **Koffeman** (PvdD): Tussen de suikerbieten niet.

De heer **Schaap** (VVD): Tussen het graan?

De heer **Koffeman** (PvdD): Nee.

De heer **Schaap** (VVD): Dat kan niet dus.

De **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Met de aardappelveredeling heeft men dit soort ziekten over zichzelf afgeroepen. Jarenlang heeft men zich met de veredeling gericht op hogere productie, maar daarbij vergeten om de weerbaarheid van de aardappel tegen ziekten en plagen in de gaten te

houden. Immers, het nadeel van die ziekten werd gecompenseerd door bestrijdingsmiddelen en kunstmest. Daarom richt de biologische veredeling zich op phytophthoraresistente aardappelen, maar dan via bloemetjes-en-bijtjesveredeling. En dat lukt! Het is de boer Niek Vos gelukt een phytophthoraresistente aardappel, de Bionica, te ontwikkelen in samenwerking met handelshuis Meijer. De aardappel ligt nu in de winkels van Albert Heijn. Ook veredelaar Agrico heeft verschillende phytophthoraresistente aardappelrassen beschikbaar. De 50%-reductie die met cisgenese zou kunnen worden bereikt, betreft niet meer dan een theoretische verhandeling, met inmiddels een veldervaring van één jaar, op één veldje. Dát, voorzitter, is te weinig, véél te weinig om de voedselvoorziening voor komende generaties een sterk ander karakter te geven. De risico's van deze techniek zijn ook onvoldoende in kaart gebracht. Het no regrets-scenario verdient meer aanbeveling dan ooit tevoren. We worden gesteerd door tal van crises die de mens over zichzelf heeft afgeroepen. Dat zou ons tot nadenken moeten stemmen. Komt er na de kredietcrisis, de zoetwatercrisis, de voedselcrisis, de grondstoffencrisis, de klimaatcrisis, de biodiversiteitscrisis en alle dierziekten crises ook een genecrisis die wij zelf over ons afroepen?

Michael Pollin, verbonden aan Berkeley en de New York Times, becijferde dat wij volkomen de weg kwijt zijn met wat wij vooruitgang in de landbouw noemen. Afgezien van de auto gebruikt onze voedselvoorziening meer fossiele brandstoffen dan enige andere economische sector: 19%. De manier waarop wij onszelf voeden, draagt meer bij aan de productie van broeikasgassen dan wat dan ook, volgens een onderzoek tot 37%. Elke keer als boeren het land vrijmaken voor akkerbouw en de grond omploegen, worden grote hoeveelheden koolstof in de atmosfeer losgelaten, maar de twintigste-eeuwse industrialisatie van landbouw heeft de hoeveelheid broeikasgas die door de voedselvoorziening wordt geproduceerd met een factor twintig vergroot. Chemische kunstmest gemaakt uit aardgas, pesticiden gemaakt uit aardolie, landbouwmachines, moderne voedselverwerking en verpakking en transport hebben samen een systeem dat in 1940 voor elke calorie aan fossiele brandstof nog 2,3 calorieën aan voeding opleverde, omgevormd tot een systeem dat 10 calorieën aan fossiele brandstof gebruikt om 1 calorie aan supermarkervoedsel op te leveren. Om het op een andere manier te stellen: als we eten van de industriële voedselvoorziening, eten we olie en ademen we broeikasgas uit. Deze situatie is des te absurder wanneer je bedenkt dat elke calorie die wij eten uiteindelijk afkomstig is van fotosynthese, een proces dat is gebaseerd op het creëren van voedingswaarde uit zonlicht. Dit eenvoudige feit biedt hoop en mogelijkheden.

Er is een groeiend gevoel onder de bevolking dat het systeem van industriële voedselproductie kapot is. De markten voor andersoortig eten, biologisch, regionaal geproduceerd, gebaseerd op weidegang en humaan geproduceerd, bloeien als nooit tevoren. Al deze

tendensen suggereren dat er politiek draagvlak ontstaat en niet alleen vanuit de linkerhoek. De laatste tijd hebben ook conservatieve stemmen hun steun voor hervormingen laten klinken. Het magazine *The American Conservative* schreef over de trend van lokale voedselproductie, traditioneel eten en maaltijden in gezinsverband en duurzame landbouw: "Dit is een conservatief ideaal bij uitstek."

Na de Tweede Wereldoorlog heeft de overheid de munitie-industrie aangemoedigd om over te stappen op de productie van meststoffen, want ammoniumnitraat is het hoofdingrediënt van zowel bommen als kunstmest. De overheid stimuleerde tevens de toepassing van zenuwgasonderzoek in de vorm van pesticiden. Daarnaast begon de overheid met het subsidiëren van bulkgewassen, waarbij de boeren per volume werden betaald voor alle mais, sojabonen, graan en rijst die ze konden produceren. De ene na de andere minister van landbouw drong aan op aanplanten "van hek tot hek" en tot "opschalen of uitstappen".

De gesubsidieerde monoculturen van graan leidden rechtstreeks tot monoculturen van dieren, want nu industriële mesterijen graan konden inkopen voor een lagere prijs dan de kostprijs, konden de dieren goedkoper vetmesten dan de boeren dat met eigen voer konden. Zo verhuisde het Amerikaanse vleesvee en melkvee van de boerderij naar massale afmesterijen, waardoor de prijs van dierlijk eiwit zodanig omlaag werd gedreven dat de gemiddelde Amerikaan nu 90 kilo vlees per jaar te eet, een half pond per dag. Nederlanders doen het voor niet veel minder.

Hoewel het economisch zinvol leek om de dieren uit hun boerderijen te halen, was het uit ecologisch perspectief volstrekt zinloos: hun mest, voorheen altijd beschouwd als een waardevolle bron van vruchtbaarheid op de boerderij, werd nu afval. De industriële boerenbedrijven behoren gezamenlijk tot de grootste vervuilers en dat zal met de megastallen en monoculturen die uit het huidige kabinetsbeleid voortvloeien niet beter worden. Het idee om dieren van boerderijen af te halen en over te brengen naar massale mesterijen komt erop neer dat je minstens twee problemen veroorzaakt: een vruchtbaarheidsprobleem op het land en een vervuilingsprobleem op de mesterij. Het eerste probleem wordt opgelost met kunstmest uit fossiele brandstoffen; het tweede probleem wordt helemaal niet opgelost. Dat is wat wij vooruitgang noemen, genetisch gemanipuleerde monoculturen op de plek waar eerst regenwoud groeide en vervolgens 40% van de graanoogst omzetten in een grote hoeveelheid mest en een kleine hoeveelheid dierlijke eiwitten.

Gaan wij de wereld voeden? Nee, daar gaat het niet om, integendeel zelfs. De omfloerste verhalen die steeds verteld worden over hoe wij de honger en de plantenziektes de wereld uit gaan manipuleren, zijn sprookjes die te mooi zijn om waar te zijn. En ze zijn dan ook niet waar. Het huidige landbouwareaal is volgens Louise Fresco toereikend om 40 tot 50 miljard mensen te voeden, wanneer wij die mensen bonen en granen geven als

hoofdbestanddeel van hun maaltijd, in plaats van inefficiënte, dieronvriendelijke en vervuilende dierlijke eiwitten. De megalomane manier waarop wij het prachtige proces van fotosynthese, waarvoor wij niets meer nodig hebben dan zon, water en een beetje schone aarde, om zeep helpen, is kenmerkend voor de manier waarop wij toekomstige generaties het brood uit de mond stoten en hen opzadelen met de door ons veroorzaakte problemen.

De natuur zoals wij die kennen en hebben aangetroffen op deze planeet is niet goed genoeg. Wij gaan er verbeteringen in aanbrengen zonder exact te weten wat daar de consequenties van zijn, en zonder stil te staan bij de merkwaardige achtergrond van onze wensen. De minister is duidelijk: het gaat om onze concurrentiekracht. Het gaat om geld, onze positie op de wereldmarkt, de prijzen van ons veevoer, de problemen van onze monoculturen op de aardappelvelden. Geen nobele doelen voor arme mensen, voor de natuur of om het klimaatprobleem aan te pakken, nee, wij gaan onze concurrentiekracht versterken, waarmee het te grote deel van de wereldgrondstoffenvoorraad dat wij ons toe-eigenen, voor de komende jaren bewaard blijft of zelfs uitgebreid wordt ten koste van anderen. De aarde biedt genoeg voor ieders behoefte, zo zei Ghandi, maar niet voor ieders hebzucht. Onze hebzucht, daar gaat het dan over. Het gaat om de inzet van biotechnologie die in handen is en blijft van letterlijk een handvol veredelingsbedrijven die zelfs biopiraterij niet schuwen om traditioneel zaaigoed onder hun patenten te brengen waarmee de traditionele akkerbouw onmogelijk wordt gemaakt voor arme boeren die gewend waren te zaaien met wat ze overhielden van de oogst.

Het debat van vandaag gaat over de extra macht van bedrijven als Syngenta en Monsanto, die het vooruitgangsgeloof dat sommigen nog steeds koesteren, misbruiken voor de belangen van hun aandeelhouders. Michael Pollin pleit in zijn boek "De kracht van echt eten" te zwenken richting een nieuwe, op zon gebaseerde voedselhuishouding, om te beginnen op de boerderij. Op dit moment voeren veel overheden een actief ontmoedigingsbeleid richting de boeren die zij subsidiëren, om vers, gezond voedsel te verbouwen. Boeren in de VS die productiesubsidies ontvangen, wordt verboden om "specialistische gewassen" te telen. Dat is beleidstaal voor fruit en groente. In plaats daarvan zou het juist goed zijn grootschalige boeren aan te moedigen om zo veel mogelijk verschillende gewassen te telen en dieren te houden als maar mogelijk is. Hoe groter de diversiteit aan gewassen op een boerderij is, hoe kleiner de noodzaak is voor gebruik van zowel kunstmest als pesticiden. En toch blijven wij massaal ggo-mais en ggo-soja verbouwen waarvan 40% wordt opgeslokt door de veehouderij en 11% door onze auto's. Daar zullen wij iets mee moeten als wij de crises die ons teisteren, het hoofd willen bieden.

De discussie spitst zich vandaag toe op cisgenese. Velen in dit huis hebben de indruk dat het minder ingrijpend is dan transgenese, het doorbreken van soortgrenzen. Het is een ethische

discussie over het verschil in verstrekkendheid tussen cisgenese en transgenese. Het is geen technisch-wetenschappelijke discussie. Alsof wij het ei van Columbus ontdekt hebben in een discussie waarin wij het maar niet eens konden worden, zou cisgenese de scheiding der geesten kunnen opheffen. Er is geen wezenlijk verschil tussen transgenese en cisgenese. De gebruikte technieken zijn exact dezelfde. De regelgeving voor milieu- en voedselveiligheidsrisicoanalyse is op het gebruik van deze technieken gebaseerd. De gebruikte techniek zorgt ervoor dat genen op een willekeurige, onvoorspelbare plaats in het genoom worden opgenomen, en juist dit maakt de techniek onvoorspelbaar en potentieel risicovol. Het is een ethische discussie of je een soortgeen anders benadert dan een soortvreemd gen. Het is de vraag of je wel of niet over de grenzen van de oorspronkelijke natuur heen gaat. Het heeft er alle schijn van dat cisgenese niet meer en niet minder dan Hollandse slimheid is als nageboorte van het ooit zo geroemde poldermodel. Cisgenese zou de toverformule kunnen zijn om hardcore transgenesegelovigen te kunnen verenigen met orthodoxen die geloven in de onverbreekbare eenheid van de schepping.

De eerste studie naar de maatschappelijke of ethische aanvaardbaarheid moet nog geschreven worden, maar wij hebben haast. De trein die cisgenese heet, staat op het punt te vertrekken. En hoewel wij nog geen idee hebben waar die trein heen gaat, lijken veel beleidsmakers al besloten te hebben dat wij die trein hoe dan ook niet mogen missen. Wetenschappers van naam hebben onlangs in het vooraanstaande wetenschappelijk tijdschrift *Nature Biotechnology* een discussie gevoerd over de schaduwzijden van het Nederlandse stokpaardje cisgenese. Onderzoeken die een vergelijking maken tussen cis- en transgenese en klassieke veredeling zijn er maar heel beperkt. Dergelijke onderzoeken zijn wel noodzakelijk voor een discussie over een mogelijke versoepeling van de regels. De onderzoeken die er zijn, en die een vergelijking maken tussen eigenschappen die via cisgene en klassieke veredeling zijn ingebouwd, wijzen voornamelijk op het feit dat er juist veel onvoorspelde effecten optreden bij de cisgene planten. Er bestaat inmiddels een werkgroep op EU-niveau, mede geïnitieerd door Nederlandse ambtenaren en ministers. Deze groep beoordeelt zo'n vijftien verschillende nieuwe veredelingstechnieken, waaronder cisgenese en andere technieken.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Kent de heer Koffeman ook nadelige gevolgen van klassieke veredeling? Ik heb in mijn verhaal verwezen naar de citrusvruchten in Florida, waar vele hectares met eenzelfde genetisch profiel een onbekende ziekte kregen. De planten waren allemaal even zwak en verdwenen tegelijk. Houdt de heer Koffeman er wel rekening mee dat er in deze wereld niets volmaakt is? Dat geldt voor de klassieke verdeling, dat geldt voor cisgenese.

De heer **Koffeman** (PvdD): Ja, dat is absoluut waar.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Het lijkt alsof u de discontinuïteit rondom cisgenese wilt opheffen. Doet dat wel recht aan het gegeven? De onderzoeksresultaten van de vakgroep die zich in Wageningen met cisgenese bezighoudt, houden voortdurend waarschuwingen in: die en die kant moeten wij niet opgaan. Dat wordt vanuit de wetenschap beargumenteerd. Het is een duidelijke discontinuïteit in de ontwikkeling. Waarom waardeert u dat niet als een positief gegeven? Het argument dat datgene wat via cisgenese verkregen wordt, ook via klassieke veredeling op den duur te verkrijgen zou zijn, is een sterk argument. Daarmee is niet gezegd dat er geen negatieve kanten aan zitten, maar die zitten ook aan natuurlijke veredeling.

De heer **Koffeman** (PvdD): Het voornaamste probleem ligt in de voedselveiligheidseffecten. De voedselveiligheidseffecten van cisgenese zijn niet wezenlijk anders dan van transgenese. En dát probleem kunnen wij niet aan de klassieke veredeling toeschrijven.

De heer **Schaap** (VVD): U spreekt van onvoorspelde effecten bij cisgenese. Kunt u er daarvan een paar noemen?

De heer **Koffeman** (PvdD): Dat zijn effecten die voortkomen uit het feit dat je niet weet op welke plekken in het genoom de ingreep zijn werk gaat doen. Het is niet bekend welke proteïnestructuren gevolgd worden.

De heer **Schaap** (VVD): Dat is aangetoond?

De heer **Koffeman** (PvdD): Die verwachting is er.

De heer **Schaap** (VVD): O, een verwachting. De effecten zijn dus nog niet opgetreden.

De heer **Koffeman** (PvdD): Op zo'n grote schaal is dat nog niet aan de orde geweest, nee.

De heer **Schaap** (VVD): Vermoedelijk dus helemaal nog niet.

De heer **Koffeman** (PvdD): Dat denk ik niet. In de publicatie die ik net noemde, wordt een aantal effecten beschreven.

De heer **Schaap** (VVD): Dit lijkt mij dus weer een voorbeeld van suggestief redeneren. Er is niets aangetoond, maar u creëert een sfeer van "het zal wel weer fout aflopen". Juist daar wordt de burger bang van. Ik zou dat dus maar niet doen.

De heer **Koffeman** (PvdD): Het is niet mijn bedoeling om de burger bang te maken. Ik wil de burger wel waarschuwen.

De EU-groep kijkt naar mogelijkheden om toelating te versoepelen. Aangezien het in de discussie over cisgenese dus niet over technisch-

wetenschappelijke, maar eerder over ethische argumenten gaat, die geen invloed hebben op potentiële risico's van de techniek, is een versoepeling van de regels op dit moment niet op zijn plaats. Sterker nog, de risicobeoordeling zou moeten worden aangescherpt, zoals dat niet zonder reden ook is afgesproken begin december in de EU-Milieuraad. EFSA moet zijn methoden en analyses aanscherpen zodat het wél de langetermijneffecten op mens en milieu kan inschatten. Het Rikilt is van oordeel dat wat betreft risico's voor gezondheid cisgenese exact hetzelfde beoordeeld moet worden als transgenese. Waarom is de minister van mening dat er gewerkt zou kunnen worden aan versnelde toelating zonder eerst de maatschappelijke aspecten uitvoerig mee te wegen? Is zij van mening dat de risico's voor de gezondheid van consumenten bij cisgenese lager ingeschat zouden moeten worden dan bij transgenese? Zo ja, waarop baseert zij die mening?

Er wordt tijdens dit debat gesproken over garanties voor de consument op het gebied van de keuzevrijheid tussen voedsel dat wel gmo's bevat en voedsel dat gmo-vrij is. Maar is dat niet een academische discussie die mogelijk ook nog tegen beter weten in gevoerd wordt? Is het niet onrechtvaardig dat alleen de consument die een keuze maakt voor een biologisch product kan rekenen op keuzevrijheid? De biologische sector kan dat onmogelijk op eigen kracht redden. Als werkelijk alle soja en mais bijvoorbeeld, op het deel biologisch na, gmo wordt, kan de biologische sector het wel vergeten om schone producten tegen nog enigszins aanvaardbare prijzen te leveren. Dit zien we nu bijvoorbeeld gebeuren in de veevoersector, waarin de biosector deels gebruik maakt van dezelfde kanalen als de gangbare sector. Zo ontstaat gmo-vervuiling in de ketens. Ook op het veld worden biologische producten via bijvoorbeeld kruisbestuiving en vermenging besmet met gmo. Is de minister bereid garanties te verlenen aan de consument dat hij of zij te allen tijde de vrije keus zal houden tussen voedingsmiddelen die wel genetisch gemanipuleerde bestanddelen bevatten en voedingsmiddelen die gegarandeerd vrij zijn van gmo's? Kunnen ook consumenten die niet alleen biologische producten willen of willen kopen in vrijheid kiezen voor voedsel dat vrij is van gentech? Kan de minister daar heldere toezeggingen over doen, ook over de wijze waarop zij gaat waarborgen dat er 100% gentechvrije producten beschikbaar blijven?

Is het juist dat het voor consumenten volkomen onduidelijk is welke dierlijke producten zoals vlees, zuivel en eieren afkomstig zijn van dieren die zijn gevoerd met genetisch gemanipuleerd voer en welke producten zijn geproduceerd met veevoer dat vrij is van gentech? Is het op dit moment al zo dat alleen biologische dierlijke producten vrij zijn van gentech en dat consumenten die dierlijke producten kopen die afkomstig zijn uit de gangbare teelt in vrijwel alle gevallen moeten rekenen op het feit dat de dieren die met die productie te maken hebben, gevoerd zijn met gmo-houdend veevoer? Is de minister met ons van mening, dat consumenten recht hebben op

goede informatie over de ingrediënten en productiewijze van hun voedsel en is de minister om die reden bereid over te gaan tot verplichte etikettering van dierlijke producten die tot stand zijn gekomen met genetisch gemanipuleerd veevoer? Klopt het dat op dit moment al meer dan 90% van ons veevoer genetisch gemanipuleerde soja of mais bevat? Graag een reactie!

Hoe goed is de Nederlandse en Europese consument eigenlijk geïnformeerd over de mogelijke gevolgen van de directe of indirecte consumptie van gentechvoedsel? Uit de Eurobarometer 2008, het periodiek onderzoek van de Europese Commissie, blijkt dat de meerderheid van de Europeanen tegen gentech is, én dat consumenten afwijzender tegenover gentech staan naarmate zij er meer vanaf weten. Hoewel in de mondiale productie van soja en mais het aandeel gentechteelten groot is -- in Argentinië is 99,5% van de sojaproductie van gentechherkomst -- is het goed om te weten dat het mondiale teeltoppervlakte waar géén gentech wordt verbouwd, nog altijd groter is dan 90%. En 176 landen van de 192 verbouwen geen enkel gentechgewas. In die zin hoeven wij ons allerminst opgejaagd te voelen als het om de eigen teelt van gentechgewassen gaat. Er is geen point of no return gepasseerd zolang wij niet besluiten over te stappen op het bevorderen van gentech in ons land.

De huidige gmo-teelten maken hun belofte om het wereldvoedselvraagstuk op te lossen op geen enkele wijze waar. De opbrengsten zijn niet hoger dan bij natuurlijke rassen, en het gebruik van chemische middelen in gentechteelten is niet gedaald. Zelfs vertegenwoordigers van grote multinationals gaven dat al rond de eeuwwisseling toe: "If anyone tells you that GM is going to feed the world, tell them that it is not. To feed the world takes political and financial will," zei Steve Smith van het tegenwoordige Syngenta. En zo is het precies. De Golden Rice die bedoeld zou zijn om patentvrij ter beschikking te stellen aan arme boeren om zo miljoenen kindertjes te behoeden voor blindheid was een prachtig propagandaverhaal, dat nog niet één van de beloofde miljoenen kindertjes van blindheid heeft gered. Vandana Shiva, uit India, geeft aan dat niet het vitaminegebrek in de gewassen het probleem is, maar de armoede en het verlies aan biodiversiteit in de voedselgewassen, die nog versterkt worden door de controle van grote bedrijven over de productie van gmo-voedsel. Door alleen te letten op het probleem van vitamine-A-gebrek raakt het grotere probleem van gebrek aan gevarieerd en voldoende hoogwaardig voedsel ondergesneeuwd. Kinderen in ontwikkelingslanden worden blind van onze hebzucht, niet vanwege het niet voorhanden zijn van gentech rijst! Greenpeace spreekt terecht over een paard van Troje, een propagandagewas dat vooral bedoeld lijkt om de techniek van genetische manipulatie breed ingang te laten vinden.

Gentechteelten zijn niet de oplossing voor armoede, honger of klimaatveranderingen die wij over onszelf hebben afgeroepen. Integendeel, toepassing van gentech vergroot de afhankelijkheid

van arme boeren van enkele grote multinationals, zoals Syngenta en Monsanto, en zal op die wijze de armoede en de honger in de Derde Wereld alleen maar vergroten. Arpad Pusztai, de gerenommeerde proteïnewetenschapper die in 1998 naar buiten trad met onderzoeksgegevens waaruit bleek dat ratten die genetisch gemanipuleerde aardappelen aten daar schadelijke gevolgen van ondervonden voor hun gezondheid, werd ogenblikkelijk wetenschappelijk monddood gemaakt. Op dit moment speelt er een soortgelijke kwestie in Oostenrijk. Wetenschappers ontdekten in november 2008 dat proefdieren die genetisch gemanipuleerd voedsel te eten kregen, daar schadelijke gevolgen van ondervonden. Honi McNoughton van Monsanto was er als de kippen bij om te melden dat er geen peer review was van het onderzoek en dat het dus niet veel voorstelde. Los van het feit dat het niet voor de hand ligt een peer review te hebben van een onderzoek dat slechts enkele maanden is afgerond, is de reactie van Monsanto net zo tekenend als het feit dat de onderzoekers hebben besloten hun resultaten direct naar buiten te brengen, omdat ze de afrekening met Arpad Pusztai nog vers in het geheugen hadden.

De dominante positie van multinationals op het gebied van biotechnologie en hun rechten op zaaigoed, leidt tot monoculturen waarvan de gevolgen in snel tempo zichtbaar worden. Van alle commercieel verbouwde gmo's wereldwijd, bestaat 95% uit slechts 3 gewassen: mais, soja en katoen. In alle gevallen beperkt tot slechts enkele rassen waarvan de patenten geheel in handen zijn van slechts enkele multinationals. Het is zeer de vraag of wij mee moeten in deze ratrace, zoals de minister lijkt te bepleiten. Wij hebben vandaag de mogelijkheid te kiezen voor een beleid dat een andere weg in slaat, een weg van kleinschalige, gemengde, biologische teelt met uitzicht op een gezondere en duurzame samenleving waarin ook mededogen met kleine boeren in arme landen een plek kan krijgen.

Ik wil graag besluiten met de onthutsende opmerkingen van de heer Jacobsen tijdens de expert meeting in november. Door alle veiligheidsmaatregelen is het heel erg duur geworden. Het is allemaal door Monsanto bedacht, ook deze procedures; dat moeten wij ons realiseren. Wij hebben ons allemaal te pakken laten nemen door een multinational. De heer Veerman: Dat is niet de eerste keer, toch? De heer Jacobsen: Nee, daarom. Dat is gebeurd, omdat die multinational achter de regelgeving is gaan concurreren. Dat is wat er hier gebeurt en dat is zeer ernstig. Het heeft tot gevolg dat steeds meer kweekbedrijven steeds meer in één of enkele handen vallen, wat ten koste zal gaan van de diversiteit van de rassen. Ik noem dat de agrobiodiversiteit. Dat is een zeer ernstig gevaar.

De vraag van vandaag is of wij ons opnieuw te pakken gaan laten nemen, of dat wij kiezen voor beter ten halve gekeerd dan ten hele gedwaald.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Waterwet!

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- het wetsvoorstel Regels met betrekking tot het beheer en gebruik van watersystemen (Waterwet) (30818).

De beraadslaging wordt hervat.

*N

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Voorzitter. Het voorliggende wetsvoorstel is op 25 maart 2008 met algemene stemmen aangenomen door de Tweede Kamer. Ik ben blij dat de fracties van deze Kamer de hoofdlijnen van de Waterwet ook ondersteunen, zoals bleek uit de eerste termijn. De Waterwet is een belangrijk nieuw instrumenteel kader voor het waterbeheer. De belangrijkste elementen van de Waterwet zijn de integratie van acht à negen waterbeheerwetten -- dat hangt ervan af, mijnheer Van den Berg of wij de Wrakkenwet meetellen -- tot één Waterwet. Er komt één watervergunning in plaats van zes. Verder noem ik de wettelijke verankering van de beleidsmatige doelstellingen van integraal waterbeheer en de watersysteembenadering. Daarnaast wijs ik op de verbetering van de doorwerking van waterbeheer in de ruimtelijke ordening. Dat gebeurt doordat het Nationaal Waterplan en de provinciale waterplannen tevens structuurvisie zijn op basis van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening, en doordat de uitvoeringsgerichtheid van de wet vergroot wordt, met name door de projectprocedure waarmee de waterschappen de noodzakelijke aanpassingen van het watersysteem gemakkelijker dan voorheen kunnen realiseren.

Vervolgens ga ik in op de specifieke opmerkingen en vragen. Ik doe dat aan de hand van vijf kopjes: doorwerking ruimtelijke ordening, administratieve lasten, vergunningen en algemene regels, grondwateronttrekkingen, de verontreinigingsheffing en de Waterwet en haar omgeving.

Ik begin dus met de doorwerking van de ruimtelijke ordening. Omdat een belangrijk deel van de wateropgave een ruimtelijk karakter heeft, moet de doorwerking van water in de ruimtelijke ordening versterkt worden. In het planstelsel van de Waterwet is om deze reden een koppeling gelegd met het planstelsel van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening. De waterbeleidsplannen op basis van dit voorstel zijn namelijk tevens structuurvisies op basis van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening. Hiermee kan, indien nodig, het juridisch instrumentarium van de Wet ruimtelijke ordening worden toegepast en ingezet voor het waterbeheer. Een structuurvisie is een beleidsnotitie die op zich geen bindende werking heeft voor burgers of medeoverheden, maar aanvullend bevat de nieuwe Wet ruimtelijke

ordering specifieke instrumenten voor de doorwerking van het in structuurvisies neergelegde beleid. Zo kent de Wet ruimtelijke ordening instructie- en aanwijzingsbevoegdheden voor bestuursorganen van Rijk en provincies om sturing te geven aan decentrale plannen en om uitvoering te geven aan het ruimtelijk beleid. In het nieuwe planstelsel van de Waterwet zullen de rijksplannen en provinciale plannen het totale waterbeleid bevatten met zowel de ruimtelijke als de niet-ruimtelijke elementen. Dat betekent dat bijvoorbeeld de provincie op regionaal niveau beziet of en hoe het reserveren van extra ruimte die wordt geclaimd voor waterberging en dergelijke verenigbaar is met ruimteclaims voor andere bestemmingen, en vervolgens in het provinciaal waterplan de uiteindelijke keuze vastlegt. Hierbij wordt in het plan duidelijk onderscheid gemaakt tussen ruimtelijke en niet-ruimtelijke elementen. Voor de uitvoering van beleid op het gebied van de ruimtelijke ordening worden de instrumenten van de Wet ruimtelijke ordening gebruikt.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Ik dacht even dat de heer Slager wel naar de interruptiemicrofoon zou gaan, aangezien dit ook het onderwerp is dat hij heeft aangesneden en dat ook in de schriftelijke behandeling van dit wetsvoorstel aan de orde is geweest.

Het is op zichzelf heel prima dat het samenvalt met de Wet ruimtelijke ordening en de procesgang daaromtrent. Echter, op het moment dat in de provincie water niet daadwerkelijk zodanig meeweegt in de afweging bij de ruimtelijke belangen en de provincie niet in een verordening vastgelegd heeft dat water een bepaalde rol moet spelen, dan heeft de staatssecretaris geen been meer om op te staan.

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Er is een aanwijzingsbevoegdheid. Op bepaalde momenten kun je op basis van de Wet ruimtelijke ordening aanwijzen. Tegelijkertijd wordt er gekeken naar hoe wij de watertoets kunnen versterken en verstevigen. Daar loopt het overleg nog over. De gedachte is dan dat je aan het begin van dat proces, dus wanneer de plannen gemaakt worden, de rol van het water verankert zodat die meegewogen kan worden. Voorkomen wordt daarmee dat achteraf, nadat de plannen zijn opgesteld, nog even gekeken wordt naar het water. Ik heb er wel vertrouwen in dat hierdoor in de toekomst veel meer rekening zal worden gehouden met de rol van het water, ook in provinciale plannen.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Dat lijkt mij uitstekend, wanneer ik daaruit mag begrijpen dat als wij in het voorjaar de AMvB-ruimte krijgen, de elementen die u nu noemt daarin vastgelegd zullen zijn.

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Over die watertoets zijn wij nu met verschillende partijen in gesprek om te bekijken hoe wij die zodanig kunnen verankeren dat wij zeker zijn dat de rol van het

water vooraf erkend en onderkend wordt bij het maken van de plannen.

De heer **Slager** (SP): Ik dank mevrouw Meindertsma voor haar vragen; ik dacht: ik stel ze in tweede termijn. De staatssecretaris zegt dat zij er vertrouwen in heeft. Maar als dat vertrouwen nu beschaamd wordt, heeft zij dan nog machtsmiddelen?

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Ik heb er vertrouwen in dat wij er uitkomen om het zodanig vorm te geven dat ik ervan uit kan gaan dat met het water rekening gehouden wordt. Dus in het proces om te komen tot versteviging en versterking van de watertoets heb ik vertrouwen. Ik ga niet akkoord wanneer ik niet absoluut zeker ben dat dit water inderdaad bij het begin van het maken van de plannen een belangrijke rol zal spelen.

De heer **Slager** (SP): En als u niet akkoord gaat, dan kunt u ze dwingen?

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Dan praten wij net zolang door totdat wij wel een goede watertoets hebben.

Voorzitter. Vervolgens kom ik te spreken over de administratieve lasten, vergunningen en algemene regels. Met de Waterwet worden acht waterbeheerwetten geïntegreerd tot één. Het wetsvoorstel beoogt de huidige fragmentatie van het instrumentarium, de procedures en de toetsingskaders te integreren en te vereenvoudigen tot een reguleringstelsel. In dat stelsel staan de doelmatige bescherming van het watersysteem en de dienstverlening voor burgers en bedrijven centraal. Daarom is niet alleen voorzien in een integrale watersysteembenadering maar wordt tevens een sterke impuls gegeven aan het vereenvoudigen en terugdringen van het aantal vergunningen door de introductie van één watervergunning. Daar waar mogelijk wordt de vergunningsplicht vervangen door algemene regels. Dat leidt tot reductie van administratieve lasten voor burgers en bedrijven. Door verschillende fracties is het belang hiervan onderschreven. Verder wordt op deze manier de toegankelijkheid en transparantie van de wetgeving vergroot. Niet alleen voor burgers en bedrijven maar ook voor de overheden die met deze wet moeten werken, is dat van belang. Concreet zijn daar twee opmerkingen over gemaakt, een naar aanleiding van de integrale watervergunning en een naar aanleiding van de vergunning indirecte lozingen. Er is gekozen voor zowel een watervergunning als een omgevingsvergunning. In de memorie van toelichting is dat uitgebreid toegelicht. Er zijn grote wateropgaven die moeten worden gerealiseerd. Het gaat daarbij niet enkel om kwaliteits- en kwantiteitsaspecten, maar ook om de waterveiligheid en de bescherming tegen overstromingen. Om deze grote wateropgave te kunnen realiseren hebben naar mijn inzicht de waterbeheerders en de deskundigen op dit gebied een eigen instrumentarium nodig.

Mevrouw Meindertsma heeft gevraagd of de watervergunning niet van meerdere handtekeningen moet worden voorzien. Wij hebben afgesproken dat de watervergunning één handtekening krijgt. Als je iedereen die ermee te maken heeft laat tekenen, dan doe je erg weinig aan het terugdringen van de administratieve lasten. Het is ook voor de burger helder en duidelijk om te weten van wie hij de vergunning krijgt. Dat is namelijk tegelijkertijd ook degene die de vergunning handhaaft.

Mevrouw De Vries ging in haar termijn in op de gedachte van de heer Hofstra dat de watervergunning altijd door het hoogste bevoegde gezag getekend zou worden. Er is inderdaad afgesproken dat kan worden afgeweken van het hoogste bevoegde gezag en dat onderling wordt bekeken wie het beste de vergunning kan ondertekenen. Dat hoeft niet het hoogste bevoegde gezag te zijn.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Ik heb kennisgenomen van het feit dat is gekozen voor die ene vergunning. Ik heb begrepen dat de Tweede Kamer hierop niet heeft geamendeerd. In de beantwoording van het schriftelijk verslag is hierover wel van gedachten gewisseld. De staatssecretaris gaat uit van de redenering dat dit duidelijkheid schept voor de burger. Mijn fractie waagt dat te betwijfelen, omdat wij de indruk hebben dat het waterschap met zijn bevoegdheden, kennis en kunde soms bij het verstrekken van de vergunningen absoluut adviesplichtig moet zijn, en dat is nu onvoldoende verankerd.

Ik heb in mijn betoog ook gevraagd of de staatssecretaris bereid is om te bekijken of er enige souplesse betracht kan worden bij de handhaving. De vergunningverstrekking is een punt, maar handhaving en naleving is een ander punt. Het zou kunnen dat het waterschap daar veel meer op gespitst is dan de vergunningverstrekker.

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Juist omdat dat zo is, is afgesproken dat de regel dat het hoogste bevoegde gezag de vergunning verleent, geen automatisme is. In sommige gevallen waarbij Rijkswaterstaat en de waterschappen betrokken zijn, is Rijkswaterstaat het hoogste bevoegde gezag, maar kunnen de waterschappen veel beter de vergunning verlenen en handhaven. Dan bestaat de mogelijkheid om af te spreken dat het waterschap de vergunningverlener zal worden.

Mevrouw Meindertsma vroeg of er een handreiking kan komen. Het overleg tussen de verschillende bij de vergunningverlening betrokken organisaties loopt heel goed. Er ontstaat een soort algemene handleiding voor hoe men daar in verschillende situaties mee om dient te gaan, zodat niet bij elke situatie opnieuw het wiel moet worden uitgevonden. De handreiking waar zij op doelde, is door partijen zelf opgepakt en in de maak. In het LBOW spreken wij hierover met elkaar.

Dan kom ik op de vragen over de vergunning voor indirecte lozingen, die voortaan worden gereguleerd op basis van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo). De reden voor

deze keuze is dat de indirecte lozingen behoren tot de waterketen, die geen deel uitmaakt van het watersysteem. De heer Hofstra vroeg of wij deze keuze niet opnieuw zouden bezien. Ik moet eerlijk zeggen dat ik daar eigenlijk geen reden toe zie. Die vergunning wordt in de Wabo geregeld en ik zie geen voordeel van het overhevelen naar de Waterwet.

Bij de Wabo is terdege rekening gehouden met het belang van de waterbeheerder. Indien er sprake is van een vergunningsplicht, is de waterbeheerder bindend adviseur bij het verlenen van vergunningen. Dat is wettelijk verankerd. Bij overtredingen kan de waterbeheerder de gemeente of provincie een verzoek doen om handhavend op te treden. Als het belang groot genoeg is, is er ook een wettelijke mogelijkheid dat een waterschap of waterbeheerder een dwingend verzoek doet aan de gemeente of provincie om te handhaven. Ik denk dat op deze manier goed rekening wordt gehouden met de belangen van de bedrijven die behoefte hebben aan eenduidige regels en dat de belangen van de waterbeheerder goed geborgd zijn in de Wabo.

Dan kom ik op de taakverdeling tussen waterschappen en provincies bij de grondwateronttrekkingen. Op grond van het uitgangspunt van een duidelijke taakverdeling in het waterbeheer is er in de Waterwet voor gekozen om in beginsel alle operationele taken toe te delen aan de waterschappen en het beleid en de kaderstelling onder te brengen bij de provincie. In het voorstel voor de Waterwet zijn op de algemene overdracht voor de vergunningverlening uitzonderingen gemaakt voor drinkwater, koude/warmteopslag en industriële onttrekkingen die groter zijn dan 150.000 m³ per jaar. De reden is dat hiervoor nog geen kaderstellend beleid is ontwikkeld. Als wij de scheiding tussen beleid en uitvoering echt helder willen maken, dan kunnen wij deze vergunningen nog niet overdragen aan de waterschappen. Daarvoor zal eerst beleid moeten worden ontwikkeld. Wanneer dat kaderstellend beleid er is, waarnaar mevrouw De Vries ook vroeg, dan is de inzet om deze vergunningen over te dragen aan de waterschappen. Wij mogen aannemen dat het bij de evaluatie over vijf jaar zo ver is dat dit kan gebeuren.

De heer Van den Berg heeft vragen gesteld over paalrot, hoe de gemeenten in samenspraak met de andere overheden kunnen komen tot het gewenste peilbeheer en hoe burgers compensatie kunnen ontvangen voor nadelige gevolgen van een wisselend grondwaterpeil. Gemeenten dragen zorg voor het nemen van maatregelen om structureel nadelige gevolgen van de grondwaterstand voor de aan de grond gegeven bestemming zo veel mogelijk te voorkomen. De gemeente neemt maatregelen voor zover dat doelmatig is en niet tot de zorg van het waterschap of de provincie behoort. Deze gemeentelijke zorgplicht is geregeld in de Wet gemeentelijke watertaken en wordt in de Waterwet overgenomen.

Het grondwaterpeil laat zich vaak slechts in beperkte mate reguleren. Dit kan soms, maar lang niet altijd, via peilbesluiten die door het waterschap

worden genomen. In dat geval ligt de peilregulering van het oppervlaktewater en het grondwater primair bij het waterschap. Als het grondwater niet of niet voldoende via het oppervlaktewaterpeil kan worden beïnvloed, richt de gemeentelijke zorgplicht zich op mogelijk andere doelmatige maatregelen, zoals de aanleg van drainage. De Waterwet heeft een algemene regeling voor schadevergoeding voor de gevolgen van de rechtmatige uitoefening van taken en bevoegdheden op grond van de wet. Schade die niet redelijkerwijs ten laste van derden behoort te blijven en die niet voldoende anderszins is verzekerd, wordt vergoed.

Er zijn ook opmerkingen gemaakt over de verontreinigingsheffing. Tijdens de behandeling van het voorstel voor de Waterwet in de Tweede Kamer is uitvoerig stilgestaan bij dit onderwerp. Er is een amendement ingediend met het doel om gemeenten vrij te stellen voor riooloverstorten. De leden van de Eerste Kamer constateren dat aan het verlenen van een vrijstelling voor specifieke categorieën fiscaal-juridisch lastige aspecten kunnen zitten. Indien andere heffingsplichtigen dan gemeenten om vrijstelling van de verontreinigingsheffing vragen en daarbij een beroep doen op het gelijkheidsbeginsel, is het niet geheel uitgesloten dat zij in het gelijk worden gesteld door de belastingrechter. Daarmee bestaat het risico dat het systeem van de heffing wordt uitgehold door de zogenaamde precedentwerking.

Toen dit amendement werd ingediend in de Tweede Kamer, heb ik haar daarover geïnformeerd. Of deze ongewenste precedentwerking zich daadwerkelijk voordoet, zal in de praktijk moeten blijken. Een aantal woordvoerders heeft hierover vragen gesteld. Bij de invoeringswet zal de mogelijkheid om bij AMvB vrijstelling voor de heffing te geven worden geschrapt. Vrijstellingen zijn dan alleen nog op wetsniveau mogelijk. Dat sluit ook aan bij de zorgen die mevrouw De Vries en de heer Van den Berg hierover hebben geuit. Ik kan mevrouw De Vries ook geruststellen dat de definitie van het begrip "vervuilingseenheid" in de invoeringswet wordt meegenomen.

De heer Van den Berg heeft zijn zorg geuit over de verontreinigingsheffing voor puntbronnen. Ik wil vasthouden aan het principe dat de vervuiler betaalt. Op verzoek van de Tweede Kamer ben ik bezig met een onderzoek om te bekijken of de heffing met andere parameters kan worden vormgegeven. Eind van dit jaar verwacht ik daarover uitsluitsel te hebben. De beoogde Waterwet vormt immers de juridische basis van het Nationaal Waterplan.

Mevrouw Meindertsma vraagt mij in dit kader naar de relatie tussen buitendijks bouwen bij Almere en het Nationaal Waterplan. Het concept-Nationaal Waterplan neemt de waterstaatkundige belemmeringen weg om buitendijks te bouwen in Almere. Het Nationaal Waterplan introduceert ook het begrip basisveiligheid. Die basisveiligheid heeft gevolgen voor het buitendijks wonen en bouwen. Wanneer buitendijks wordt gebouwd door Almere, waarvoor de waterstaatkundige belemmeringen weggenomen zijn, doet Almere er verstandig aan om goed in het Nationaal Waterplan te kijken naar

de gedachte over de basisveiligheid. Dat betekent dat met meer aandacht voor de veiligheid dan tot nu toe het geval is buitendijks gebouwd moet worden.

De heer Van den Berg vraagt naar de samenhang tussen de stroomgebiedbeheersplannen en het Nationaal Waterplan. Met de stroomgebiedbeheersplannen is op een vrij unieke manier omgegaan. Die zijn bottom-up vormgegeven, tegelijkertijd met het Nationaal Waterplan, wat heeft geleid tot veel overleg tussen de regio's en tussen de regio's en het Rijk. Uiteindelijk zijn wij erin geslaagd een goede afstemming te vinden tussen de verschillende stroomgebiedbeheersplannen en het Nationaal Waterplan. Het is een enorm werk geweest om dat tegelijkertijd klaar te krijgen. Het heeft veel afstemming gevergd. Wij mogen er trots op zijn dat dit omvangrijke waterplan zo goed onderling is afgestemd. Iedereen die eraan mee heeft gewerkt, is er buitengewoon tevreden over.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Komt de staatssecretaris nog te spreken over mijn vragen over de inventarisatie? Of volstaat zij met het ingaan op dit detail?

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Ik kom hierop zeker nog terug. Ik zou het buitendijks bouwen in Almere overigens niet snel een detail noemen. Ik begrijp echter wat u bedoelt.

Er zijn opmerkingen gemaakt over de commissie-Veerman en de deltawet. Het advies van de Deltacommissie heeft ertoe geleid dat het kabinet heeft besloten dit jaar een wetsvoorstel voor een deltawet te maken. In voorbereiding is dat in deze wet de grondslag van het deltaprogramma, de taken en bevoegdheden van de deltaregisseur en een solide financiële basis voor de beveiliging van ons land tegen overstromingen wordt vastgelegd. Aan de voorbereiding van dit wetsvoorstel wordt op dit moment hard gewerkt.

Mevrouw Meindertsma heeft een belangrijk deel van haar betoog gewijd aan overstromingsrisico's. Het is van belang om daarbij onderscheid te maken tussen het overstromingsrisico door klimaatverandering en de voorgestelde aanscherping van de normen door de commissie-Veerman. Het is niet zo dat de commissie-Veerman voorstelt om normen aan te scherpen vanwege de klimaatverandering. Ook als wij de normen niet zouden aanscherpen, zouden de dijken verhoogd moeten worden als gevolg van de klimaatveranderingen en de daarmee samenhangende zeespiegelstijging. Los daarvan heeft de heer Veerman gezegd dat, kijkend naar de waarde van wat er achter de dijk wordt gebouwd en naar een andere opvatting van veiligheid waarin rekening wordt gehouden met maatschappelijke oriëntering en dodelijke slachtoffers, gekomen moet worden tot een aanscherping van de norm. Dat staat los van het hoger maken van de dijken op grond van de bestaande normen in verband met de klimaatverandering.

De heer **Slager** (SP): De staatssecretaris zegt daarmee impliciet dat het advies van de commissie-Veerman om de norm met een factor tien te verhogen geen rekening houdt met een mogelijke verhoging vanwege klimaatsverandering. Het zou dus ook een factor twintig kunnen worden.

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: De norm is nu in veel gebieden 1 op de 10.000. De dijken moeten zodanig vormgegeven worden dat die voldoen aan de norm. Met de klimaatverandering moeten, ook volgens de norm van 1 op de 10.000, de dijken worden verhoogd. Veerman stelt voor een nog scherpere veiligheidsnorm vast te stellen. Ik noem maar een voorbeeld: laten wij zeggen 1 op de 25.000. Hij stelt dat voor omdat wij anders moeten kijken naar veiligheid. De waarde van wat gebouwd is achter de dijken is hoger. Ook moet rekening gehouden worden met dodelijke slachtoffers en met maatschappelijke ontwrichting. Wie zo redeneert, komt tot een scherpere norm.

De heer **Slager** (SP): U gebuikte het woord "wij". Gaat het dan om uzelf of om Veerman?

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Het advies van de Deltacommissie is overgenomen door het kabinet. In het waterplan wordt vooruitgelopen op aanscherping van de norm. De plannen daarvoor komen in 2011 en 2012, zo dacht ik. Dan ligt een voorstel klaar.

Mevrouw Meindertsma sprak over inventarisatie van overstromingsgebieden. Diezelfde vraag speelde vorig jaar in de Tweede Kamer. Toen heeft de heer Van Bochove een motie ingediend. Naar aanleiding daarvan heeft VROM een inventarisatie gemaakt van de risicogebieden. Die is naar de Tweede Kamer gestuurd. Ik stel voor om ook de Eerste Kamer deze inventarisatie te sturen, zodat daarvan nota genomen kan worden. Ik zie geen aanleiding om die inventarisatie over te doen. Het is wel goed te bedenken wat het kabinetsstandpunt is geweest naar aanleiding van de evaluatie. Dat standpunt is dat er geen gebieden zijn waar niet gewoond kan worden omdat wij de veiligheid daarvan niet zouden kunnen garanderen. Ik zeg dat ook tegen de heer Slager, die daarover een opmerking heeft gemaakt.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Het lijkt mij prima wanneer de staatssecretaris ons de lijst doet toekomen die naar de Tweede Kamer is gestuurd. Ik vraag wel om daarbij een toelichting te sturen. Die moet passen bij de normen die de staatssecretaris, al dan niet op basis van Veerman, in het nieuwe waterplan wil ontwikkelen. Mijn grootste zorg is dat er tussen nu en 2015 plannen ontwikkeld worden die vervolgens mogelijkerwijs schipbreuk leiden door een om welke reden dan ook aangepaste normering. In het plan zitten bijvoorbeeld veertien plannen die lijken op dat voor de Zuidplaspolder. Dat wekt op zijn minst de indruk dat een discussie gevoerd moet worden over de vraag of altijd voor de technische kant gekozen moet worden. Misschien moet af en toe ook voor de

ruimtelijke kant gekozen worden. Misschien is er ergens anders plek.

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Ik begrijp dit punt. De vorig jaar gemaakte inventarisatie is voor het kabinet aanleiding geweest om nu geen gebieden aan te wijzen waar niet gewoond kan worden. Het is volgens ons mogelijk om overal de norm te handhaven. Met die nieuwe, scherpere normen zal dat niet anders zijn. De vraag die opkomt, is of de bereidheid er is om veel kosten te maken om een bepaald gebied een bepaalde mate van veiligheid te geven. Als het ons dat niet waard is, moet wellicht in een ander gebied gekeken worden. Die afweging kan pas goed in een later stadium worden gemaakt, als ook de nieuwe normen ontwikkeld zijn en de gevolgen daarvan helder zijn.

Mevrouw Meindertsma vraagt wat gebeurt met plannen in uitvoering, zoals Ruimte voor de Rivier. Ook daarbij is sprake van een overgangssituatie waarin aan bepaalde normen moet worden voldaan. Wij zijn met nieuwe normen bezig. Dan weet je dat je soms plannen maakt voor normen die gewijzigd zullen worden. Toch zul je daarmee in de loop der jaren zo goed mogelijk rekening moeten houden. Je moet ervoor zorgen dat er geen stop komt, maar je moet er tegelijkertijd voor zorgen dat je vooruitloopt op nieuwe normen waar dat mogelijk is.

De heer Slager stelde in zijn bijdrage in feite het bestaan van de klimaatverandering ter discussie. Hij vroeg wat wij daarover echt weten en wat de feiten zijn waar wij met onze neus op gedrukt moeten worden. Feit is dat men verwacht dat het klimaat zal veranderen, en de zeespiegel en de rivierafvoer zullen stijgen. Deze verwachting is door de wetenschap onderbouwd. Als wij op een verantwoorde manier met ons land willen omgaan, dan zullen wij daarop moeten anticiperen. Als wij pas plannen gaan maken als wij weten dat de verwachting ook de werkelijkheid is, zijn wij te laat. In de plannen die nu worden gemaakt, is echter sprake van een flexibele adaptatiestrategie. Met het plan-Veerman baseren wij ons op het somberste scenario. Wij geven echter de plannen op zo'n manier vorm dat wij ze kunnen aanpassen als de ontwikkelingen in de loop van de tijd aanleiding geven voor de gedachte dat de scenario's al te somber zijn en dat het zo'n vaart niet zal lopen met de klimaatverandering. Als dat gaat spelen, kunnen wij de plannen later uitvoeren of wellicht helemaal niet uitvoeren. Als het klimaat sneller verandert dan wij nu denken en een en ander erger blijkt te zijn, dan zijn wij erop voorbereid om de plannen zo snel mogelijk uit te voeren. Met de adviezen van de commissie-Veerman bereiden wij ons dus voor op een onzekere toekomst.

De heer **Slager** (SP): Het is uitstekend om daarvoor klaar te zijn. Neemt de staatssecretaris echter nu al concrete maatregelen die geld kosten en waarbij rekening wordt gehouden met het worst-worstcasescenario?

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Nee. In het Waterplan staan no-regretmaatregelen. Wij weten over deze maatregelen dat ze sowieso nodig zijn en dat het in elk geval goed is als wij ze nemen. Er worden pas verdergaande maatregelen genomen als ook duidelijk is dat ze noodzakelijk zijn. Dat is de gedachte achter de flexibele adaptatiestrategie.

De heer **Slager** (SP): U geeft toe dat er op dit moment geen feiten zijn die dit onderbouwen?

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Er zijn door de wetenschap onderbouwde feiten die hierop wijzen. In de Tweede Kamer heb ik deze discussie ook gevoerd. Daar vroeg mevrouw Neppérus van de VVD-fractie zich af of wij alles rond de klimaatverandering niet veel te somber inzien. De heer Vendrik van de fractie van GroenLinks stapte vervolgens naar voren en zei dat hij studies had gelezen waarin stond dat het allemaal nog veel erger wordt. Over dit onderwerp bestaat uiteraard veel onzekerheid. Algemeen wordt echter gedeeld dat het klimaat verandert. Daarop moeten wij ons voorbereiden.

De heer **Slager** (SP): Ik heb het niet over de klimaatverandering, maar over de zeespiegelstijging. Zijn daarover feiten bekend?

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Men verwacht dat de zeespiegel...

De heer **Slager** (SP): Ik vraag niet naar verwachtingen, maar om feiten.

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Feit is dat hierover verwachtingen zijn.

De heer Slager heeft ook gevraagd welke mogelijkheden er zijn om in te grijpen. Het antwoord op deze vraag heb ik eerder aan mevrouw Meindertsma gegeven tijdens een interruptie.

De heer Van den Berg en de heer Hofstra hebben vragen gesteld over de waterketen. De heer Hofstra vroeg om een overzicht van beleidsvoornemens, niet alleen op het gebied van het watersysteem, maar ook op het gebied van de waterketen. Over het watersysteem kan ik zeggen dat ik vorig najaar het ontwerp-Nationaal Waterplan naar het parlement heb gestuurd. Dit ontwerp ligt nu ter inzage. Over de waterketen kan ik zeggen dat er wordt gewerkt aan de afspraken die zijn vastgelegd in het Nationaal Bestuursakkoord Waterketen. Dit bestuursakkoord zal in 2011 worden geëvalueerd. De eerstverantwoordelijke minister is de minister van VROM, maar uiteraard ben ik daarbij ook betrokken.

Bij deze evaluatie zal ook aandacht worden besteed aan de vraag die de heer Van den Berg stelde over de samenwerking in de waterketen. Ik heb geen signalen ontvangen die doen vermoeden dat de samenwerking niet goed zou zijn. In de voortgangsrapportage is te lezen dat deze samenwerking goed verloopt. De heer Van den Berg heeft het over een stok achter de deur. Wij horen dat de samenwerking goed loopt. Het is het

beste als mensen op eigen initiatief goed samenwerken. Pas als samenwerking echt helemaal spaak loopt, komen zaken als een dwingende verplichting om de hoek kijken. Zolang dat echter niet nodig is, wil ik mensen de eigen boontjes laten doppen en zelf goede afspraken maken.

Mevrouw De Vries heeft gevraagd op welke manier het toezicht en de handhaving over de Wabo zullen worden georganiseerd. Het kabinet heeft recent het voorstel over de omgevingsdiensten naar het parlement gestuurd. In dit voorstel is opgenomen dat toezicht en handhaving rond de watervergunning vooralsnog niet zullen worden uitgevoerd door een omgevingsdienst. Toezicht en handhaving blijven uitgevoerd worden door de vergunningverlener. Dat is meestal Rijkswaterstaat of het waterschap.

De heer Slager heeft een vraag gesteld over de buitenlandse projecten van Ruimte voor de Rivier. Hierover zijn eind jaren negentig internationale afspraken gemaakt die tot 2020 lopen. Aan de maatregelen wordt momenteel volop gewerkt door onze buurlanden Duitsland, Frankrijk en Zwitserland. Ik heb niet de indruk dat dit niet goed loopt. Ik weet wel dat er volop invulling wordt gegeven aan de internationale afspraken. Ook zal tijdens de nieuwe ministeriële bijeenkomsten worden gezien hoe nog meer kan worden gedaan en hoe beter kan worden gewerkt aan zaken die ook in onze buurlanden zullen moeten gebeuren. Het gaat dus goed, maar het kan nog beter.

De heer **Slager** (SP): Het is jammer dat ik de vindplaats niet precies weet, maar ik heb letterlijk gelezen dat bij een evaluatie in 2005 bleek dat de doelstellingen niet op schema lagen.

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Wij hebben het daar ambtelijk over gehad. Het jaartal 2005 herinner ik mij in dat verband ook. Mijn informatie is dat de samenwerking goed loopt, maar als de heer Slager mij de vindplaats nog noemt, kom ik er schriftelijk op terug.

Hiermee ben ik gekomen aan het eind van mijn eerste termijn. Ik dank de Kamer heel hartelijk voor haar inbreng.

*N

Mevrouw **De Vries-Leggedoor** (CDA): Voorzitter. Ik dank de staatssecretaris voor de beantwoording. Wij waren in eerste termijn al positief, maar de bevestiging van de staatssecretaris wat betreft de grondwateronttrekkingen heeft ons daarin gesterkt. Wij hadden namelijk al de conclusie getrokken dat, als dat de reden is, het over moet kunnen gaan.

Wat betreft de indirecte lozingen denken wij allemaal dat wij het goede doen, maar er zijn verschillende opvattingen over waar dit het beste zou kunnen, ook bij de diverse takken in Nederland. Het lijkt mij niet verkeerd om bij een eventuele evaluatie goed te kijken of het wel of niet goed is gebeurd en of het wel of niet anders had moeten gebeuren.

Wij leven in Nederland. Om te voorkomen dat mijn stad Groningen bovenin aan de zee komt

te liggen, om te voorkomen dat Utrecht aan het strand komt te liggen, lijkt het mij goed dat met behulp van deze wet kan worden gezorgd voor bergingsgebieden voor water, zodat de steden niet onder water komen te staan. Ik hoop dat er met de wetgeving die hierna komt over de nationale waterplannen voor kan worden gezorgd dat Nederland in de toekomst veilig blijft. Dat is een beetje bezijden de aan de orde zijnde wetgeving, maar ik wens de staatssecretaris veel succes met de uitvoering.

*N

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Voorzitter. Ik dank de staatssecretaris voor de beantwoording, maar ik ben wat minder gelovig dat deze wet, als die is vastgesteld, leidt tot een veilig Nederland wat betreft het water. Dat heeft de staatssecretaris wel begrepen uit mijn eerdere opmerkingen. Ik heb de indruk dat wat hier wordt vastgesteld de bestaande normering is. Er wordt nog niet aangegeven welke normering voor de toekomst geldt. Dat wordt nu deels aangegeven in het waterplan, maar het wordt straks via de deltawet geregeld.

Mevrouw **De Vries-Leggedoor** (CDA): Mevrouw Meindertsma heeft deels gelijk. Daarom haalde ik beide wetten nog even aan, maar nu wordt nadrukkelijk de procedure versterkt om te komen tot gebieden voor waterberging. Er is nu sprake van plannen waarin water wordt verankerd in de ruimtelijke ordening. De uitwerking moet nog goed worden geregeld, maar het zit hier steviger in dan in welke wet daarvoor ook.

Mevrouw **Meindertsma** (PvdA): Hier zit de visie in dat het zou kunnen, maar het instrumentarium dat de nieuwe opgaven moet realiseren, moet via de ruimtelijkeordeningsprocesgang worden geregeld. Het gaat dan echter om structuurvisies die geen bindende werking hebben. Ik heb van tal van provincies gehoord dat zij niet bereid zijn om verordeningen te maken en dat zij het houden bij de structuurvisie. Wij komen erop terug als straks in de AMvB ruimte en in de invoeringswet onvoldoende hard geregeld is dat de aanwijzingsbevoegdheid van het Rijk bij een tekort aan afweging van het belang van water in allerlei plannen aan de orde is. Daar moet dan namelijk daadwerkelijk gebruik van kunnen worden gemaakt. Ik ben wat dat betreft niet gerustgesteld door de antwoorden van de staatssecretaris, maar er komt dit jaar nog een aantal discussies aan. Dan komt mijn fractie hier zeker op terug.

Dat geldt ook voor het aangeven van het ruimtelijke beslag. Wat de staatssecretaris in het waterplan heeft gezegd over de drielagenbenadering is heel interessant. In de eerste plaats gaat het om technische maatregelen, in de tweede plaats inderdaad om ruimtelijke inrichting en in de derde plaats om rampenbestrijding. Voor dat laatste is echter ook voldoende ruimte nodig. Als je steeds meer bijbouwt in gebieden waar de bestaande voorraad al zodanig is dat er bijvoorbeeld een

overstromingsrisico is, dan zie je dat straks in de rampenplannen onvoldoende terug, maar ook daarover komen wij zeker nog te spreken.

Ik heb de staatssecretaris gevraagd toch ernstig na te denken over de vraag of rol en functie van de waterschappen hier niet eens iets principiëler aan de orde moet worden gesteld, omdat steeds weer de verschuiving plaatsvindt. Ik sluit me graag aan bij de opmerkingen van mevrouw De Vries over de indirecte lozing. Ik wil daar wel iets verder in gaan; bij indirecte lozing gaat het dus echt om de handhaving en daarvoor is zeer veel technische kennis van het zuiveringsproces, die gemeenten op dit moment niet hebben, nodig. Het zou heel goed en verstandig te zijn om wel een beetje in de gaten te houden dat niet de ene gemeente het wel doet en de andere gemeente het niet.

Voorzitter. Volgens mij heb ik al gezegd dat mijn fractie kan instemmen met dit wetsvoorstel.

*N

De heer **Slager** (SP): Voorzitter. Ik zal het heel kort houden.

Ik ben verbaasd dat de staatssecretaris in feite heeft gezegd dat wij in de toekomst kunnen worden geconfronteerd met een kabinetsplan om de overstromingskans niet met een factor 10, maar misschien wel met een factor 25 te verhogen. Heb ik het zo goed begrepen? Ik zie de staatssecretaris nu nee schudden, dus dan heb ik dat blijkbaar niet goed begrepen. Zij zal dat dan in tweede instantie nog wel rechtzetten, want ik vond een factor 25 toch wel heel erg veel. Ik woon zelf aan een primaire dijk, maar kennelijk ben ik niet zo bang aangelegd.

Er komt in ieder geval dit jaar een voorstel voor een deltawet; daar wordt op dit moment hard aan gewerkt. Ik neem aan dat dit allemaal nog aan de orde zal komen. De staatssecretaris heeft gezegd dat de norm wellicht met een factor 10 wordt verhoogd, maar tegelijkertijd weigert zij om plekken aan te wijzen waar mensen niet moeten gaan wonen. Hier is dus sprake van wrijving: aan de ene kant zeg je dat het weleens heel erg kan worden, want wij moeten die dijken almaal verhogen en aan de andere kant gaan wij nog niet zeggen dat je maar beter niet in de laagst gelegen gebieden kunt gaan wonen. Begrijpt de staatssecretaris dat ik vind dat dit een beetje wringt? Dat wilde ik in ieder geval even kwijt.

De staatssecretaris zegt er vertrouwen in te hebben dat wij door te praten met de lagere overheden echt de zaak kunnen oplossen. Tja, dat is het poldermodel en in het verleden heeft dat nogal eens niet gewerkt. Ik hoop dat het dan deze keer wel zal werken; daarover komen wij ook weer met elkaar te spreken, dus ik zou bijna zeggen "tot dan".

Ik beloof de staatssecretaris de vindplaats van de gegevens over de doelstellingen van de Rijnsoeverstaten in 2005 te geven.

Ten slotte: ook mijn fractie is voor dit wetsvoorstel.

*N

De heer **Van den Berg** (SGP): Voorzitter. Ik bedank de staatssecretaris hartelijk voor haar grondige reactie op de opmerkingen en beantwoording van de vragen van de fracties van de SGP en de ChristenUnie.

Ik ben blij dat er nog een onderzoek over de puntbronnen loopt en dat dit eind 2009 gereed zal zijn. Dan zullen wij er zeker over worden geïnformeerd.

Er is een goede visie ontwikkeld en wij zijn daar blij mee. Wij zijn voor het wetsvoorstel. Er moet nog heel wat gebeuren, ook op het gebied van de uitvoering, maar in dit huis zullen wij daar nog een aantal keren over spreken. Wij merken dat de staatssecretaris er de vaart inhoudt; dat is goed. Water moet toch steeds meer een leidend beginsel worden, om het maar in de terminologie van onze fracties te houden.

*N

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Voorzitter. Mevrouw De Vries en mevrouw Meindertsma vragen mij een vinger aan de pols te houden als het gaat om de indirecte lozing. Ik zeg hen toe dat ik dat doe. Bij de evaluatie zullen wij daar zeker naar kijken. Ook in de LBOW kunnen wij alvast geluiden opvangen van hoe dat gaat.

Mevrouw Meindertsma zegt: het klinkt allemaal mooi. Als ik een beetje vertaal wat zij zegt, dan bedoelt zij: eerst zien en dan geloven, zet nu maar eerst die mooie woorden om in daden. Wij komen hier nog veel over te spreken. Ik neem goede nota van de opmerkingen die zij en de heer Slager maken: daar waar het moeilijk is, moet het Rijk voldoende bevoegdheden hebben om, als het moet, dan maar met dwang te werken. Ik zal daar zeker naar kijken.

Mevrouw Meindertsma spreekt over de rol van de waterschappen. Ik zie de voorzitter van de Unie van Waterschappen in deze Kamer zitten. Dat wil zeggen, in een ander verband heb ik hem wel eens met die pet op ontmoet. Nu ontmoet ik hem natuurlijk als Eerste Kamerlid. Wij hebben bij de behandeling van de Waterschapswet uitgebreid gesproken over de rol van de waterschappen. Wij komen daar komend voorjaar nogmaals over te spreken wanneer de modernisering van de Waterschapswet wordt geëvalueerd. Daarbij zullen wij ongetwijfeld de rol en de positie van de waterschappen overdenken.

De heer Slager heeft zojuist mijn opmerking verkeerd begrepen. Het is absoluut niet mijn bedoeling, de normen verder aan te scherpen dan de commissie-Veerman heeft gedaan.

De heer Slager belooft mij te informeren over de vindplaats. Hartelijk dank daarvoor.

Hij vraagt of het niet wringt dat het kabinet geen plaatsen wil aanwijzen waar men beter niet kan gaan wonen. Naarmate de kosten van beveiliging stijgen, kun je weleens tot de pragmatische, niet de principiële, vraag komen of je dat nog wilt opbrengen. Op dit moment, met de huidige stand van zaken, wijst het kabinet geen

plaatsen aan waarvan het zegt: daar kun je beter niet gaan wonen.

De heer **Slager** (SP): Van de Zuidplaspolder heeft het kabinet in feite gezegd dat je daar beter niet kunt wonen.

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Daarvan is gezegd: je kunt daar wonen, maar je moet wel rekening houden met een aantal aspecten. Het kabinet heeft niet gezegd: daar kun je beter niet gaan wonen.

De heer **Slager** (SP): U vindt dat dit best kan?

Staatssecretaris **Huizinga-Heringa**: Dat is de uitspraak van het kabinet.

De heer Van den Berg heeft nogmaals enkele goede woorden gesproken, waarvoor mijn hartelijke dank.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De vergadering wordt van 18.28 uur tot 19.15 uur geschorst.

*B

!Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit!

Aan de orde is de voortzetting van het **beleidsdebat over biotechnologie in de landbouw in het kader van de behandeling van het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) voor het jaar 2009 (31700-XIV)**.

*N

Minister **Verburg**: Voorzitter. Dank voor de inbreng van de zijde van de Eerste Kamer in eerste termijn. Een aantal van u heeft het gehad over het feit dat ik u uitgedaagd had om met mij een wat uitvoeriger debat te voeren over genetische modificatie oftewel biotechnologie. Ik geloof dat het geboeid zijn door het thema wederzijds was en dank u dat u dit debat op uw agenda hebt gezet.

Uw inbreng in eerste termijn rechtvaardigt een uitgebreid debat. Ik wil u graag ook mijn waardering overbrengen voor uw voorbereiding. Niet alleen hebt u zich zeer in het onderwerp verdiept, u hebt ook een uitvoerige hoorzitting gehouden met niet de eersten de besten onder de deskundigen en gezaghebbenden op dit terrein. Een aantal van u heeft zich ook nog uitgebreid bezig gehouden met de handhaving. Dat maakt dat ik blij ben dat wij vandaag in de gelegenheid zijn om een vervolg te geven aan het debat over de ontwikkelingen in de moderne biotechnologie en de potentie van deze techniek voor duurzame landbouw. Het is van belang om hierover regelmatig van gedachten te wisselen. De ontwikkeling van de technologie en de toepassing

daarvan gaan razend snel en ook de wijze waarop de samenleving tegen biotechnologie in de landbouw aankijkt, is niet statisch.

Sinds het ontstaan van de landbouw domesticeert de mens de natuur. Landbouw is per definitie ingrijpen in de natuur, oftewel: landbouw is in cultuur gebrachte, gedomesticeerde natuur. De Franse en de Engelse taal drukken dat ook uit in de term "agriculture". Dat is mooi vervat in een woord, en zo is het ook. Via klassieke veredeling zijn gewassen sterk aangepast aan onze behoeften. De oorspronkelijke gewassen hebben weinig meer gemeen met moderne hybride variëteiten, zowel qua uiterlijk, het fenotype, als in de genetische opmaak, het genotype. De genetische modificatietechniek gaat een stap verder dan klassieke veredeling. Met genetische modificatie kunnen soortgrenzen worden overschreden. Volgens sommigen dringt genetische modificatie binnen tot de kern van het leven, het DNA. Dit is nu juist een van de redenen waarom toepassing van genetische modificatie ook controversieel is. Verschillende leden hebben hieraan vanmiddag gerefereerd, zeker als deze gebruikt wordt voor de productie van voedsel. In dit debat met uw Kamer zal ik mij daarom met name richten op de toepassing van genetische modificatie in de landbouw en in de voedselproductie.

Van de overheid en juist ook van mij als minister van LNV mag en moet een actieve betrokkenheid gevraagd worden om een zorgvuldige en verantwoorde toepassing van genetische modificatie te waarborgen. Daarbij werk ik, in antwoord op de vraag die de heren Willems en Koffeman stelden, zeer nauw samen met mijn collega's. Wij ontwikkelen op dit punt kabinetsbeleid. In een globaliserende economische omgeving met deze razend snelle groei van kennis over de bouwstenen van het leven vind ik het van wezenlijk belang dat de samenleving betrokken is en blijft bij deze ontwikkelingen en dat de burgers in staat zijn om een mening te vormen over deze technologie en over de toepassing daarvan. Het beleid van de overheid is daarom gericht op een zorgvuldige en veilige toepassing van ggo's.

Ik zei het al: moderne biotechnologie kan bijdragen aan een duurzamere landbouw, schonere productiemethodes en een beter milieu. Het kabinet wil deze kansen benutten, onder randvoorwaarden van optimale waarborgen voor veiligheid van mens, dier en milieu, onder de randvoorwaarde van de keuzevrijheid van de consument, via etikettering, en de keuzevrijheid van de producent, namelijk via het beleid van co-existentie. Maar ook de ethische aanvaardbaarheid en de transparantie van besluitvorming zijn belangrijke elementen. De overheid waarborgt het algemene belang, de veiligheid en de keuzevrijheid, en zorgt ervoor dat met de belangen van specifieke doelgroepen -- boeren, co-existentie -- ook optimaal rekening wordt genomen.

Voor planten is dit beleid uitgewerkt in wat wij noemen een ja-mitsbeleid. De heer Peters heeft daar een andere opvatting over, daar kom ik nog op. Veiligheid staat daarbij voorop. Ggo-levensmiddelen, ggo-diervoederen en ggo-planten

voor de teelt kunnen tot de Europese markt worden toegelaten, als zij veilig zijn bevonden voor mens, dier en milieu. De EFSA voert de risicobeoordeling uit. Ik kom daar nog op terug. De keuze van de consument staat hoog in het vaandel. De keuzevrijheid van de consument is in de EU gewaarborgd via verplichte etikettering van producten die ggo's bevatten of daarvan zijn afgeleid. De keuzevrijheid van de primaire producent is gewaarborgd door de afspraken over co-existentie, en deze afspraken -- onder andere de isolatieafstanden tussen ggo- en non-ggo-akkers -- waarborgen dat conventionele biologische en ggo-teelt naast elkaar kunnen bestaan. Voor dieren is dit beleid uitgewerkt in het nationale nee-tenzijbeleid. Ik ben zeer terughoudend tegenover genetische modificatie van dieren. Genetische modificatie tast de intrinsieke waarde van het dier aan.

De kern van dit debat en van het maatschappelijke debat draait om de vraag of ggo's passen in een duurzame landbouw. Er zijn diverse vormen of concepten van duurzame landbouw, van kleinschalige al dan niet biologische landbouw tot grootschalige bedrijven en agroketens. Naar mijn mening moet de maatschappelijke discussie over biotechnologie, waarnaar de leden Willems, Sylvester, Schuurman Laurier en Koffeman verwezen, zich richten op de volgende vragen. Welke vormen van duurzame landbouw kunnen op draagvlak van de samenleving rekenen? Passen ggo's in deze vormen van duurzame landbouw? Mijn visie daarop is helder. Een duurzame landbouw moet scoren op de drie criteria: people, planet and profit. Duurzame landbouw heeft breed draagvlak in de samenleving. In mijn visie is er daarom dan ook ruimte voor diverse concepten of vormen van duurzame landbouw.

In de discussies over de tweede vraag -- passen ggo's in deze vormen van duurzame landbouw? -- lijken de tegenstellingen in de samenleving soms onoverbrugbaar. Het debat hierover is gepolariseerd en ik heb daarvan ook iets geproefd vanmiddag, in de inbreng in eerste termijn van uw Kamer. Voor sommige groeperingen is er geen plaats voor ggo-gewassen in duurzame landbouw of in de vorm van duurzame landbouw waar zij de voorkeur aan geven. Zij vinden onder andere dat de teelt van ggo's leidt tot een grootschalige industriële vorm van landbouw, zoals die zich ontwikkelt in Zuid-Amerika bij de teelt van soja. Boeren -- dat is vanmiddag ook genoemd -- zouden voor hun ggo-zaad afhankelijk worden van enkele mondiaal opererende veredelingsbedrijven en de milieurisico's zouden nog niet afdoende zijn onderzocht. De biologische landbouw wijst uit principe het gebruik van ggo's af, vanwege het onnatuurlijke karakter van ggo's. Andere groeperingen wijzen eenzijdig op de voordelen of op de nadelen, bijvoorbeeld voor het milieu.

Ik erken en herken deze argumenten. Toepassing van ggo's in de landbouw roept ondanks de vele jaren van debat nog steeds vragen op, en terecht. Om aan deze vragen en zorgen tegemoet te komen, houdt het kabinet vast aan een transparant en zorgvuldig beleid voor

markttoelating van ggo's. Ik heb de elementen al genoemd: veiligheid en keuzevrijheid. Dat consistente beleid heeft de discussie in de samenleving nog niet kunnen beslechten. De vraag is ook of je dat überhaupt zou moeten willen en of je daarvan moet uitgaan. De discussie gaat immers door, doodgewoon omdat de ontwikkelingen doorgaan en omdat het van belang is dat de samenleving die ontwikkelingen meemaakt, mee beleeft en zich daar een oordeel over kan vormen.

Er is in die discussie naar mijn mening nog wel te weinig aandacht gegeven aan de sociaaleconomische aspecten, zoals de vraag van de heer Laurier of ggo's passen in de diverse vormen van duurzame landbouw. Er komen steeds meer studies die uitwijzen dat ggo's kunnen bijdragen aan een duurzame ontwikkeling van de landbouw. Ggo-gewassen dragen echter niet per definitie bij aan een duurzame ontwikkeling van de landbouw. Dat moet per gewas worden bekeken. Ggo-gewassen leiden ook niet per definitie tot een grootschalige en industriële vorm van landbouw. De praktijk leert juist dat ggo-gewassen in diverse teeltsystemen gebruikt worden, van klein- tot grootschalige landbouw. Juist ook vanwege die meerwaarde wil ik een debat over de relatie tussen ggo's en duurzame landbouw aangaan, niet alleen nationaal, maar ook in Europa.

De heer Schuurman gaf een uitgebreide analyse van ontwikkelingen in de wetenschap en de maatschappelijke en ethische kanttekeningen daarbij in relatie tot de duurzame landbouw. Hij vroeg mij om een reactie op deze beschouwing en de door hem genoemde politieke consequenties. Die zal ik geven. Allereerst moet mij echter van het hart dat ik de indruk krijg dat de heer Schuurman wel een weinig rooskleurig beeld heeft van wetenschap en technologie, en van de biotechnologie in het bijzonder. Ik heb begrip voor het standpunt dat wij moeten uitkijken voor een verheerlijking van het beheersingsideaal, maar het gaat mij te ver om zo veel problemen aan de wetenschap te wijten als de heer Schuurman doet. De "vertechnisering", zoals hij dat noemt, van de maatschappij heeft voor de samenleving ook meerwaarde. Dat geldt ook in de landbouwsector. Het is nu zaak om heel zorgvuldig en nauwkeurig te kijken wat meerwaarde oplevert en hoe wij op een goede manier met die meerwaarde omgaan.

Als concreet voorbeeld wil ik noemen dat de heer Schuurman suggereert dat de biotechnologie tot grote problemen leidt zoals verlies van vruchtbare grond en de versnelde opkomst van resistentieplagen en nieuwe ziekteverwekkers. Ook zouden alleen de biologische boeren zich hier zorgen over maken. Ik wil helder stellen dat de mondiale problemen die er spelen in de landbouw veel breder en algemener zijn. Zij zijn zeker niet direct en louter een gevolg van biotechnologie, en het is zeker ook niet zo dat alleen biologische boeren zich daar zorgen over maken. De situatie is dat de mondiale landbouw in termen van opbrengst en voedselzekerheid juist steeds beter wordt, mede door wetenschappelijke ontwikkelingen en een positief kritische bejegening daarvan. Natuurlijk zijn er ook problemen. Neem de oogst van vorig jaar,

die erg tegenviel in sommige delen van de wereld. Ik doel bijvoorbeeld op de oogst in Australië en Nieuw-Zeeland. Dat kwam niet door de biotechnologie, maar gewoon door ouderwetse weersomstandigheden. Extreme droogte in bijvoorbeeld belangrijke teeltgebieden in Australië zorgden voor krapte op de voedselmarkt en dus, naast een aantal andere oorzaken, voor stijgende voedselprijzen.

De landbouw, laat zoveel duidelijk zijn, staat voor uitdagingen. De voedselzekerheid staat onder druk door bevolkingstoename, welvaartstoename en klimatologische veranderingen. De heer Koffeman noemde daar nog een heel rijtje achteraan, maar ik denk dat dit wel duidelijk maakt voor welke uitdagingen wij staan. Ook de duurzaamheid mag niet lijden onder de wens naar meer opbrengst. Voor de oplossing van zulke uitdagingen is er geen "magic bullet". Dat weten wij. Wij denken ook niet dat de wetenschap dit allemaal wel even zal oplossen. Het kabinet heeft geen eenzijdige waardering van de technisch-wetenschappelijke benadering. Integendeel, de overheid en de maatschappelijke organisaties zullen alle zeilen moeten bijzetten om de uitdagingen het hoofd te bieden. Dat betekent dat wij bij voorbaat geen oplossingen uitsluiten. Soms zijn deze te vinden in de biologische landbouw. Dat is prima. Soms biedt de biotechnologie goede mogelijkheden. Dan willen wij die een kans geven. Juist voor de problemen die de heer Schuurman noemt, biedt biotechnologie soms oplossingen. Ik ben het wel met een aantal leden eens dat zorgvuldigheid, voorzichtigheid en terughoudendheid zijn geboden bij genetisch gemodificeerde planten.

Er is een mogelijk risico op onomkeerbare effecten. Die willen wij voor zijn. Op dat vlak hebben wij juist wel geleerd van incidenten uit het verleden. Om dat soort incidenten te voorkomen, hebben wij een zorgvuldige beoordeling van ggo's ingesteld. Voor iedere toepassing van ggo's moet toestemming worden gevraagd. Van labwerkzaamheden tot veldproeven en van klinische toepassing tot verwerking in voedsel. Dat doen wij niet omdat er nu een directe aanleiding is om te vrezen voor grote rampen door ggo's; dat doen wij uit voorzorg. Toestemming wordt pas verleend als de risico's goed in kaart zijn gebracht en aanvaardbaar klein zijn. Ik vond het opmerkelijk dat de heer Peters niet het ja-mitsprincipe, maar het nee-tenzijprincipe noemde nadat hij uitvoerig had geschetst hoe die procedures zijn. Deze zijn inderdaad uitvoerig, maar dat heeft alles te maken met die zorgvuldigheid en met die voorzichtigheid, dus met dat voorzorgsprincipe. Dat is ook hier een heel goed principe. "Nul risico's" bestaat niet, maar wij doen alles wat in ons vermogen ligt om de risico's te beperken. Wij kijken naar mogelijke gevolgen voor biodiversiteit, naar mogelijke allergische reacties, naar mogelijke toxische effecten, naar mogelijke verwildering van de soorten et cetera. Pas als dat allemaal in orde is, verlenen wij toestemming.

Ik meen nu over te kunnen gaan naar de specifieke politieke consequenties die de heer Schuurman noemt. Hij vraagt allereerst om het

behoud van de biologische voedselketen. Anderen hebben daar ook naar gevraagd. Die keten blijft behouden. Voorwaarde is wel dat er voldoende vraag is, want alleen als er voldoende vraag is, wordt ook op een goede manier geproduceerd en ontstaat er ook een markt. Vraag en aanbod moeten levendig blijven. De vraag is er. De keten is vitaal. De overheid zal daarbij faciliteren dat afspraken worden gemaakt, bijvoorbeeld over co-existentie, zodat de keten niet in gevaar hoeft te komen. In onderzoek en onderwijs investeren wij zowel in bestaande veredelings technieken als in moderne technieken.

De heer Peters vraagt naar mijn mening over de biotechnologie zoals die in India wordt toegepast: toepassing van biologische fertilizers, van biologische pesticiden en van herbiciden, lokaal geproduceerd naar behoefte van de fytosanitaire situatie ter plekke. Dat vind ik prima. Wij mogen en willen in de landbouw nooit op één paard wedden. Wij moeten juist alle zeilen bij zetten om de uitdagingen die zich voordoen het hoofd te bieden. Om die reden sta ik positief tegenover de lokale ontwikkeling van biologische bestrijdingsmiddelen, zoals de heer Peters in zijn voorbeeld aangaf. Ik heb bij de behandeling van de begroting in de Tweede Kamer aangegeven dat de overheid de gehele veredelingssector ondersteunt bij de ontwikkeling van nieuwe mogelijkheden en kennis over veredelingsstrategieën die bijdragen aan systeeminnovatie en een verdere verduurzaming van biologische en gangbare sectoren.

Ik heb het al gezegd: een hernieuwd debat is juist nu gewenst. Mijn compliment aan deze Kamer is dan ook van harte gemeend. Zij heeft dat opgesnoven en dat debat geëntameerd. Een aantal maatschappelijke en technologische ontwikkelingen rechtvaardigen een hernieuwde reflectie van de samenleving omtrent de rol van biotechnologie en ggo's in de landbouw. Ik noem een paar redenen. Het mondiale areaal ggo's blijft sterk groeien, in de Verenigde Staten en in Canada, maar ook in zich ontwikkelende landen zoals China, Brazilië, de Filipijnen, Zuid-Afrika en noem maar op. Naar schatting twaalf miljoen boeren telen ggo's, waarvan elf miljoen kleine, weinig kapitaalkrachtige boeren in zich ontwikkelende landen. In de internationale handel in mais- en sojaproducten kan men niet meer om ggo's heen. Gangbare soja is daar ggo-soja.

Een andere reden voor een hernieuwde reflectie ontrent de rol van biotechnologie en ggo's is dat de Europese Unie grootimporteur is van ggo's. Zij laat sinds de inwerkingtreding van de Europese ggo-verordeningen in 2004 nieuwe ggo-levensmiddelen en -diervoeders toe tot de Europese markt. De Europese Unie is grootimporteur van soja en mais en daarmee ook van ggo-sojaproducten en -maisproducten. Vrijwel alle conventionele niet-biologische mengvoeders in Europese lidstaten bevatten ggo's.

Een volgend punt is dat EU-beleid soms leidt tot handelsproblemen. Het huidige ggo-beleid van de EU, met de relatief lange toelatingsprocedures waar een aantal leden een opmerking over maakten, in combinatie met de

nultolerantie voor nog niet in de EU geautoriseerde ggo's, leidt tot handels- en importproblemen, die de Europese diervoeder- en levensmiddelenindustrie economisch schaden.

De voedselzekerheid wordt hier als een van de laatste punten genoemd, maar is zeker niet het minst belangrijk. De landbouw staat de komende decennia namelijk voor een uitdaging: het voeden van een groeiende wereldbevolking van naar schatting negen miljard mensen in 2050 op een duurzame wijze, volgens het rentmeesterschap en zonder de bronnen uit te putten. De heren Willems, de heer Koffeman en anderen hebben daarover gesproken. Hiervoor is inzet van alle beschikbare middelen en technieken op een verstandige en duurzame manier nodig. Ook biotechnologie kan een belangrijke bijdrage leveren. In reactie op de vraag van de heer Laurier meld ik wat de FAO hierover zegt. De FAO onderstreept dat biotechnologie ook een belangrijke bijdrage kan leveren. De toepassingen ervan vinden nu echter vooral plaats in rijke, zich ontwikkelende landen. Wij moeten nu de vraag stellen, wat er gedaan moet worden om ervoor te zorgen dat de technologie ook nut heeft op het gebied van kennisopbouw, capacity building en toegang tot de techniek voor de armste ontwikkelingslanden, de zogenaamde minst ontwikkelde landen. Dat hangt samen met de vraag over octrooien, waarop ik straks nog terugkom. Ik ben het eens met de FAO. Het waarborgen van voedselzekerheid is een complexe maatschappelijke opgave. Daarvoor zijn er geen eenduidige oplossingen, en geen enkele ontwikkeling of technologie die in potentie kan bijdragen aan deze opgave, mag bij voorbaat worden uitgesloten.

Sommige leden hebben gevraagd naar nieuwe technieken. De ontwikkeling van technologie schrijdt inderdaad voort, ook in de plantenveredeling. Hierdoor wordt het verschil tussen genetische modificatie en andere veredelings technieken steeds kleiner. In de Europese regelgeving is geen rekening gehouden met deze nieuwe technieken en daardoor is niet altijd duidelijk of deze nieuwe technieken leiden tot een ggo-gewas. De ontwikkelingen betekenen onder andere dat de vraag "Willen wij ggo's in Europa?" op dit moment niet meer aan de orde is. In een open Europese markt kunnen ggo's niet buiten de deur worden gehouden en dat is ook niet de praktijk.

Wél is de vraag aan de orde, hoe wij een zorgvuldige toepassing mogelijk maken van ggo's en ggo-teelt, zodat het algemeen belang wordt gewaarborgd en optimaal rekening wordt gehouden met de belangen van specifieke doelgroepen. Ook is de vraag aan de orde, wat de betrokkenheid en de verantwoordelijkheid van betrokken partijen daarbij is. Daartoe is het van belang om te onderzoeken óf en in hoeverre de genoemde en andere ontwikkelingen moeten leiden tot nieuwe afwegingen in oordeelsvorming en regelgeving op Europees niveau. Een open en op feiten gebaseerde dialoog over alle aspecten van groene biotechnologie is van belang, zodat iedereen zich een zorgvuldig afgewogen oordeel kan vormen.

Openheid over gebruik en toepassing van ggo's in de agroketen is daarbij cruciaal. Zonder openheid ontstaat in de samenleving geen vertrouwen en zonder vertrouwen ontstaat geen draagvlak voor deze kansrijke technologie. Het kabinet zet daarom ook in op deze dialoog; mevrouw Sylvester en de heer Peters vroegen daar specifiek naar.

Ik noem enkele belangrijke initiatieven. In de eerste plaats zal ik dit jaar twee seminars organiseren over de sociaaleconomische gevolgen van het gebruik van ggo's. Wij organiseren er eerst een in Nederland en daarna een op Europees niveau. De seminars richten zich op de vraag hoe Nederland en respectievelijk de EU zorgvuldig met het groeiende aanbod van ggo's kunnen omgaan en de meerwaarde van ggo's voor een duurzame landbouw en samenleving kunnen benutten. Daarbij moeten natuurlijk ook bedreigingen helder op tafel komen. Vervolgens kunnen wij op basis van de feiten en een zorgvuldige weging van de pro's en contra's de balans opmaken.

In de tweede plaats is er de trendanalyse. Op verzoek van het kabinet brengen de biotechnologieadviescommissies om de twee jaar een analyse uit van trends in de biotechnologie. Deze analyse stelt de Tweede Kamer en de samenleving in de gelegenheid om regelmatig van gedachten te wisselen over nieuwe ontwikkelingen in de biotechnologie en de mogelijk daaraan verbonden maatschappelijke en ethische consequenties en om zo nodig het beleid daarop aan te passen. Het kabinet vraagt burgers om een reactie op deze trendanalyse.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Als de ggo's steeds zo in de publiciteit komen als de minister nu voorstelt -- wat ons overigens erg goed lijkt -- vraag ik haar om vooral de enorme variatie daarin te benadrukken. Vanmiddag hebben wij het gehad over de interpretatie van genetische modificatie tegenover de interpretatie van genetische manipulatie. Dat is een vastgeroeste zaak. Alleen al het woordje "ggo" is voor sommige mensen al een vastgeroeste zaak. Ik raad de minister aan daarin te variëren, bijvoorbeeld door de hybridisatie aan de orde te stellen. Tijdens de expertmeeting en in Wageningen bleek dat een technologie te zijn die, ook naar mijn overtuiging, duidelijkheid biedt als zij goed gebracht wordt bij de mensen. Je hebt bijvoorbeeld het transgene wortelstelsel waar een natuurlijke plant op geënt wordt. Al die bezwaren die men tegen genetische manipulatie of modificatie heeft, kun je daarmee wegnemen. Het kan bijna niet anders dan dat iedereen zal toegeven dat dit een geschikte technologie is voor bijvoorbeeld droogtegebieden. Ik vraag de minister om de eenzijdigheid te vermijden die in het woordgebruik zit door de variatie naar voren te halen.

Minister **Verburg**: Ik dank de heer Schuurman zeer. Ik bewaar zijn woorden, die overwegende in mijn hart en mijn hoofd. Hij verstaat mij wel. Ik denk dat het inderdaad goed is om je woorden zo te kiezen dat het verbindt en de discussie helder kan maken. Ik zal daarop letten. Dank voor deze voorzet. Wij moeten er echter ook voor oppassen

dat wij door een heel divers woordgebruik geen verwarring stichten. Ik zie het punt van de heer Schuurman en vind het helder. Dank daarvoor.

Dan kom ik op de Europese discussie over de maatschappelijke effecten van ggo's. Nederland heeft het afgelopen najaar binnen de werkgroep van de EU verzocht om meer aandacht te geven aan de maatschappelijke aspecten van ggo's. Nederland is hier een groot voorstander van. Bij de discussie in de Raad over ggo-toelatingen gaat het vaak niet zozeer over de risicobeoordeling, maar juist over de maatschappelijke effecten van ggo's, maar dat is een soort verborgen agenda. Een zorgvuldig voorbereide discussie over maatschappelijke aspecten kan uiteindelijk bijdragen aan een breder gedragen uitvoering van het Europese ggo-beleid. Komend jaar zal de Europese Commissie een rapport opstellen over die sociaaleconomische voor- en nadelen van de Europese markttoelating van ggo's. Dit rapport zal voor de zomer van 2010 worden aangeboden aan de Europese Raad en aan het Europees Parlement. Alle lidstaten is gevraagd om hier een bijdrage aan te leveren en Nederland zal hier een actieve bijdrage aan leveren. Ik spreek de hoop en verwachting uit dat de seminars die wij gaan organiseren, daaraan een belangrijke bijdrage leveren.

Natuurlijk is ook de vraag aan de orde naar de bijdrage die ggo's kunnen leveren aan de oplossing van maatschappelijke problemen. Ggo's kunnen bijdragen aan de oplossing van maatschappelijke problemen in de landbouw. Dat moet natuurlijk wel aangetoond worden, ook in de Nederlandse boerenpraktijk. Daarom moet er ruimte zijn om de technologie te toetsen aan maatschappelijke criteria en onderzoek te verbinden aan maatschappelijke aspecten. Vanuit dat uitgangspunt draagt LNV bij aan projecten, bijvoorbeeld de ontwikkeling van een ggo-aardappel met een duurzame resistentie tegen de aardappelziekte phytophthora -- het woord is hier vanmiddag al een aantal keer gevallen -- en een ggo-appelboom met een resistentie tegen appelschurft. Succesvolle toepassingen van deze ggo's leiden tot een aanzienlijke vermindering van het gebruik van bestrijdingsmiddelen in deze teelten tot wel 50%.

Bij deze projecten is veel aandacht voor de communicatie, zodat ieder zich zelf een oordeel kan vormen over de maatschappelijke wenselijkheid van deze ggo's. De verdere uitvoering van de projecten moet in een maatschappelijk netwerk plaatsvinden. Ook heeft het kabinet een virtueel kenniscentrum opgezet: www.ditisbiotechnologie.nl. In gemeenten waar veldproeven zijn, worden ook vaak door lokale organisaties informatiebijeenkomsten gehouden. Het kabinet neemt waar mogelijk deel aan deze bijeenkomsten en streeft ernaar om de betrokkenen zo goed en zo volledig mogelijk te informeren. Op grond van een open dialoog waarin alle feiten en inzichten op tafel komen, kan nadere maatschappelijke oordeelsvorming plaatsvinden. Ik kan en wil niet vooruitlopen op de uitkomsten van de ggo-seminars en andere initiatieven. Op basis van de uitkomsten

van die seminars en andere initiatieven maken wij als kabinet de balans op.

Er zijn ook veel vragen gesteld over de risicobeoordeling van voedsel- en milieuveiligheid. Op grond van de Europese ggo-verordening kunnen ggo-levensmiddelen, -diervoeders en -planten voor de teelt tot de Europese markt worden toegelaten als ze veilig zijn bevonden voor mens, dier en milieu. Alle lidstaten hebben unaniem met dit beoordelingskader ingestemd. De EFSA voert dit uit -- verschillende sprekers hebben deze organisatie genoemd -- en beoordeelt de aanvragen voor markttoelating van een ggo zorgvuldig. De experts van de COGEM, het RIKILT en het RIVM, drie Nederlandse organisaties, kijken kritisch mee met de beoordeling die de EFSA uitvoert. Wanneer de inbreng van die experts goed is verwerkt, kan Nederland in principe instemmen met een markttoelating op basis van een positief advies van de EFSA.

In de Europese Unie is op dit moment discussie over de uitvoering van de toelating van ggo's op de Europese markt. Sommigen vinden dat het toelatingsproces te lang duurt, anderen vinden dat er te gemakkelijk toelating wordt verleend. Deze Kamer is wat dat betreft een goede afspiegeling van de Europese samenleving. Ook hier heb ik het verschil geproefd tussen volksvertegenwoordigers die het te snel vinden gaan en volksvertegenwoordigers die het te lang vinden duren en te ingewikkeld vinden. Juist daarom is het afgelopen jaar in Europa gediscussieerd over mogelijke verbeteringen, zonder dat de wetgeving daarvoor moet worden gewijzigd. Minister Cramer van VROM heeft namens Nederland in die werkgroep gezeten. Wij hebben daarin steeds schouder aan schouder gestaan. Op dit punt werken wij uitstekend samen, in tegenstelling tot wat de heer Koffeman wellicht suggereerde. Het kabinet trekt daarin als één man, als één vrouw op. Wij hebben gediscussieerd over mogelijke verbeteringen zonder dat de wetgeving gewijzigd zou hoeven te worden. Die discussie heeft geleid tot Europese afspraken over onder meer het verder harmoniseren van de milieurisicobeoordelingen. Dit wordt bereikt door de richtsnoeren die de EFSA op dit moment hanteert, verder te ontwikkelen en up-to-date te maken en te houden. De aanpassing van de richtsnoeren richt zich vooral op de beoordeling van de langetermijneffecten van ggo's op niet-doelwitorganismen, bijvoorbeeld bijen, en de milieueffecten als gevolg van herbicidetolerante ggo's. De risico's van ggo's voor de lange termijn kunnen op dit moment overigens al goed worden ingeschat en dat gebeurt ook door de EFSA. De wijze waarop de EFSA dit echter doet, was nog niet in detail en dus ook niet in de Europese verordening vastgelegd. Dat gebeurt nu met de aanvulling van de richtsnoeren.

De heer Willems vroeg of er gevallen bekend zijn waarbij ongelukken zijn gebeurd. Nu is het een beetje onduidelijk wat hij bedoelt met ongelukken, maar als hij bedoelt dat mensen zijn gestorven of blijvend letsel of ziekten hebben opgelopen door ggo's, of dat er schade is ontstaan

aan het milieu, dan is het antwoord een helder "nee". Er zijn wel economische incidenten geweest in gebieden waarin veel ggo's worden geteeld, bijvoorbeeld in Noord-Amerika. Daarbij ging het om economische conflicten. Ik meen dat de heer Peters daar zelfs een paar voorbeelden van gaf. Ook zijn er in Europa enkele incidenten geweest waarbij genetisch gemodificeerde gewassen per ongeluk zijn geïmporteerd, terwijl zij niet waren toegelaten tot de markt. Daarbij is slagvaardig opgetreden door de daarvoor verantwoordelijke instanties, waardoor geen risico's zijn ontstaan. De niet-toegelaten ggo's zijn teruggestuurd. Er zijn dus wel discussies en enkele incidenten geweest, maar een aantoonbaar geval van schade aan milieu of gezondheid als direct gevolg van genetisch gemodificeerde gewassen is mij in ieder geval niet bekend. Wij hebben daar zorgvuldig navraag naar gedaan.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Het zal de minister waarschijnlijk ook bekend zijn dat wel een zogenaamde ecologische besmetting heeft plaatsgevonden bij soortgenoten. Dan is de vraag wat met die besmetting gaat gebeuren: sterft die af of vermenigvuldigt die zich? De argumenten uit wetenschappelijke kringen strijden met elkaar. De een zegt: die kan doorgaan en op lange termijn desastreuze gevolgen hebben. De ander zegt: het gaat eigenlijk om een biologische inperking en het ontwikkelt zich dus niet verder, maar verdwijnt weer. Ik denk wel dat dit gegeven, dat uit vaktijdschriften blijkt, ons wel alert moet maken op mogelijke ecologische besmetting.

Minister **Verburg**: Nu moet ik even terugdenken aan het kleine interruptiedebatje tussen de heer Koffeman en de heer Schaap; waar hebben wij het dan over? Hebben wij het dan over mogelijke risico's of over feitelijk geconstateerde gebeurtenissen? In dat geval heb ik hierop twee antwoorden. Ten eerste moet dan goed en zorgvuldig worden gevolgd wat daarvan de gevolgen zijn. Die moeten in kaart worden gebracht. Ten tweede hebben wij niet voor niets heel helder afspraken over co-existentie gemaakt. Ik denk dat het van belang is om de handhaving van de co-existentie ook voluit in de praktijk handen en voeten te geven. Daar zijn alle betrokkenen en alle spelers zeer voor gemotiveerd. De Voedsel en Waren Autoriteit, die ook ergens is genoemd, loopt daarin voorop.

Met de heer Willems ben ik het eens dat zorgvuldig, maar ook open en transparant moet worden omgegaan met de discussie in de Europese Unie over de teelt van ggo's. Dat doen wij ook. De besluitvorming is te volgen voor iedere consument die dat wil. Verder is er de verplichte etikettering in het belang van de keuzevrijheid. Ik deel ook zijn constatering dat de risicodiscussie vaak vermengd raakt met de dogmatische discussie. Onze inzet is dat de discussie in de Europese Unie wordt vlotgetrokken en dat een breed gedragen beleid ontstaat en blijft bestaan in de Europese Unie. Zo kunnen wij voorkomen dat Europa buitenspel komt te staan. Onderdeel van die discussie is ook de

vraag welke bevoegdheden in Brussel moeten liggen en welke bij de lidstaten. Met name bij de teelt kan ik mij voorstellen dat er op termijn nieuwe afspraken over worden gemaakt. Die zullen wij zeker goed bekijken en zorgvuldig afwegen.

De heer **Koffeman** (PvdD): Ik wilde graag vragen naar twee dingen die u zojuist noemde: de co-existentie en de etiketteringsplicht. Hoe wilt u in termen van co-existentie omgaan met het feit dat het voor de biologische sector steeds moeilijker wordt om volledig ggo-vrij veevoer te bekomen? De co-existentie maakt dat moeilijk, zo lijkt mij. Hoe wilt u omgaan met de etiketteringsplicht? U wilt consumenten informeren wanneer er ggo-bestanddelen in hun voedsel zitten. Voor producten met dierlijke eiwitten afkomstig van dieren die ggo-voer hebben gekregen, geldt echter geen etiketteringsplicht.

Minister **Verburg**: Ik denk dat het voor biologische boeren wel mogelijk is om niet-ggo-veevoer te krijgen. Wij kennen ook de productie via de Baselcriteria. U hebt gelijk dat op producten van dieren die ggo-voedsel hebben gegeten geen ggo-etiket wordt geplakt. Dat is zorgvuldig afgewogen en meegewogen: dan is er geen sprake van ggo-materiaal. Het gaat niet om het voedsel, maar om de vraag of in de genen van die dieren of die plantaardige producten ggo's zijn gebruikt.

De heer **Koffeman** (PvdD): Mocht nu blijken, zoals uit het onderzoek in Oostenrijk, dat bij dieren die ggo-voedsel hebben genuttigd wel degelijk afwijkingen worden geconstateerd, bent u dan bereid dit beleid te herzien?

Minister **Verburg**: Natuurlijk. Wij zijn op alle momenten bereid om waar nodig beleid te herzien. Ik vind ook dat dit van de overheid mag worden gevraagd. Wij zijn altijd alert op nieuwe ontwikkelingen. Ik heb al eerder gezegd dat die ontwikkelingen razendsnel gaan. Mij is al eerder gevraagd naar dat onderzoek in Oostenrijk. Er bestonden toch de nodige aarzelingen over de aard en de kwaliteit van dat onderzoek. Daar zal toch op zijn minst een vorm van contra-expertise op gedaan moeten worden. Het lijkt mij toch een beetje onzorgvuldig om op basis van één onderzoek het hele beleid om te gooien. Alertheid, zorgvuldigheid en het voorzorgprincipe draag ik echter hoog in het vaandel.

De heer Peters vroeg naar het voorstel van de Europese Commissie inzake het opheffen van vrijwaringsmaatregelen die enkele lidstaten hebben genomen om de toegelaten ggo-mais in hun land te verbieden. Het klopt dat de Commissie heeft voorgesteld om de vrijwaringen die Griekenland en Frankrijk hebben ingesteld tegen de toegelaten maissort MON810 in te trekken. Zo'n vrijwaring, in feite een soort noodmaatregel, kunnen lidstaten instellen als zij nieuwe gegevens in hun bezit krijgen die wijzen op nieuwe risico's. Conform de regels moet de Commissie vervolgens beslissen of die vrijwaring rechtmatig is. Daartoe laat zij de EFSA de nieuwe gegevens beoordelen. In dit geval

was de EFSA van mening dat de nieuwe gegevens geen reden vormden om te vrezen voor risico's. Daarop heeft de Commissie voorgesteld om de vrijwaringen in te trekken. Overigens kan de Raad dit besluit tegenhouden met gekwalificeerde meerderheid. Minister Cramer of ik zal de Tweede Kamer inlichten over het Nederlandse standpunt via de behandeling van de agenda van de Landbouwrapraad of de Milieuraad.

De heer Laurier vroeg naar de beoordeling van toepassingen van synthetische biologie. Afhankelijk van het organisatieniveau van het betrokken materiaal, bijvoorbeeld gensequentie, cel of plant, zijn er bestaande Europese regels op van toepassing. Er is dus al gedifferentieerd.

Naast veiligheid, spelen in de samenleving discussies over sociaaleconomische aspecten, zoals bijdragen van ggo's aan duurzame ontwikkeling van de landbouw, mogelijkheden van co-existentie en zeggenschap over toepassing van de technologie, de octrooiendiscussie. De Raad heeft in december 2008 besloten om een proces te starten om beter inzicht te krijgen in de sociaaleconomische aspecten. Ik heb al eerder in mijn beantwoording gezegd dat wij dat gaan doen en dat wij dat belangrijk vinden. Daarmee lossen wij ook het verzoek in uit de in de Tweede Kamer aangenomen motie-Wiegman-van Meppelen Scheppink c.s.

De Europese Commissie brengt op basis van de inbreng van lidstaten in de zomer van 2010 verslag uit aan de Raad en het Europees Parlement. Op basis daarvan kan een zorgvuldigere beleidsdiscussie plaatsvinden over de wijze waarop wij binnen de EU met deze aspecten rekening kunnen houden. Dat zal niet zozeer een discussie zijn waarover ook de EFSA gaat, maar meer een discussie waarin de Europese Commissie zelf het voortouw zou moeten nemen.

In antwoord op vragen van mevrouw Sylvester en de heer Willems zet het kabinet zich in Europees verband in voor een versnelling van de toelatingsprocedure met behoud van zorgvuldigheid. De heer Schaap heeft daarover ook het nodige gezegd. Daarnaast zijn wij in Nederland bezig om daar waar mogelijk en waar de Europese regels dat ook toelaten de nationale regels voor het doen van veldproeven te vereenvoudigen.

In dit kader vraagt de heer Willems of de regering zich door het antropocentrisme, het ecocentrisme of het theocentrisme aangesproken voelt en zo ja, welke. Ik denk dat de heer Willems het antwoord wel kent. De overheid heeft de taak, het maatschappelijk belang te waarborgen, onder andere de aspecten die ik heb genoemd. Uitgangspunt daarbij is het voorzorgsbeginsel. Ggo's worden pas toegelaten als zij veilig zijn voor mens, dier en milieu. Essentiële waarden als veiligheid, volksgezondheid, keuzevrijheid en duurzaamheid worden geborgd op heldere normen. Daaruit blijkt dat de overheid zich niet laat leiden door een van deze principes, maar wel door de waarden en de belangen die het algemeen belang ons vraagt te dienen.

De mens heeft een verantwoordelijkheid voor zijn natuurlijke omgeving, niet alleen voor nu, maar ook voor de langere termijn. Schade aan het

milieu moet worden voorkomen, maar nul risico's zijn er niet. Als ecocentrisme inhoudt dat de mens geen enkel risico mag nemen dat mogelijk het milieu zou kunnen schaden, zou er helemaal weinig economische activiteit zijn, niet alleen op het gebied van biotechnologie, maar in de volle breedte. Zorgvuldige afweging van mogelijke risico's blijft bij elke toelating van essentieel belang. Daarbij spreekt mij vooral het principe van rentmeesterschap aan.

De Europese regelgeving waarborgt keuzevrijheid van de consument via verplichte etikettering. Als een product ggo's bevat of een ingrediënt dat van ggo's is afgeleid -- bijvoorbeeld sojaolie van een ggo-sojaboon -- moet dit op het etiket staan. Echter, 100% ggo-vrij bestaat niet, zeg ik tegen mevrouw Sylvester en de heer Koffeman. In de keten kan geringe vermenging ontstaan via uitkruising bij teelt, verwerking en transport. Dat is technisch niet te voorkomen. Daarom is pas een ggo-aanduiding op het etiket verplicht als een ingrediënt, bijvoorbeeld maïsmeel, in een levensmiddel of diervoeder meer dan 0,9% ggo's bevat. Voorwaarde daarbij is dat de aanwezigheid van het ggo onvoorzien en technisch niet te vermijden was. Als een producent ggo bewust toevoegt, is etikettering altijd verplicht, ook als het gehalte lager is dan 0,9%. In dit geval is de aanwezigheid immers niet onvoorzien.

Ook biologische producten mogen tot 0,9% ggo's bevatten, mits de aanwezigheid onvoorzien en technisch onvermijdbaar was. Biologische landbouw mag wettelijk geen ggo's bewust en voorzien gebruiken, maar daarmee zet ik waarschijnlijk een open deur net nog iets verder open. Nu mogen biologische veehouders nog een deel gangbaar voer gebruiken en in 2012 mogen bioboeren nog alleen biologisch voer gebruiken. Dan is de hele biologische veehouderijketen biologisch ggo-vrij gecertificeerd. Producten afkomstig van dieren die ggo-voer hebben gegeten, hoeven niet geëtiketteerd te worden. Daar sprak ik zojuist met de heer Koffeman over. Dieren die ggo-voer hebben gegeten zijn zelf niet genetisch gemodificeerd. Alle lidstaten hebben hiermee ingestemd.

Overigens zou deze etikettering slecht handhaafbaar zijn. Er is immers geen fysiek aantoonbaar verschil tussen producten van dieren die wel en geen ggo-voer hebben gegeten. Met uitzondering van biologisch mengvoer bevat vrijwel al het mengvoer in de Europese Unie ggo's. Ik roep de sector op hierover transparant te zijn.

De leden Peters, Sylvester en Laurier hebben aandacht gevraagd voor handhaving van de etikettering. De Voedsel en Waren Autoriteit handhaaft die etikettering, controleert steekproefsgewijs en constateert relatief weinig overtredingen. Etikettering is voor de meeste productstromen goed handhaafbaar. De VWA heeft voor elke toegelaten ggo een specifieke detectiemethode. De mensen die op werkbezoek zijn geweest, weten dat ongetwijfeld. Ik dank de leden overigens voor de waarderende woorden die zij over het functioneren van de Voedsel en Waren Autoriteit hebben gesproken. Controle op producten

die van ggo's zijn afgeleid, zoals sojaolie die afkomstig is van ggo-sojabonen, is lastiger omdat op deze producten geen detecteerbaar DNA-eiwit aanwezig is. Op dit gebied kan de VWA administratieve controles uitvoeren en zo nodig de herkomst van het product in de keten traceren. De VWA treft weinig levensmiddelen aan die ten onrechte niet ggo-geëtiketteerd zijn. In de periode 2004 tot 2007 heeft de VWA 851 monsters van levensmiddelen onderzocht; 12 daarvan, 1,4%, bevatten meer dan 0,9% toegelaten ggo's. Daarbij merk ik op dat de VWA monsters neemt van risicovolle producten waarvan de VWA vermoedt dat er ggo's in kunnen worden aangetroffen, bijvoorbeeld omdat zij soja bevatten of uit landen afkomstig zijn waar veel ggo's worden geteeld.

De heer Peters stelt dat de VWA de capaciteit niet heeft om etikettering van levensmiddelen te controleren. Hij sprak daarbij over een klokkenluider maar ik dacht dat het gewoon om een woordvoerder van de VWA ging. Het is in elk geval niet juist; capaciteit is geen probleem. Wel is handhaving in een aantal gevallen lastig, met name in de categorie van de niet-toegelaten ggo's. Als een ggo in de Europese Unie niet is toegelaten, dan betekent dit niet dat er een risico is voor de volksgezondheid of de voedselveiligheid. Het ggo zal meestal in een derde land toegelaten zijn op grond van een zorgvuldige risicobeoordeling daar. Ik heb echter al gezegd dat 100% ggo-vrij onmogelijk is. Dat geldt ook voor de niet-toegelaten ggo's. In de keten kan bij de teelt, de uitkruising, het transport of de verwerking een beperkte vermenging plaatsvinden. Aanwezigheid van sporen van niet-toegelaten ggo's zijn dus niet uit te sluiten en de huidige nultolerantie voor niet-toegelaten ggo's is in de praktijk -- daar moeten wij eerlijk over zijn -- niet realiseerbaar.

De heer Peters spreekt over eerlijkheid in de handel. Een norm die geen rekening houdt met het natuurlijke gegeven dat uitkruising kan plaatsvinden, leidt niet tot eerlijke handel maar belemmert deze. Ook voor contaminanten als dioxine geldt geen absolute nultolerantie. Waarom moet deze dan wel gelden voor de ggo's die nog niet in de Europese Unie zijn toegelaten maar in andere landen wel zijn toegelaten op grond van een zorgvuldige risicobeoordeling? De Europese Commissie erkent deze problematiek en komt binnenkort met een technische oplossing voor de problematiek van de nultolerantie. Ik kijk uit naar dat voorstel en zal de kabinetsreactie aan de Kamer doen toekomen.

Ik heb de heer Peters al bedankt voor de waardering die hij uitsprak voor de VWA. Ook mevrouw Sylvester heeft daar iets over gezegd. EU-lidstaten hebben detectiemethodes van ggo's die nog in de toelatingsprocedure zitten. Een instelling die een aanvraag indient voor markttoelating moet in het begin van de toelatingsprocedure een detectiemethode indienen. Het is in het algemeen lastig om de overige niet-toegelaten ggo's te detecteren. Daarvoor moeten bredere opsporingsmethoden ontwikkeld worden. Dat kost tijd en geld en dat is een internationaal probleem. Er wordt op Europees niveau veel geïnvesteerd in

ontwikkeling en expertise en in methodes om deze niet-toegelaten ggo's toch op te sporen. Het European Network of GMO Laboratories, ENGL, speelt hierbij een leidende rol. Dit is een netwerk van zo'n 75 laboratoria die door de overheden in lidstaten zijn aangewezen. Het speelt een belangrijke rol bij de ontwikkeling, harmonisatie en standaardisatie van nieuwe methodes om ggo's te detecteren. De Voedsel en Waren Autoriteit en het RIKILT maken deel uit van ENGL. De ENGL-labs komen regelmatig bij elkaar om ervaringen en gegevens uit te wisselen.

Overheden investeren ook in gezamenlijke kennisontwikkeling. Zo is er een groot Europees onderzoeksprogramma, Coextra geheten, dat zich richt op de ontwikkeling van ggo-detectiemethoden. Het ENGL-lab RIKILT participeert met cofinanciering van LNV in dit programma. Ook daaraan doen wij dus mee. Ook wordt op Europees niveau gewerkt aan het opzetten en vullen van een database met gegevens over niet-toegelaten ggo's. Deze gegevens kunnen toezichthouders gebruiken bij de opsporing. Het RIKILT is een van de initiatiefnemers voor het opzetten van deze database. Het RIKILT heeft een samenwerkingsverband met counterparts in China. Het krijgt informatie over ggo's die in China zijn toegelaten of daar in het veldproefstadium zitten. Ook deze informatie komt dus in de EU-database. Hieraan heeft LNV eveneens financieel bijgedragen.

Deze internationale aanpak is nodig voor informatieoverdracht. Naast samenwerking in Europees verband en bilateraal, met onder andere China, zijn er verschillende multilaterale kaders waarbinnen informatieoverdracht plaatsvindt. Ik noem de OECD, de Codex Alimentarius van de Verenigde Naties, en het Biosafety Protocol, eveneens van de Verenigde Naties. Dit maakt het mogelijk om te controleren op niet-toegelaten ggo's. Dat heeft ook resultaat, blijkens het genoemde incident.

Ik noem de activiteiten van de Codex Alimentarius, want vorig jaar heeft de Codex met steun van Nederland een richtsnoer aangenomen voor de risicobeoordeling van onvoorziene aanwezigheid van lage gehalten van niet-toegelaten ggo's. De leden van de Codex, waaronder Nederland, hebben toegezegd om risicobeoordelingen op verzoek van bevoegde autoriteiten beschikbaar te stellen. Ook hiervoor wordt een database ontwikkeld. Deze database zal tevens informatie bevatten waar detectiemethoden, protocollen en referentiemateriaal kunnen worden verkregen. Hierdoor krijgen overheden snel zicht op en snel inzicht in eventuele risico's van aangetroffen sporen van niet-toegelaten ggo's, en kunnen op basis daarvan gepaste maatregelen worden getroffen.

De aanwezigheid van sporen van niet-toegelaten ggo's is een internationaal probleem. Daarom blijven wij het onderwerp agenderen in internationaal verband en zoeken daarbij naar zorgvuldige maar tegelijkertijd pragmatische, uitvoerbare en hanteerbare oplossingen. De heer Schaap vroeg hiernaar. Concreet blijven wij bijvoorbeeld bij de Europese Commissie aandringen

op een oplossing voor de problemen die ontstaan als gevolg van de nultolerantie voor ggo's die hier niet, maar bij handelspartners wel zijn toegelaten. Ik verwacht dat de Europese Commissie dit voorjaar nog met een voorstel hierover komt.

Het realiseren van ggo-vrije ketens en het aanbieden van ggo-vrije voedingsmiddelen is primair een zaak van marktpartijen zelf. Het beleid van het kabinet is erop gericht om de markt een optimale kans te geven om in te spelen op de consumentenwensen voor ggo-vrije producten. Dit gebeurt door middel van stimulerende en randvoorwaardelijke maatregelen, waaronder het stimuleren van een gentechvrije biologische sector. De keuzevrijheid van de consument wordt gewaarborgd middels de in de Europese Unie verplichte tracing en etikettering. Er wordt onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van snelle methoden om ggo's te detecteren. Ook andere instrumenten worden ingezet, zoals de traceerbaarheidssystemen. Om de keuzevrijheid van de producent te waarborgen worden co-existentiafspraken uitgewerkt. Deze beleidsinzet is succesvol. Het bedrijfsleven is ingesprongen op de wensen van de consument. Dat betekent dat het aantal producten met een ggo-etiket in Europese supermarkten zeer beperkt is. De levensmiddelenindustrie heeft ggo-grondstoffen vervangen door grondstoffen waarvan geen ggo-variëteit bestaat. De soja- en maisketen is ingesprongen op de concrete vraag naar bepaalde non-ggo-mais- en non-ggo-sojaderivaten, waarvoor het marktvolume relatief klein is, bijvoorbeeld sojalecithine. Ook in de conventionele diervoedersector worden initiatieven genomen om ggo-vrij diervoer te produceren en om te komen tot gecertificeerde ggo-vrije sojaketens.

Voorzitter. Verschillende leden zijn ingegaan op de relatie met het octrooirecht. Er is tot nu toe een beperkt aantal grote bedrijven die ggo's op de markt brengen. Het ontwikkelen van een ras kost al gauw tien tot vijftien jaar en het zal duidelijk zijn dat dat ontwikkelen niet gratis is. Dat kost veel geld. Het op de markt brengen van een ggo-gewas kost nog meer. De dossierkosten van markttoelating bedragen naar schatting zo'n 7 mln. tot 10 mln. Het zal duidelijk zijn dat voor kleinere bedrijven deze kosten te hoog zijn. Daar komt bij dat het lang niet zeker is dat men een positief toelatingsbesluit krijgt. Deze kosten zouden op termijn lager kunnen worden als meer ervaring is opgedaan met de beoordeling. Dat kan leiden tot aanpassing van de hoeveelheid informatie die een aanvrager moet aanleveren. Daarnaast zou ook octrooiverlening een rem vormen voor de toepassing van genetische modificatie. De leden Schuurman, Sylvester, Laurier, Schaap en Peters wezen op dit aspect. Veelal is echter niet zozeer problematisch dat octrooi wordt verleend op biotechnologische uitvindingen, maar wel de wijze waarop de octrooihouder daarvan gebruik maakt. Octrooihouders geven soms geen licentie af voor commercieel gebruik van de uitvinding of doen dat alleen tegen zeer hoge kosten. Dat kan maatschappelijk gewenste innovaties vertragen. Overigens zijn ontdekkingen niet octrooieerbaar.

Genen, sequenties en plantenrassen als zodanig zijn in Europa niet octrooieerbaar, omdat dit geen uitvindingen zijn. Gelukkig biedt het octrooirecht naast de mogelijkheid van het verlenen van gewone licenties ook de mogelijkheid van dwanglicenties als de octrooihouder niet wil meewerken. Deze dwanglicenties kunnen op verzoek van een belanghebbende worden verleend in de volgende gevallen.

De rechter kan een dwanglicentie verlenen wegens afhankelijkheid. Dat is het geval als een geoctrooieerde uitvinding alleen kan worden toegepast met gebruik van een uitvinding waarop iemand anders al octrooi heeft verworven. De rechter kan ook een dwanglicentie verlenen wegens het niet-gebruik van de uitvinding door de octrooihouder in zijn eigen bedrijfsproces en door het niet vervaardigen van het geoctrooieerde product. Ten slotte heeft de minister van Economische Zaken een rol. Die kan een dwanglicentie verlenen in het algemene belang. Dat belang moet dan wel worden vastgesteld.

Voorzitter. Het is lastig om de balans van voor- en nadelen van octrooiverlening op te maken en om te bepalen hoe deze balans zich in de toekomst zal ontwikkelen. Belangrijke octrooiën op werkwijzen met ggo-plantmateriaal en op ggo-plantmateriaal zelf zullen de komende jaren hun geldigheid verliezen. Deze werkwijzen en dit plantmateriaal kunnen dan vrijelijk door alle bedrijven worden gebruikt. Daarnaast zijn er de publiek-private initiatieven om ggo's te ontwikkelen, ook in ontwikkelingslanden, zij het op beperkte schaal. Ter illustratie noem ik de ontwikkeling van de ggo-aardappel met resistentie tegen de aardappelziekte *Phytophthora*. Wageningen UR ontwikkelt deze aardappel met financiering van de overheid en het betreft het bedrijfsleven en de maatschappelijke partijen bij dit project. Het zal een zo breed mogelijke toegang bieden tot de ontwikkelde kennis en tot de intellectuele eigendomsrechten om het maatschappelijke rendement te bevorderen. Ik vind het van belang om meer zicht te krijgen op de sociaaleconomische aspecten van de octrooiverlening bij de ggo-veredeling. In de Europese Unie is een proces gestart om inzicht te krijgen in de sociaaleconomische aspecten van ggo's. Nederland levert input voor dit proces. Daarvoor zal ik zo nodig en in overleg met mijn collega van Economische Zaken onderzoek uitzetten om meer zicht te krijgen op de sociaaleconomische aspecten van octrooiverlening en de mogelijkheden om de eventuele nadelige maatschappelijke gevolgen daarvan te beperken. Daarmee speel ik in op mogelijke bezwaren die door vele leden zijn genoemd.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik ben verheugd dat de minister deze problematiek in een breed kader plaatst. Liever had ik gezien dat het meteen principieel werd aangepakt en dat octrooiering naar de oorsprong gezien werd als verbonden met uitvindingen, zoals dat lange tijd is geweest, en dat biotechnologie daarop echt een uitzondering vormt. Gelukkig zegt de minister dat

ontdekkingen er niet meer onder mogen vallen. Zij weet dat dat in het begin gebeurd is. Ik ben blij dat dat niet meer gebeurt, omdat de praktijk heeft uitgewezen dat dat tot zeer onrechtmatige situaties leidt. Ik denk aan de bekende oliebol uit India.

Ik ben ook blij dat de minister het wil plaatsen binnen het kader van wat zij het sociaal-economisch onderzoek noemt. Ik ben een principieel tegenstander, waarvoor ik meen heel sterke argumenten te hebben. Als je principieel ergens tegen bent en je hebt daar heel sterke argumenten voor, dan ben je er ook van overtuigd dat wanneer ondanks de wijze raadgeving om er niet aan te beginnen, toch wordt doorgezet, in de praktijk wel zal blijken dat het niet klopt. Er zal ongetwijfeld een verlies aan biodiversiteit uitkomen. Nergens heb ik gelezen dat octrooiering biodiversiteit bevordert. Er zal ook uitkomen dat bij octrooiering de afhankelijkheid van de kleine boer groter wordt. Via die omweg zullen wij uiteindelijk onze zin krijgen en zal octrooiering van biotechnologische ontwikkelingen en constructen niet worden toegelaten.

Dan resteert het probleem van de kosten. Dat is echt een reëel probleem. Wil je bepaalde onderzoeken doen, dan hoop je dat een patent je tegemoetkomt in de kosten die je bij voorbaat maakt. Daar moet op de een of andere manier een oplossing voor te vinden zijn.

Minister **Verburg**: Ik dank de heer Schuurman voor het uitgesproken vertrouwen. Ik heb een route geschetst waarvoor draagvlak aanwezig is, ook in Europees verband. Dan zijn wij er nog niet. Ook internationaal gelden voorwaarden. Het is goed dat de heer Schuurman vertrouwen in het traject heeft. Dit punt staat gewoon op de agenda. De heer Schuurman neemt een voorschotje op de verwachte uitkomst. Wij zullen het zien. De heer Schuurman maakt nu een drinkgebaar. Dat hoeft hij in mijn richting altijd maar één keer te doen. Daar is altijd wel een mooie aanleiding voor.

Over het tweede punt ben ik het zeer met hem eens. Op dit moment werken alleen grote, internationale concerns hieraan. Je moet nogal wat moed hebben, je moet nogal toekomstgericht zijn, je moet nogal wat vertrouwen in de markt hebben, wil je al die kosten maken zonder dat je ook maar enig idee hebt waar het toe leidt. Ik denk met name aan de toelatingsonderzoeken en aan het aanleveren van de gegevens. Je hebt geen enkele garantie op toelating, laat staan op kansen op de markt. Natuurlijk, er zitten geen domme jongens en meisjes. Zij denken allemaal na over de toekomst. Als er meer gegevens op tafel komen, als er meer algemeen bekend wordt, kun je wellicht meer doen aan dit soort zaken. Rond de sociaaleconomische aspecten zullen wij ook kijken naar internationale concerns versus of in combinatie met kansen voor het midden- en kleinbedrijf. Ik sta met de heer Schuurman positief tegenover kansen voor het midden- en kleinbedrijf, maar de tijd moet daar wel rijp voor zijn. Het is ondenkbaar dat de overheid al dit soort kosten zou kunnen dragen.

De heren Schuurman en Laurier noemden het risico van afname van genetische diversiteit

tussen rassen. Dit staat los van het toepassen van biotechnologische technieken in de plantenveredeling. Ook in de conventionele plantenveredeling kan versmalling van de genetische basis optreden als veredelaars steeds binnen dezelfde genenpool kruisingen uitvoeren. Veredelaars moeten dus in het algemeen oog hebben voor een voldoende brede genetisch basis voor rassen. Een belangrijk veredelingsdoel is het resistent maken van planten tegen ziekten. Dat wordt al vele jaren gedaan, veelal met conventionele technieken, maar wij weten ook dat resistenties kunnen worden doorbroken, wat betekent dat opnieuw naar resistenties moet worden gezocht, en dat die ook moeten worden ingekruist. Met de komst van biotechnologie komt hier een extra hulpmiddel bij. Wanneer resistenties worden ingebracht uit van nature niet kruisbare soorten, neemt de diversiteit in feite toe. Met andere woorden: de toepassing van biotechnologie staat los van een mogelijke versmalling van de genetische basis. Wel kan de huidige octrooiwetgeving leiden tot een ongewenste monopolisering van genetisch materiaal en daardoor tot een versmalling van de genetische diversiteit bij rassen. Voor dit aspect is extra aandacht nodig. Ik zeg die aandacht toe.

De heren Willems en Schuurman vroegen naar de mogelijkheid om in het kader van de Trades Related Aspects of Intellectual Property Rights bepaalde organismes van octrooi uit te sluiten. Die uitsluiting is niet meer mogelijk, door de inwerkingtreding van richtlijn 98/44/EG betreffende de rechtsbescherming van biotechnologische uitvindingen. Dat heeft het Europese Hof van Justitie inmiddels bepaald.

Enkele Kamerleden wijzen op de mogelijkheid van een open sourcebenadering, waarbij kennis wordt gedeeld. Een dergelijke benadering is wel aan te bevelen, maar het is geen echt alternatief voor octrooirechten. Open sourcebenaderingen zijn mogelijk dankzij intellectuele eigendomsrechten. Dat zit als volgt: het uitgangspunt is dat de basiskennis waarop men wil voortbouwen op de een of andere manier is beschermd door octrooirecht of een ander intellectueel eigendomsrecht, en dat gebruik ervan door anderen wordt gegoten in een juridisch afdwingbare overeenkomst, een open sourcelicentie. Met de term "open" wordt niet bedoeld dat bepaalde kennis of informatie altijd en onvoorwaardelijk beschikbaar is voor iedereen, er wordt mee bedoeld dat degene die wil voldoen aan de gestelde voorwaarden toegang krijgt voor het gebruik door een daartoe strekkende licentieovereenkomst te sluiten. "Open" betekent hier dus niet hetzelfde als "voor iedereen vrij beschikbaar". De belangstellende moet immers wel voldoen aan de gestelde licentievoorwaarden.

Velen hebben gesproken over een van de nieuwe technieken, namelijk cisgenese en transgenese. Het bedrijfsleven wil duidelijkheid over deze status, in verband met het belang van een internationaal level playing field. De huidige EU-regelgeving kan de toepassing belemmeren van nieuwe veredelings technieken, zoals reverse

breeding bij de ontwikkeling van producten. Ggo's vallen onder Europese regelgeving. Overeenstemming over wat wel of niet onder de ggo-regels valt, is dus binnen Europa van groot belang. Het doel van de regelgeving is tweeledig: waarborgen van veiligheid en keuzevrijheid. Dit kan niet vaak genoeg worden gezegd. Op grond van de EU-regels bepaalt het proces en dus de techniek of een nieuw gewas onder de ggo-regels valt. Dat is anders dan in de VS, waar de genetische samenstelling van het eindproduct bepaalt of iets onder de ggo-regels valt. Bij het ontstaan van de ggo-regelgeving zijn de technieken die toen bestonden ingedeeld op basis van veiligheid voor mens en milieu. Op basis van de huidige kennis van en inzichten in de veiligheid van de technieken zou de indeling van technieken nu wel eens anders kunnen uitvallen. De toepassing van bepaalde nieuwe technieken kan tot ggo-producten leiden die niet meer te onderscheiden zijn van conventioneel veredelde gewassen. De ontwikkeling van nieuwe veredelings technieken vindt plaats op mondiaal niveau. Dat heeft tot gevolg dat er beperkte controle mogelijk is bij de import van bulkgoederen, dat deze mogelijk verkocht worden zonder etiket, dat de keuze van de consument onder druk staat, dat de technologische ontwikkeling belemmerd wordt en dat bedrijven wegtrekken uit de Europese Unie naar Azië en de Verenigde Staten, een risico dat door mevrouw Sylvester en de heer Willems is onderkend. Het is daarom een feit dat de huidige interpretatie van de Europese regelgeving opnieuw moet worden gezien. Op basis van een Nederlands voorstel heeft de Europese Commissie de Europese werkgroep hiertoe opgericht. Deze technisch-wetenschappelijke werkgroep is afgelopen december gestart en zal binnen een halfjaar met resultaten komen. Het doel van de werkgroep is om de status van de nieuwe technieken te bepalen en de interpretatie van de regelgeving te harmoniseren. De start van deze werkgroep betekent een begin in het maken van afwegingen en het ontwikkelen van denkkaders die aansluiten bij deze tijd en inspelen op de toekomst. Maar dat moet wel passen binnen de reeds bestaande Europese regelgeving of daar op voortborduren. Alleen op die manier kunnen wij de ontwikkeling van de Nederlandse landbouwbedrijven in stand houden waarbij de veiligheid voor mens en milieu evenals de keuzevrijheid gewaarborgd blijven.

De werkgroep kijkt ook naar de techniek van cisgenese, genetische modificatie met soorteigen genen. Er is hierover vanmiddag uitvoerig gesproken. De huidige status van cisgenese is duidelijk: een vergunningsplichtige ggo. De techniek is dezelfde als bij transgenese. De voedselveiligheid van cisgenese producten is niet zonder meer te garanderen. Ik kan mij voorstellen dat tegen sommige technieken, zoals cisgenese, minder bezwaren leven. Dat zou kunnen betekenen dat een toelating in de praktijk ook sneller zou kunnen gaan. De heer Schaap heeft daar ook om gevraagd. Het blijft evenwel moeilijk maar ook noodzakelijk om in te schatten hoe andere lidstaten hiertegenover staan, maar de discussie in Europa dient hierover te worden gevoerd.

De landbouw staat voor een aantal uitdagingen: het voeden van een groeiende wereldbevolking en het duurzamer produceren ofwel het rentmeesterschap, dit tegen de achtergrond van een veranderend klimaat, een toenemende verzilting en een afname van het areaal vruchtbare grond. Dat maakt het noodzakelijk dat wij blijven werken aan groene genetica, het via veredeling in de volle breedte verbeteren van rassen en gewassen. Een van de conclusies uit de expertbijeenkomst die in december werd georganiseerd, was dat de diverse soorten veredeling van elkaar kunnen leren en elkaar kunnen versterken. De huidige veredeling is klassieke veredeling op basis van moderne technologie. Ook biologische veredelaars gebruiken de uitkomst van genomisch onderzoek en passen biotechnologiegereedschap zoals DNA-markers, toe bij het selecteren van gewenst uitgangsmateriaal. Omgekeerd kan de conventionele veredeling gebruikmaken van de uitkomsten van biologische veredeling, bijvoorbeeld de ontwikkeling van bepaalde robuuste gewassen. Ik ben het eens met deze conclusie. De huidige klassieke veredeling op basis van moderne technologie heeft een brugfunctie. De biologische landbouw trekt de absolute grens bij toepassing van ggo's. Die wil en mag de biologische sector niet gebruiken. Hier stopt dan ook de brugfunctie. Hier is geen brugmogelijkheid.

De overheid steunt de gehele veredelingssector bij de ontwikkeling van kennis. Kennis over veredelingsstrategieën die bijdragen aan systeeminnovatie en verdere verduurzaming van én biologische én gangbare sectoren. Daartoe ga ik in 2009 een nieuw programma Systeeminnovatie uitgangsmaterialen starten. Daarvoor trek ik ook extra budget uit. Voorwaarde voor dit programma is dat het een goede verbinding legt met de veredelingsprogramma's in de volle breedte. Ik ben het met iedereen eens dat de verschillende veredelingsonderdelen van elkaar kunnen leren. Die bereidheid zou er moeten zijn en die is er in de praktijk ook. Daarmee is een goede uitwisseling van kennis en resultaten geborgd. Het programma heeft als doel om de economische kracht van de Nederlandse sector voor uitgangsmaterialen verder te versterken, ook op het gebied van de veredeling van eigenschappen die de biologische sector wenst.

Daarnaast ondersteun ik een veredelingsprogramma dat specifiek is gericht op eigenschappen die zijn gewenst voor de biologische sector. Voor 2009 trek ik hiervoor €900.000 uit. Deze eigenschappen zullen ook voor de niet-biologische sector waardevol blijken te zijn.

Daarmee kom ik aan het einde van de beantwoording in eerste termijn. Ik verwacht dat ik op de meeste punten ben ingegaan en ik zie graag uit naar de verdere gedachtewisseling in tweede termijn.

*N

De heer **Schaap** (VVD): Voorzitter. Ik dank de minister voor de uitvoerige beantwoording van de

vele vragen en over de thema's die in eerste termijn hier zijn ingebracht. Ik complimenteer haar voor de uitgebreidheid en het gemak waarmee zij door deze heel complexe materie is heengegaan, alsof zij zelf uit het veld komt, niet alleen van de biotechnologie in technische zin, maar ook van de heel complexe regelgeving die daaromheen zit. Dat is klasse, als ik zo onbescheiden mag zijn om het zo te zeggen.

In de beantwoording valt op dat een groot gedeelte van de aandacht zich eigenlijk verplaatst naar degenen die moeilijkheden hebben met deze technologie en in de sfeer van de vreedzame co-existentie gevrijwaard willen zijn van deze technologie en van de kruisbestuiving die er plaatsvindt, zowel letterlijk als figuurlijk. Er is heel veel detectie en regelgeving nodig om het mogelijk te maken dat sectoren die zich willen uitzonderen, dat kunnen doen.

Als ik het goed heb beluisterd, gaat de minister er niet alleen stilzwijgend maar ook expliciet vanuit dat de biotechnologie in brede zin een heel gangbare manier van veredeling wordt, zowel ondersteunend als uitbreidend voor de klassieke. Ik heb ook begrepen dat de minister ervan uitgaat dat de grens tussen klassiek en ggo knap aan het vervagen is en dat het dus alleszins geboden is om allerlei brugfuncties mogelijk te maken. Tot nu toe is heel sterk de volgende reflex aanwezig geweest: oh heden, er gebeurt iets nieuws, stel eens voor dat het gevaarlijk is. Die begint bij de minister en het departement al aardig weg te raken. Dat juich ik alleen maar toe.

De opmerkingen over cisgenese vind ik ook erg bemoedigend. De minister zegt dat dit per definitie tot het ggo-kader behoort, maar dat zij er alles aan zal doen om hiervoor eenvoudigere procedures te bedenken. Hoewel dit per definitie het geval is, zal het in de praktijk toch een andere kleur hebben. Hiervoor zouden wij snel ruimte moeten geven.

De minister zegt dat wij voedselveiligheid bij de cisgenese niet kunnen garanderen. Ik zou zeggen dat dit bijna valt onder de negatieve bewijsvoering, want dat kunnen wij nooit garanderen. Als ik hier om de hoek een kroket uit de muur trek, heb ik ook geen garantie dat die veilig is. De zaak wordt bewaakt, maar uiteindelijk weet je niets nooit absoluut zeker. Positieve indicaties dat cisgenese gevaarlijk is, zijn er beslist niet. Ik ga ervan uit dat er ook geen positieve indicaties zijn dat transgenese gevaren in zich bergt voor de voedselveiligheid. Het zit allemaal in de hypothetische sfeer dat dit zou kunnen. De manier waarop de minister daarmee omgaat, vind ik buitengewoon bemoedigend, dus wat dat betreft vind ik dit een heel geslaagd debat. Het beperkte aantal interrupties bij de beantwoording laat zien dat de discussie een heel positieve ondertoon begint te krijgen.

De minister spreekt zelf steeds over het voorzorgprincipe dat zij een warm hart toedraagt. Ik heb de indruk dat de manier waarop zij dat invult helemaal in de sfeer van de risicoanalyse zit. Zij neemt daarin niet alleen de risico's mee in de zin van de gevaren als je een methode wel toepast,

maar wijst er ook steeds op dat de biotechnologie grote mogelijkheden biedt op gebieden als resistentie, teelttechnieken enzovoort. Ook het niet toepassen van deze mogelijkheden moet in de risicoanalyse worden meegenomen. Dat juich ik toe.

Wij zullen nog een motie indienen over cisgenese. Als ik het goed heb begrepen, zal de heer Schuurman dit doen. Ik laat het graag aan de eerste ondertekenaar over om hiermee verder te gaan. Ik dank de minister nogmaals en ik adviseer haar om vooral voort te gaan op de weg die nu wordt ingeslagen.

*N

De heer **Willems** (CDA): Voorzitter. Ook ik dank de minister hartelijk voor haar uitgebreide beantwoording. Zij is daarbij ook ingegaan op de heel specifieke vragen. Er zijn echter nog enkele dingen die mijns inziens zijn blijven liggen en waarop ik nog even wil terugkomen. Verder wil ik op enkele opmerkingen van de minister wat commentaar geven.

Ik deel de visie van de regering dat er een goede balans nodig is tussen ggo's en klassieke veredeling. De minister heeft dit aan het begin en aan het einde van haar betoog gesteld. Zij benadrukt volgens mij dat het in deze zaak niet een kwestie is van kiezen, maar van het kiezen voor twee goede dingen. Die twee zaken moeten op een goede manier naast elkaar kunnen staan.

De minister is vervolgens ingegaan op de handels- en importproblemen van de EU. De regering stelt dat deze problemen er zijn, maar het is mij niet helemaal duidelijk wat zij eraan gaat doen. Wellicht kan de minister hierop iets specifieker ingaan.

Vervolgens zou er vóór de zomer van 2010, dus over ongeveer anderhalf jaar, een rapport van de EU gereed zijn over de maatschappelijke ontwikkelingen rond ggo's. Hierop is dan twee jaar gestudeerd. Wat zal de specifieke rol van dit rapport na twee jaar zijn? Wat zal ermee gebeuren? Heeft het consequenties voor de verdere stappen die binnen de EU zullen worden gezet? Daarbij moeten wij ook in het oog houden dat er andere werkgroepen bezig zijn met de nieuwe technieken. Heeft de minister de verwachting dat dit uiteindelijk zal leiden tot een situatie waarin het bijvoorbeeld mogelijk zal zijn om in Europa met verschillende snelheden te gaan werken als het gaat om de diverse ontwikkelingen? Ik heb daar specifieke vragen over gesteld. Ik verzoek de minister daar alsnog op te reageren. Is het niet mogelijk dat Nederland, gezien zijn bevoorrechte positie op het gebied van kennis, wat dat betreft een specifiek initiatief daartoe neemt? Ook het kabinet zal zijn mind opmaken als het gaat om de maatschappelijke acceptatie wat dit betreft. De EU doet dat in de zomer van 2010, maar wanneer komt het kabinet met zijn visie?

Dan iets over de veiligheid. De minister wijst erop dat wat dit betreft nog nooit een dodelijk ongeval heeft plaatsgevonden of dat anderszins letsel is opgetreden bij iemand die is blootgesteld

aan gentechmaterialen. Dat is het gevolg van de uitzonderlijke regelgeving wereldwijd en de voorzorg die overal is genomen. Als je dit echter in het kader plaatst van een aantal andere ontwikkelingen, dan is het bizar dat wij in Nederland nog steeds 1800 doden per jaar hebben als gevolg van fouten in het ziekenhuis. Daar nemen wij echter geen maatregelen tegen. Wereldwijd zijn er praktisch geen ongevallen. Wij zijn dus uitermate nerveus als het gaat om de verdere ontwikkelingen. Wij weten allemaal dat wij wat dit betreft in een bizarre wereld leven.

Ik was blij te horen dat de minister heel duidelijk was over de drie visies die naar voren zijn gebracht, de antropocentrische, de ecocentrische en de theocentrische, in die zin dat zij geen specifieke keuze maakte. Ik was ook blij dat zij zich redelijk kon verenigen met de uitwerking van de theocentrische visie in het kader van het rentmeesterschap. Dat sprak ons bijzonder aan.

Dan nog iets over de ggo-vrije ketens. Voelt de minister er nog voor meer aandacht te geven aan de productbenadering als gevolg van de nieuwere ontwikkelingen, ook al willen veel mensen de ketenbenadering benadrukt zien. Daardoor kan namelijk duidelijk worden of een product al of niet iets heeft, in de zin van het genetisch gemodificeerd zijn. Vandaag de dag hebben wij namelijk met de situatie te maken dat identieke producten, chemisch en analytisch precies dezelfde producten, enerzijds kunnen worden gekwalificeerd als ggo-producten en anderszins als niet-ggo-gekwalficeerde producten, afhankelijk van de route waarlangs zij zijn gemaakt. Ik vraag mij af of daar in de studie die over twee jaar gereed is specifiek aandacht aan zal worden besteed.

Ik ga niet meer in op de kwestie van het octrooirecht. Ik begrijp de minister goed. Ik ben blij met de afbakening van de kwestie van de dwanglicenties. Ik blijf ervan overtuigd, in tegenstelling tot collega Schuurman, dat octrooiëring een zinvolle zaak is, maar de problematiek heeft niet zozeer te maken met octrooiëring, als wel met de kwestie dat door de enorme beschermingsmaatregelen slechts een beperkt aantal mensen het zich kan veroorloven om octrooien aan te vragen. Er is nu dus rust op dit gebied. Je kunt dat open gooien, bijvoorbeeld door open source technologie. Een voorbeeld. De regering van Singapore heeft een aantal jaren geleden enkele miljarden dollars ter beschikking gesteld voor biotechlaboratoria in Singapore en de beste wetenschappers uitgenodigd om er te werken. Vervolgens werd tegen alle farmaceutische bedrijven in de wereld gezegd dat, als zij zich in Singapore zouden vestigen met een researchlaboratorium, zij gratis toegang zouden hebben tot de desbetreffende kennis. Dat is pas ondernemend wetenschap bedrijven. Wageningen doet ook heel veel op dit gebied. In Nederland kunnen wij daar een mooi voorbeeld van zijn. Dat geef ik de minister mee. Hoe staat het wat dat betreft met de samenwerking buiten de EU? Ik noemde al de specifieke situatie vanwege de limitering in Europa, gelet op de regelgeving. De kennis is hier heel sterk aanwezig. Ik weet dat met

name de Afrikaanse landen daarnaar vragen. Daar zijn ontwikkelingen gaande met steun van de World Health Organization. Waarom kunnen wij Nederlandse bedrijven niet binnen de regelgeving stimuleren om daar ontwikkelingen op te zetten op basis van Nederlandse kennis. Dit zou specifiek moeten worden gesteund door de ministeries van LNV en voor OS.

Mevrouw de voorzitter. Dit zijn nog enkele vragen aan het adres van de minister.

*N

De heer **Peters** (SP): Mevrouw de voorzitter. Ik ben nog diep in gedachten over de bizarre wereld van de heer Willems. Ik vind de situatie niet zo bizar, omdat wij een goede regelgeving hebben met duidelijke eisen die worden gesteld aan de registratie van stoffen en geneesmiddelen. Ik zal in tweede termijn nog enkele opmerkingen maken over en vragen stellen naar aanleiding van het antwoord van de minister.

Ik ben van mening dat zij een heel duidelijk, elegant en volledig verhaal heeft verteld. Zij heeft het hele terrein bestreken, breed, maar niet overdreven. Zij gaf een uiterst gebalanceerde reactie op de discussie die zich hier heeft ontplooid. Ik ben haar daar dankbaar voor. Als wij een algemeen onderwerp op tafel leggen en wij willen dat vrij behandelen, dan draagt iedereen aan wat er aan te dragen is en probeert daar waar mogelijk peper te strooien om reacties uit te lokken. Dit is gelukt en ik ben daar dankbaar voor. Hoewel al mijn vragen in ieder geval zijn aangestipt en bijna alle zijn beantwoord, heb ik toch nog iets kunnen vinden. Ik kom daar later nog op.

De octrooisituatie is naar mijn mening duidelijk beschreven. Stel dat de aardappel die nu in Wageningen wordt ontwikkeld, een goed resultaat oplevert en na de toelatingsprocedure -- die ik zeer waardeer, maar anderen wat minder -- op tafel komt, worden de rechten daarop dan verdeeld over degenen die bij die ontwikkeling waren betrokken? Hoe zit dit precies? Heb ik dit goed begrepen?

Er is gediscussieerd over de principes nee, tenzij en ja, mits. Het nee, tenzij heeft een soort voorwaardelijk karakter, veel meer dan ja, mits. Nee, tenzij wil tenslotte zeggen: wij vinden het niet normaal dat dit zo maar op de markt komt, maar als de veiligheid wordt gevolgd en alle informatie op tafel ligt, vind ik dat het nee, tenzij ons goed past. Ik noem nu geen voorbeelden, maar er zijn voorbeelden van genetisch gemodificeerde organismen die later zichzelf weer opnieuw bleken te modificeren. Daarom is het belangrijk dat op dit terrein een post market surveillance wordt uitgevoerd. Ik meen dat de heer Schuurman dit ook zo naar voren heeft gebracht.

Ik vraag nu rechtstreeks aan de minister of zij kiest voor cisgenese of transgenese. Dat is een gemene vraag, want ik heb zelf in feite de keuze opengelaten. Het gaat er mij om dat een product dat op de markt komt, op alle fronten veilig is. De minister heeft dit heel diligent aangepakt. Zij heeft gezegd dat zij, gegeven het verschil tussen de

fenomenen cisgenese en transgenese, meer zorg heeft voor transgenese dan voor cisgenese. Zij schat de gevolgen van cisgenese wat minder ernstig in en gaat ervan uit dat dit wat minder onveilig is. Dit is dus geen echte keuze. Ik waardeer deze opmerkingen van de minister. Ik zie dat als een groot punt. Niet alleen vanwege de veiligheid en niet alleen vanwege de eerlijkheid in de handel, maar vooral ten opzichte van de Nederlandse bevolking, aan wie duidelijk moet worden gemaakt hoe het staat met genetisch gemodificeerde organismen, vind ik het van belang om niet toegelaten genetische gemodificeerde gewassen op te sporen. Omdat je geen identificatie hebt van het product, kun je deze niet opsporen en dat is een probleem waarover goede publiciteit moet blijven bestaan. Dit probleem kan worden uitgelegd en behoort daarom de aandacht te hebben.

Op een gegeven moment zei de minister dat de klokkenluider het helemaal niet heeft verteld. Nee, de klokkenluider heeft gezegd: doen verklaren door de VWA dat zij niet in staat waren om de etikettering uit te voeren vanwege een te krap budget. Dat heb ik gezegd, niet dat de klokkenluider dat heeft gezegd.

Over een ander punt hoor ik graag een meer precieze beantwoording en dat betreft de EFSA in Parma. De voormalig wetenschappelijk directeur heeft zich heel precies uitgelaten over zijn zorgen -- het waren geen brandende zaken, maar wel zorgen -- over het mogelijke probleem dat de deskundigen die zo nodig zijn op het gebied van genetische modificatie en op alle andere gebieden waarover de EFSA gaat, op een gegeven moment ontbreken. Het is immers helemaal niet zo'n ongelooflijk leuk werk. Meestal komt het iets buiten de vakrichting van de deskundige. De EFSA is ooit op een afgrijselijk oord gelokaliseerd. Iedereen die zich dat nog herinnert, weet dat dit gebeurde vlak voordat Parmalat failliet ging. De dag daarvoor was hiervan maar één persoon op de hoogte. Zijn naam zal ik niet noemen. Verder is de honorering niet zo grandioos dat je er makkelijk voor kiest om daarvoor je vrije tijd op te geven. Alles los en vast, er zijn zorgen. Je ziet mensen wegllopen die precies de deskundigheid hebben die in een speciale commissie nodig is. Ik ben er niet zo heel frequent geweest, maar wel regelmatig. Ik ken het wetenschappelijk comité. Deze vraag wilde ik de minister nog graag horen beantwoorden.

Voorzitter. Mijn betoog duurde iets langer dan de drie minuten die ik heb aangegeven.

De **voorzitter**: Dat volg ik nauwkeurig.
**

De heer **Peters** (SP): Dank u wel, voorzitter.

*N

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Voorzitter. Ik voer graag het woord in deze tweede termijn. Ook ik wil de minister bedanken voor haar beantwoording in eerste termijn. Ik vond deze helder, toegesneden

en bovenal inspirerend. Ik wil nog op vier punten terugkomen.

De minister heeft geantwoord dat de Voedsel en Waren Autoriteit is geëquipeerd en adequaat en effectief toezicht houdt. Er zijn weinig ggo's aangetroffen die boven de norm komen. Daar ben ik blij mee, maar welke conclusie verbindt de minister daar nu aan? Verandert zij het beleid op dit punt? Gaat zij het toezicht aanpassen aan het lagere risico? Als je weinig gevallen aantreft, kan minder controleren een reflex zijn. Graag krijg ik duidelijkheid op dat punt. Hoe verhoudt zich dit tot de keuzevrijheid van de consument en de waarborging? Dat vraagt juist om een blijvend scherp toezicht en controle door de overheid.

Ik ben benieuwd of de minister nu echt haar nek gaat uitsteken. Zij heeft gezegd dat biotechnologie uit de taboesfeer moet en het verdient om vol in de schijnwerpers te staan. Zij heeft aangegeven te komen met seminars en een trendanalyse en ook binnen de EU seminars te willen organiseren. Maar, met alle respect, als je dingen uit de taboehoek wilt halen, dan moet het volgens mij een beetje wilder. Gaat de minister zich richten op de positieve aspecten en positief nieuws brengen over de biotechnologische kennis en mogelijkheden? Biotechnologie komt veel voor. Ik heb al eerder gememoreerd aan de rode, de witte en de groene biotechnologie. Gaat de minister een actieve campagne voeren? Gaat zij dat ook doen in relatie tot voorlichting aan het publiek over biotechnologie? Zij kan ervoor kiezen om zich te beperken tot seminars, een trendanalyse et cetera, maar dat blijft een beetje buiten het gezichtsveld van de consument. Van mij mag het daarom iets wilder, in de zin van echt actief onder de aandacht brengen dat biotechnologie tot nu toe veel goede dingen heeft gebracht.

De minister heeft gezegd dat zij zich inspant om toelatingsprocedures in de EU te versnellen. Ik wijs echter op het voorbeeld van de BASF-aardappel. Die procedure loopt al twaalf jaar en ligt nu nog bij de EFSA. Wat doet de overheid nu concreet? Hoe gaat de minister dit soort lange procedures in de toekomst voorkomen? Ik heb er behoefte aan om dit concreet toegelicht te krijgen. Ik geloof graag in de inspanningsverplichting, maar wat kan ik daarvan waarnemen?

De minister heeft aangegeven dat de negatieve gevolgen van de marktwerking ongewenst zijn en dat zij daartegen wil optreden. Dat betekent dat zij in feite kleine bedrijven in staat wil stellen om toe te treden tot technieken. Wat houdt dat concreet in? Gaat zij een fonds in het leven roepen? Tegelijkertijd heeft de minister gezegd dat wij moeten wachten tot de tijd rijp is en dat de overheid niet alle kosten moet dragen. Maar het is van tweeën één: of de overheid legt geld bij en bevordert zo dat kleine bedrijven kunnen toetreden, of de overheid doet niets. De overheid kan niet én willen bevorderen dat kleine bedrijven kunnen toetreden én zeggen dat zij er geen geld in stopt.

De heer Schuurman zal straks ingaan op de motie-Schuurman c.s.

Ik zie graag de antwoorden van de minister tegemoet. Ik hoop dat zij voortvarend op deze weg doorgaat.

*N

De heer **Laurier** (GroenLinks): Voorzitter. Ik dank de minister voor haar beantwoording. Ik maak graag gebruik van deze tweede termijn om een omissie uit eerste termijn recht te zetten. In mijn enthousiasme om te vertellen over de jaren tachtig, alsmede door mijn onwennigheid om in die positie op te treden, ben ik vergeten te zeggen dat ik mede het woord voer namens de fractie van D66. Ik maak haar daarvoor mijn excuses.

De minister legt in haar beantwoording sterk de nadruk op een aantal uitgangspunten: veiligheid voor mens, dier en milieu, en duurzaamheid. Die verankering is belangrijk. De minister zegt dat zij niet bang is voor discussies over biotechnologie. Sterker nog, zij vindt het goed om opvattingen en meningen te wisselen. Dat onderschrijven wij.

Voor de veiligheid bij het gebruik van ggo's in de keten is op dit moment geen duidelijke etikettering. Zodra er aanwijzingen zijn dat gebruik van ggo's in de keten consequenties heeft voor de genoemde uitgangspunten, is de minister bereid om het beleid op dat punt te herzien.

De minister heeft een opmerking gemaakt over genetische diversiteit. Ik ben het met haar eens dat die niet alleen met moderne biotechnologie te maken heeft, maar met een complex van factoren samenhangt. De minister zei dat zij daar aandacht voor heeft, maar daar stopte het betoog. Dat vond ik jammer, want ik had graag iets meer gehoord over de aard van de aandacht en over de betekenis ervan.

Over haar positie ten opzichte van transgenese en cisgenese aspecten zei de minister heel duidelijk dat het eindproduct bij de cisgenese hetzelfde kán zijn. Het kán, maar het hoeft dus niet. Ik zie dat als een onderschrijving van de opvatting dat het van geval tot geval beoordeeld moet worden.

Verder ziet de minister in haar beleid biologische landbouw, klassieke veredeling en moderne techniek als drie richtingen waarin gezocht moet worden bij het streven naar duurzaamheid. Toen de minister sprak over de onderzoeksprogramma's in 2009 kwam bij mij de vraag op of die drie thema's met elkaar in balans zijn bij het beschikbaar stellen van middelen.

Ik ben mijn bijdrage begonnen met een terugblik naar de tweede helft van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig en met de herinneringen die ik aan die periode had. Misschien ben ik in mijn bijdrage niet expliciet genoeg geweest in mijn vragen, maar een van mijn opmerkingen had betrekking op de vervlechting die ontstond tussen de wetenschap van de universitaire instituten aan de ene kant en het bedrijfsleven aan de andere kant. Ik herinner mij nog heel helder dat die vervlechting uitmondde in een klacht, ik meen van TNO in het begin van de jaren negentig. Men had moeite om onafhankelijke deskundigen te

vinden om tot octrooi-beoordelingen in de moderne biotechnologie te komen. Dat is natuurlijk niet alleen belangrijk bij octrooiën, maar ook bij veiligheid voor mens, dier en milieu en wellicht ook bij duurzaamheid in de landbouw. Ik had de vraag wellicht wat explicieter kunnen stellen, maar ik gebruik er toch mijn tweede termijn voor. Ik zie de antwoorden van de minister uiteraard vol verwachting tegemoet.

*N

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Voorzitter. Ik sluit mij volgaarne aan bij de waardering die voorgaande sprekers geuit hebben aan het adres van de minister. Ik hoop een en ander later in de Handelingen nog eens rustig te kunnen nalezen. Haar bijdrage geeft een goed overzicht van alle haken en ogen die zitten aan het onderwerp biotechnologie en vooral aan genetische modificatie. Een aantal van de onderwerpen die ik per interruptie al aan de orde heb gesteld, wil ik verder laten rusten.

Met betrekking tot de cisgenese wil ik, net als de heer Laurier, even terugkijken naar het verleden. Ik was van 1978 tot 1982 lid van de door het kabinet-Van Agt ingestelde Brede DNA-commissie, die zich bezighield met de ethische en maatschappelijke consequenties van de DNA-technologie. Wij spraken toen nog niet over genetische modificatie, maar over DNA-technologie. Zoals wij weten werd in 1976 door een groep vooraanstaande biologen het moratorium afgekondigd. Men wilde eerst wel eens precies weten wat men aan het doen was. In Nederland kwam toen de bezinning daarop op gang. Ik weet nog dat ik in die discussie, waaraan ik deel mocht nemen namens CNV, meer dan eens vroeg naar de problemen van de cisgenese. Men had het toen wel altijd over transgenese, maar nog niet over cisgenese. Ik kreeg dan van de deskundigen het antwoord: cisgenese is niet interessant, want dat kunnen wij op een natuurlijke veredelingswijze wel tot stand brengen. Daarin is later een duidelijke verandering gekomen. Zo duidelijk, dat de minister vanavond twee voorbeelden gaf, namelijk dat van de bekende aardappel en dat van de appelboom. Dat laatste voorbeeld is in onze commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit niet aan de orde geweest, maar het illustreert dat het de moeite waard is om het onderscheid tussen transgenese en cisgenese te maken. Hoe je het ook wendt of keert: er is onrust rond die genetische manipulatie of genetische modificatie. Er zitten allerlei haken en ogen aan. Dat zal ook niet meteen verdwenen zijn. Ik denk dat er op twee fronten tegemoet gekomen kan worden aan de onrust; niet door het te bevestigen maar door vertrouwen te wekken.

In de eerste plaats door de organische of biologische landbouw alle ruimte te blijven geven, voor zover daar belangstelling van de burger voor is. De overheid moet dat faciliteren en dat heeft zij gelukkig ook in de loop der jaren gedaan. Ik heb meegemaakt dat het van 1,5% naar de huidige 10% groeide. Ik vind dat een prachtige

ontwikkeling. Uit de expertmeeting is gebleken dat de biologische landbouw vraagt om serieus genomen te worden. Daarmee zou de minister in elk geval wantrouwen wegnemen. Het woord "wantrouwen" is toen verschillende keren gevallen. Ik denk dat het goed is om die vraag vast te houden.

Ten tweede biedt de cisgenese, in tegenstelling tot de transgenese, meer mogelijkheden. Ik herinner mij dat in het begin van de discussie over transgenese de meest vreemde verhalen de ronde deden over wat er allemaal mogelijk was. Een mooi voorbeeld is dat men het prachtig vond als het gen uit het vuurvliegje dat verantwoordelijk is voor het oplichten van het vuurvliegje, ingebracht zou kunnen worden in de tabakspplant, om duidelijk te maken dat die plant er voor bestemd is om er een lucifer bij te houden. Moet je nagaan hoe anders wij over deze zaken zijn gaan denken; zowel over het vuurvliegje als over roken.

In overleg met de verschillende fracties leek het ons wenselijk om de uitkomst van het beleidsdebat, dat erop gericht is bestaande problemen te analyseren en uitwegen te bieden, in een motie vast te leggen. Ik hoop dat de minister zal zeggen dat die motie haar beleid voor een deel ondersteunt. Misschien is zij het er zelfs wel helemaal mee eens. Toch gaan wij dan die motie niet intrekken, want er is een duidelijke wens om twee problemen te beantwoorden met de weergave van dit debat in de Eerste Kamer. Er wordt recht gedaan aan de maatschappelijke onrust en aan de mogelijkheden die de cisgenese biedt. Ook daarin was de minister in haar antwoord heel reëel: cisgenese is niet onproblematisch, maar minder problematisch dan de transgenese. Wij hebben dat in een motie proberen te verantwoorden. Ik overhandig de motie graag aan de voorzitter. De grootste mogelijke meerderheid van de fracties heeft deze motie ondertekend, op één uitzondering na: de heer Koffeman van de Partij voor de Dieren. Hij heeft een duidelijke en zeer te respecteren argumentatie. Hij zal zich daarover straks zelf verantwoorden.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Schuurman, Willems, Peters, Van den Berg, Sylvester, Laurier en Schaap wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat er bij genetische modificatie van planten geen zekerheid bestaat dat alle risico's van toepassing beheersbaar zijn;

overwegende dat mogelijk nadelige gevolgen groter zijn indien de modificatie soortgrenzen (transgenese) overschrijdt dan wanneer de modificatie binnen de soorten blijft (cisgenese);

overwegende dat naast cisgenese inmiddels nieuwe veredelings technieken (hybridisatie) zijn ontwikkeld waarbij van gentechnologie gebruik wordt gemaakt zonder dat transgene planten tot stand worden gebracht die ethisch op minder bezwaren stuiten dan transgenese;

overwegende dat toepassing van dergelijke technieken in de veredeling kan bijdragen aan een meer duurzame landbouw en aan een grotere biodiversiteit aan voedselgewassen;

overwegende dat de huidige octrooieregeling van transgene gewassen de ontwikkelingslanden in toenemende mate afhankelijk maakt van grootschalige agrochemische industrie in de rijke landen en een bedreiging vormt van bestaande landbouw met een grotere diversiteit aan voedselgewassen;

overwegende dat het goedkeuringsproces van gg-gewassen in Europa door EFSA zeer strenge eisen kent;

overwegende dat op dit moment voor Nederland met name een via cisgenese verkregen aardappel (de zogenaamde phytophthoraresistente aardappel) op middellange termijn van belang kan zijn, vanwege zeer aanzienlijke (mogelijk zelfs tot 50%) reductie van gewasbeschermingsmiddelen;

verzoekt de regering:

1. in Europees verband nadere studie van nieuwe veredelings technieken (onder meer cisgenese, zoals bijvoorbeeld de phytophthoraresistente aardappel) te bevorderen om na te gaan van welke veredelings technieken een eventueel vereenvoudigd toelatingsregime zou kunnen gaan gelden;
2. daarbij te bewaken dat de gangbare -- organische of biologische -- voedselketen wordt behouden, zodat daarmee ook de keuzevrijheid van de consument om ggo-vrij voedsel te kunnen kopen gewaarborgd blijft,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt letter G (31700-XIV).

**

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik kan mijn bijdrage beëindigen door te onderstrepen dat de bedoeling van de motie is om de patstelling die de minister in de discussie met de Tweede Kamer -- en mogelijk ook in de Europese discussie -- zal ervaren, te doorbreken en die discussie een nieuwe impuls te geven.

*N

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Ook ik wil de minister bedanken voor de uitvoerige beantwoording van de vragen. Ik vind dat daar een grote mate van voorzichtigheid uit spreekt, die ik buitengewoon op prijs stel. Je kunt verschillend denken over ggo's, maar het is plezierig om erover

te spreken in een sfeer van begrip en verstandhouding. Die heb ik in dit debat in ieder geval geproefd. Ik heb nog wel een paar vragen.

Waarom noemt de minister phytophthora als belangrijkste voorbeeld, als argument om door te gaan met cisgenese? Waarom moeten wij een probleem gaan oplossen dat al opgelost is? Er zijn twee, drie, vier verschillende phytophthoraresistente rassen beschikbaar, zoals de Bionica en de aardappels van Agrico. Het is plezier dat dit langs de traditionele weg is gelukt. Het is duidelijk dat niet valt uit te sluiten dat aan cisgenese risico's zitten. Er is geen reden om die te nemen. Waarom zou je dan eenvoudige toelating van cisgenese ambiëren en waarom zou je het gaan onderzoeken, als de risicobeoordeling van de voedselveiligheid volgens het RIKILT vergelijkbaar is met transgenese?

Cisgenese zou kunnen leiden tot het doorbreken van een patstelling. Dat zou mooi zijn. Uit de bijdrage van collega Schuurman begrijp ik dat hij aan zijn (voorzichtige) enthousiasme voor cisgenese verbindt dat de techniek bij voorkeur niet-octrooieerbaar zou moeten zijn. Het kan dan onder het kwekersrecht vallen, wat meer mogelijkheden zou bieden voor het midden- en kleinbedrijf om erin te participeren. Ziet de minister mogelijkheden om cisgenese niet-octrooieerbaar te maken? Indien de dossierkosten vergelijkbaar zijn met de markttoelating van transgene gewassen, speel je de zes grote multinationals in de kaart. Eigenlijk zijn alleen zij in dat geval in staat om gebruik te maken van de bespoediging en vergemakkelijking van de toelating.

De minister heeft gesproken over het maatschappelijk debat. Als zij daarover wat meer informatie kan geven, zou ik dat erg op prijs stellen. Er is een maatschappelijk debat geweest over de EU-grondwet. Eigenlijk was dat niet veel meer dan wat bijeenkomsten in wat bibliotheekzaaltjes en stadhuizen. Je kunt niet zeggen dat een substantieel deel van de Nederlanders de gelegenheid heeft gekregen om hun mening te ventileren. Ik kan mij ook nog een maatschappelijk debat over biotechnologie bij dieren herinneren in de tweede helft van de jaren negentig. De overheid heeft toen gezegd: het zou aardig zijn om in een aantal weekenden eens wat willekeurige burgers op te leiden in de mogelijkheden van biotechnologie bij dieren. Wanneer die burgers dan echt zijn geïnformeerd door deskundigen van verschillende pluimage, dan willen wij wel eens horen wat die burgers ervan vinden. De uitkomst van die debattenreeks was dat veel burgers veel negatiever waren gaan denken over biotechnologie bij dieren dan bij aanvang. Als je zo'n debat organiseert, zou je denken dat de overheid zegt: dat weten wij dan en daar moeten wij de bevolking dan maar kond van doen. Dat is niet gebeurd. De uitkomsten van die debatten, die van tevoren breed waren aangekondigd, zijn in de diepste la terechtgekomen en zijn niet eens gepubliceerd. Dat is erg jammer. Staat de uitkomst op voorhand vast als de minister zo'n maatschappelijk debat gaat organiseren? Wordt het een debat om acceptatie te vergroten of om echt

met de burger in discussie te gaan over de vraag: willen wij dit wel? Die discussie is een beetje te vergelijken met de maatschappelijke discussie over kernenergie, zoals die onder jonkheer mr. De Brauw is gevoerd.

Dan lijkt er nog een discrepantie te zitten tussen de opmerkingen: 100% vrij van gentech is onmogelijk, en: keuzevrijheid moet worden gewaarborgd. Hoe gaat de minister de keuzevrijheid waarborgen van mensen die zeggen: ik wil niet per se biologisch voedsel nuttigen of kopen, maar ik wil wel keuzevrijheid houden. Waar ligt die grens? Licht die bij de huidige marge van 1,5%? Of denkt de minister dat die marge groter of kleiner kan worden in de toekomst?

Ik wil graag eindigen met een citaat dat ik eerder heb gebruikt in mijn bijdrage. Daarin zegt de minister het volgende: "Als we structureel tegen ggo's blijven, kan dit een negatief effect hebben op de positie op de wereldmarkt. Denk aan de voerprijzen voor de veehouderij en de phytosphoraproblemen in aardappelen. Als we kiezen voor een verbod op gemodificeerde gewassen, moeten we ook deze gevolgen accepteren."

Overigens zou je uit de woorden "als wij structureel tegen ggo's blijven" mogen afleiden dat er op dit moment een negatieve houding bestaat ten opzichte van ggo's. Is de minister hier juist geciteerd? Betekent dat dus ook dat zij vindt dat zo'n keuze er nog steeds is? Er wordt vaak gezegd: Nederland is geen eiland en binnen Europees verband hebben wij die vrijheid helemaal niet. Uit dit citaat kun je echter de indruk krijgen dat Nederland wel de vrijheid heeft om te zeggen: wij willen het niet en wij doen het niet. Graag hoor ik hierop het commentaar van de minister.

*N

Minister **Verburg**: Voorzitter. Ik bedank de leden van de Eerste Kamer voor hun inbreng in tweede termijn. Ik dank allen voor de waarderende woorden voor de eerste termijn mijnerzijds. Ik beleef dit als een boeiend debat. Het thema rechtvaardigt dat ook, omdat er geen sprake is van een statische situatie; er is dynamiek. Ik ben er niet helemaal van overtuigd dat het "wild" is, zoals mevrouw Sylvester zegt en dat dit een wilde aanpak vergt. Ik zal daar straks nog iets over zeggen. Het is echter wel een debat van vlees en bloed. Wij moeten het debat hier en in de samenleving, maar ook op Europees niveau voeren om de kansen, mogelijkheden en bedreigingen zorgvuldig af te wegen, zo zeg ik ook tegen de heer Koffeman.

De heer Schaap heeft eigenlijk een samenvatting gegeven van mijn beantwoording. Daar ben ik het van harte mee eens. Ik dank hem voor de mooie woorden, die hij daarbij heeft gesproken.

De heer Willems heeft het gehad over een goede balans tussen de conventionele en de biologische veredelingen en de ggo's. Ik ga daarvoor. Ik heb daar al het nodige over gezegd. Ik vind deze kwestie belangrijk. Ik vind ook dat die

bruggen naar elkaar moeten worden geslagen. Dat vergt een open houding van elkaar. Ik accepteer daar natuurlijk bij dat de biologische landbouw en de biologische ontwikkeling zeggen: tot hier en niet verder. Mijn stelling is echter dat gangbare landbouw en biologische landbouw veel van elkaar kunnen leren. In de praktijk vind ik de houding van wat meer naar elkaar kijken en bezien wat je van elkaar kunt opsteken, wel een goede. Een enkele keer kom ik namelijk nog wel eens tegen dat mensen uit de gangbare landbouw zich afzetten tegen de biologische. Soms kom ik ook nog wel eens een verheerlijking van de biologische landbouw tegen waarvan ik mij afvraag of die wel helemaal gerechtvaardigd is op basis van de prestaties van de gangbare landbouw. Ik zal het komen tot balans daarin stimuleren.

U hebt gevraagd naar de handelsproblemen die de nultolerantie oplevert vanuit derdelanden, mijnheer Willems. Die problematiek kaart u terecht aan. De Europese Commissie wil deze problematiek aanpakken. Ik heb daar ook op aangedrongen. Er moet een technische oplossing te vinden zijn voor de aanwezigheid van sporen van niet toegelaten ggo's in diervoeders en levensmiddelen. In mijn eerste termijn heb ik al gezegd dat wij er via tal van samenwerkingstrajecten aan werken om die databases en die labgegevens uitwisselbaar te maken en te benutten. De Europese Commissie heeft aangegeven dat zij zoekt naar een technische oplossing. Als het voorstel van de Commissie er ligt, zal het kabinet zijn standpunt daarover bepalen. De handelsproblemen komen ook aan de orde in de ggo-seminars. Ik vind dat wij alle zaken daarbij moeten betrekken.

U hebt nog een beschouwing gegeven over het feit dat er per jaar 1800 doden zijn in ziekenhuizen als gevolg van verkeersongevallen.

De heer **Willems** (CDA): Nee, ik zei door fouten in ziekenhuizen.

Minister **Verburg**: Ah, door fouten in ziekenhuizen. Ik wil benadrukken dat het voorzorgprincipe, door u ook omarmd, in de ontwikkeling van nieuwe mogelijkheden en nieuwe technieken zwaar moet wegen. Dat wil ik ook doen. Ik begrijp het voorbeeld en ik vind het ook heel sprekend. Ik denk dat de behoedzaamheid, die zorgvuldigheid en dus dat voorzorgprincipe ook vanuit het oogpunt van rentmeesterschap gehanteerd zouden moeten blijven worden. Uiteraard mogen er daarbij geen taboes zijn. Wij zullen de kansen, de mogelijkheden en de bedreigingen moeten benoemen.

Mijnheer Willems, u hebt nog gevraagd naar mogelijkheden om vanuit Nederland ook in ontwikkelingslanden samen te werken. U kon mij geen groter plezier doen dan het stellen van deze vraag. Om misverstanden te voorkomen: deze vraag is niet ingestoken. Minister Koenders en ik hebben net in de notitie Landbouw en rurale ontwikkeling in Afrika vijf sporen uitgezet. Het ontwikkelen van goed uitgangsmateriaal voor boeren in Afrika is van heel groot belang. Daarnaast hebben wij nog vier sporen uitgezet. Goed uitgangsmateriaal, toegespitst op de situatie, lokaal

en in de regio, is van heel groot belang. Daar kan Wageningen Universiteit ook een belangrijke rol in spelen. Die toepassing bevorderen wij gezamenlijk dus heel sterk.

U hebt ook nog gevraagd wanneer Nederland met een standpunt komt over de sociaaleconomische aspecten. Ons is gevraagd om nog dit jaar daarmee te komen zodat de Europese Commissie die in het voorjaar kan verzamelen. Alle lidstaten zijn daartoe uitgenodigd. Wij gaan die sociaaleconomische aspecten dus nog dit jaar op een rij zetten, althans de Nederlandse inbreng daarin. Het mag duidelijk zijn dat op de seminars die wij gaan organiseren, een nationaal en een Europees, die aspecten meegewogen zullen worden.

Mijnheer Willems, u hebt ook nog gevraagd of het denkbaar is dat wij een Europa krijgen van twee snelheden op dit gebied. Daarbij sprak u over de ketenbenadering en over de productbenadering. Daar is een gezamenlijk Europees traject voor in ontwikkeling, dat heet de procesbenadering. Dat is niet zozeer de ketenbenadering. Het is een benadering die op dit moment in Europa niet ter discussie staat. Ik heb al tegen de heer Koffeman gezegd dat niets vaststaat en dat alles aan dynamiek onderhevig is, ook vanwege snelle ontwikkelingen, maar op dit moment staat in ieder geval de procesbenadering niet ter discussie.

De heer Willems heeft nog gevraagd naar de specifieke Europese studie over de maatschappelijke ontwikkeling van ggo's. Wij zitten in de voorhoede, Nederland speelt daarin een actieve rol. Ik hoop dat het niet zo ver zal komen dat er een Europa van twee snelheden komt, maar het moge duidelijk zijn dat Nederland op een aantal punten wel een voorhoederol speelt, die ik ook wil benadrukken en versterken. Als dat dan zou leiden tot een Europa van meerdere snelheden, bijvoorbeeld ook met betrekking tot de teelten, is dat niet ondenkbaar, maar ik zeg niet dat dat gaat gebeuren. Dat is wel afhankelijk van de uitkomsten van de studie en de standpunten omtrent de sociaaleconomische ontwikkelingen.

De heer **Willems** (CDA): Ik heb toch nog een vraag over de kwestie van de product- en de ketenbenadering. Ik hoor de minister zeggen dat zij niet zal afwijken van de procesbenadering. Heeft de Nederlandse regering daarover een positie? Waar moet het in de toekomst naar toe? Moeten wij misschien inderdaad van de ketenbenadering af en naar een productbenadering toe? Het gaat om het product dat wij gebruiken. Hoe verhoudt zich dat tot de veiligheid van de toepassing ervan?

Minister **Verburg**: Laat één ding helder zijn. De keuze die wij maken, moet die veiligheid voor mens en milieu garanderen. Dan sluit ik niet uit dat wij op enig moment een ontwikkeling doormaken, bijvoorbeeld van nu proces naar product, maar dan wel op basis van draagvlak in de hele Europese Unie. Wij hebben daarin een lijn getrokken. Die lijn moeten wij ook in Europa vasthouden. Op dat punt kunnen wij in ieder geval niet een Europa van twee snelheden worden. Ik kom straks nog even te

spreken over de EFSA en wat zich daar ophoopt. Als het verantwoord is om een snellere procedure met dezelfde waarborgen van zorgvuldigheid en voorzorg te ontwikkelen, ben ik daar geen tegenstander van. Dat voorzorgprincipe zal goed geborgd moeten worden.

Dan kom ik bij de vragen van de heer Peters. Hij heeft eerst gezegd dat er een waanzinnig duidelijke en heldere beantwoording heeft plaatsgevonden in een gebalanceerde reactie. Hij heeft mij gevraagd hoe het zit met de publiek-private samenwerking en wat die zou kunnen betekenen voor de octrooiverdeling. Daarover heeft men afspraken gemaakt. Ik ken die afspraken nu niet uit mijn hoofd, maar dit is wel op basis van de inbreng en ik neem aan ook op basis van het financiële risico dat men daarbij loopt. Ik zou mij zomaar kunnen voorstellen dat daar ook sprake is van spreiding van de octrooien op basis van zorgvuldige afspraken. Dat zou toe te juichen zijn.

De heer Peters heeft het nodige gezegd over ja, mits en nee, tenzij. De heer Koffeman heeft daarover ook gesproken, niet zozeer in deze termen als wel over de benadering. Dan pak ik toch even terug op het feit dat rond de eeuwwisseling de commissie-Terlouw de brede maatschappelijke discussie heeft gevoerd onder de titel Eten en Genen. Op basis daarvan is het principe ontwikkeld ja, mits tegen groene, plantaardige biotechnologie en nee, tenzij tegen genetische modificatie ten aanzien van dieren. Dat leeft in de samenleving. Wij houden van tijd tot tijd ook maatschappelijke onderzoeken. Dan zien wij ook hoe mensen daarover denken. Die tweejaarlijkse trendanalyses zijn voluit voor iedereen beschikbaar.

Als de heer Peters zegt dat de regering en Europa voldoende die zorgvuldigheid garanderen en dat die werkwijze wat hem betreft ook de titel nee, tenzij zou mogen hebben, noemt hij het anders, maar liggen onze posities niet zo ver van elkaar af. Eén ding is zeker: die zorgvuldigheid en behoedzaamheid, dat voorzorgsprincipe moet uitgangspunt blijven bij alle ontwikkelingen.

De heer Peters heeft nog iets gezegd over cis- en transgenese. Hij vindt het goed dat ik daar geen nadere uitspraken over doe. Ik heb er iets over gezegd in eerste termijn en ik zal er nog nader op ingaan naar aanleiding van de motie die naar ik aanneem mede namens hem is ingediend.

Aan de detectie van niet-toegelaten ggo's wordt hard gewerkt. Wij zijn er voluit mee bezig om die boven tafel te krijgen. Mevrouw Sylvester heeft daar een opmerking over gemaakt in relatie tot de inzet en de rol van de VWA. Ik weet niet of ik haar geruststel, maar ik vind in elk geval dat de VWA op dat punt goed en professioneel werkt, op basis van een risicoanalyse. Ik ben op geen enkele wijze van plan om dat beleid en die inzet te veranderen. Ik vind het een mooi resultaat. Bij een dergelijk resultaat ontstaat ook de actie en reactie dat afzenders minder risico nemen. Als de controle hier gatenkaas zou zijn, dan is er meer risico dat producenten en handelaren iets sturen. Als de pakkans groot is, dan worden zij wat voorzichtiger. Zo wil ik het ook graag houden. De heer Laurier heeft daar overigens ook wat over gezegd.

Alle drie de leden hebben gesproken over de EFSA. De heer Peters heeft zelfs een hele beschouwing gegeven over hoe het is om in Panama te moeten vertoeven. Hij maakte daarbij een opmerking waar ik toch even op wil reageren. Hij zei dat de wetenschappers en onderzoekers daaraan hun vrije tijd besteden. Dat kan, maar het is geen vrijwilligerswerk. Die wetenschappers worden uitgenodigd en gevraagd op basis van hun wetenschappelijke kennis en deskundigheid. Zij komen daar dus niet een ochtendje, middagje of avondje vrijwilligerswerk doen; het werk en de kwaliteit van hun werk is daarvoor van te groot belang.

De heer Peters heeft verder nog gesproken over de zorgen van de heer Koëter. Die zorgen zijn naar buiten gekomen. Mede op grond van de opmerkingen van de heer Koëter heeft Europa besloten om een werkgroep te zetten op het werk en functioneren van de EFSA. Aan het werk van die werkgroep, die op initiatief van de voorzitter van de Europese Commissie tot stand is gekomen, heeft minister Cramer deelgenomen. In december is in de Milieuraad een aantal conclusies getrokken, waarvan de belangrijkste grosso modo luidt dat EFSA zeer verantwoord wetenschappelijk werk uitvoert. Wel moet worden gekeken of de EFSA kan worden uitgebreid omdat er een stuwmeer ligt aan aanvragen. Ik geloof dat er zo'n 600 tot 700 nieuwe aanvragen per jaar komen. Als de EFSA niet uitbreidt, dan wordt dat stuwmeer alleen maar groter en worden toelatingsprocedures alleen maar langer. Verder is vastgesteld dat eens heel goed gekeken zou moeten worden naar hoe je de mogelijke risico's voor het milieu op de wat langere termijn ook in de Europese verordening kunt vastleggen. De EFSA doet wel wat onderzoek naar milieurisico's op de wat langere termijn, maar dat moet nog worden ingebed in de Europese verordening. Ten slotte is daar mede op verzoek van Nederland uitgesproken dat er een element moet worden toegevoegd aan die weging, namelijk de sociaaleconomische beoordeling. Daarvan is niet gezegd -- ik ben daar ook geen voorstander van -- dat het door de EFSA moet gebeuren. Het is een zaak van de Europese Commissie om op basis van de inbreng van de verschillende lidstaten in 2010 te komen tot een sociaaleconomische afweging rond de toelating van genetisch gemodificeerde organismen.

De heer **Peters** (SP): De vraag over de EFSA betrof inderdaad de invulling van mensen, wetenschappers. Ik noem vooral de invulling voor de wetenschappelijke comités. Het gaat niet om mensen die daar in deeltijd werken, maar om mensen die hun werk en dossiers thuis ontvangen, die doornemen en er hun mening over geven, waarna in Parma in een speciale commissie een besluit wordt genomen. Bij het werven van mensen die dit type werk willen doen, doet zich een behoorlijk probleem voor. Als dat blokkeert, blijft veel liggen. De motivatie van mensen om zich daarvoor beschikbaar te stellen, is aan het afnemen. Het gaat dus niet om de mensen die daar in dienst zijn, maar om de mensen die zich min of

meer als vrijwilliger aanmelden om dossiers te beoordelen, althans een eindconclusie te trekken en daarover gezamenlijk te overleggen. Dat is een groot, hachelijk punt.

Een andere kwestie is dat er vertragende reacties van de kant van de Commissie zijn met het oog op het afwerken van zaken door de EFSA. Er gaan vaak dingen terug naar Parma met de vraag: kijk hier nog eens naar of doe dit nog eens over. Daarbij gaat het om zaken die vaak meer op het publieke terrein en het terrein van de Commissie thuishoren dan op het puur wetenschappelijke terrein. Die slag vraagt tijd en werkt blokkerend. Het effect is dat het stuwmeer wordt vergroot.

Minister **Verburg**: De eerste opmerking van de heer Peters is wat mij betreft een verduidelijking. Ik had zijn betoog zo eerst niet begrepen. Het risico dat voor de deskundigenpanels die de finale afweging moeten maken, onvoldoende mensen te krijgen zijn, is een bezwarend punt. De werkgroep waarin minister Cramer heeft geparticipeerd, heeft daarnaar ook gekeken. Het andere punt dat de heer Peters opwierp, heeft hiermee voor een gedeelte te maken. Het terugsturen had mede te maken met sociaaleconomische zaken en maatschappelijke acceptatie. Dit is niet iets wat je aan een wetenschappelijk instituut mag vragen. Het is een sociaaleconomisch, bestuurlijk en misschien ook wel politiek punt. De Europese Commissie zal daarin ook zelf een rol moeten spelen. Zij zal met het water voor de dokter moeten komen, om het zo maar te zeggen, en zij zal het debat daarover willen aangaan. Hiervoor heeft de werkgroep ook het een en ander in werking gezet. Dit heeft geleid tot de vraag aan de lidstaten om in het voorjaar 2010 te komen met hun bijdrage voor de sociaaleconomische afweging. De Europese Commissie komt voor de tweede helft van 2010 met een reactie daarop. Zo wordt dit punt ondervangen. Ik heb de zorgen van de heer Peters nu helder op het netvlies en ik vind dat hij een punt heeft.

Mevrouw Sylvester heeft nog iets gezegd over een wat wilde campagne. Er zou actief aan voorlichting moeten worden gedaan. Ik zou daarin juist iets zorgvuldiger willen zijn. Als ik een heel wilde campagne ga voeren, wordt gezegd: de overheid moet zeker wat. Ik denk dat het meer zin heeft om een open, breed seminar te organiseren, waarop alle deelnemers aan het maatschappelijk debat tot hun recht kunnen komen. Ik hoop op veel publiciteit en veel stukken daaromheen. Naar mijn mening is dat belangrijker dan dat de overheid een heel voorlichtingstraject ingaat. Alle openheid is er. Ik hoop dat ook het debat van vanavond maatschappelijk zijn impact zal hebben. Het is mijns inziens belangrijk om de maatschappelijke discussie en het maatschappelijk draagvlak te ontwikkelen op basis van feiten, inzichten, nieuwe ontwikkelingen enzovoort, zoals mede dit debat tot mogelijke verduidelijkingen heeft geleid.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Ik zal mijn punt verduidelijken. Het ging mij erom dat er heel duidelijk een koppeling wordt gelegd met de

voorlichting aan het grotere publiek. Volgens mij heeft de minister daarvoor een kans voor open doel. Biotechnologie heeft ons heel veel gebracht. Ik heb herinnerd aan de witte, rode en groene biotechnologie. Mijn vraag aan de minister is waarom zij dit niet bekender maakt. Waarom start zij niet een voorlichtingscampagne waardoor het grotere publiek, dus niet het selecte groepje betrokkenen maar iedereen, buurvrouw, oma en noem iedereen maar op, ineens beseft: biotechnologie zit ook in mijn band of in mijn koffiezetapparaat. Dat mag veel breder bekend worden. Dat is de kwintessens van mijn vraag.

Minister **Verburg**: Ik meen dat wij in dezen allemaal een belangrijke rol hebben te spelen. Ik heb gezegd dat het taboe dat op genetische modificatie en biotechnologie rust, weggenomen moet worden. Dat taboe wordt thans wel door deze en genen gekoesterd, door mensen en organisaties die grote bezwaren hebben. Zij botsen met hun meningen met mensen die geen bezwaren zien, maar alleen maar voordelen. Dat betekent dat zorgvuldig een koers moet worden uitgezet. Wij doen mee aan financiering van bijvoorbeeld het Voedingscentrum, dat de consument voorlicht. Iedereen weet ook wel dat als het gaat om het gebruik van genetisch gemodificeerde organismen in medicijnen, de discussie in eerste instantie ging over Frankensteinmedicijnen of -middelen. Nu zegt echter iedereen: met die organismen levert men een zodanig belangrijke bijdrage aan het bestrijden of voorkomen van ernstige ziekten, dat wij het gebruik ervan accepteren. Ik hoop dat door een brede aanpak van de overheid, maar ook door het ontstaan van draagvlak bij de volksvertegenwoordiging, bij niet-gouvernementele organisatie en bij het bedrijfsleven er ook een ontwikkeling is ten aanzien van de plantaardige genetische modificatie. Echter, die ontwikkeling komt er niet met een druk op de knop. Die zal tijd een aandacht vergen.

Er is verder gesproken over de internationale bedrijven en het mkb. In mijn eerste termijn heb ik gezegd dat in mijn optiek het mkb geen gemakkelijke kans zal hebben aan deelname, anders dan via PPS-constructie, zoals de constructie van Wageningen. Er zullen namelijk geweldige investeringen nodig zijn. Dit punt zal wel een onderdeel zijn van de discussie over de sociaaleconomische ontwikkelingen. Daarbij gaat het dus om de vraag: wat zijn de ontwikkelingen op de midden- en lange termijn? Op welke manier kunnen middelgrote en kleine bedrijven gebruik maken van de mogelijkheden? Ik vond overigens dat de heer Willems een zeer goede suggestie deed. Hij zei dat Singapore mooie kansen heeft gezien voor publiek-private deelname. Daar heeft men gezegd: onze wetenschappers gaan van alles en nog wat ontwikkelen en elk bedrijf dat zich hier vestigt, krijgt toegang via de open sourceconstructie onder de voorwaarde dat het daarvan ook gebruik maakt. Ik vind zoiets heel goed. Wellicht zou dit ook in samenwerking met Wageningen kunnen. Ik zal dat laten doordenken en bezien of er de kans is om de bal in het doel te

koppen. Wij willen natuurlijk ook het internationale bedrijfsleven aan ons binden. Wij beschikken over grote deskundigheid, over veel kennis en over een goed vestigingsklimaat. Zulke kansen moet je niet zomaar aan je voorbij laten gaan.

Dan wil ik reageren op de opmerkingen van de heer Laurier. Als hij in eerste termijn bij interruptie tegen mij had gezegd dat hij ook namens een andere politieke partij dan alleen de zijne sprak, had ik kunnen raden welke partij dat was. Dan was ik daar zomaar opgekomen. Hij heeft in tweede termijn zijn opvattingen onderstreept, maar in zijn inbreng herkende ik niet alleen de zorgvuldige inbreng van de zijde van GroenLinks, maar herkende ik daarin zomaar ook de veronderstelde inbreng van D66.

Ik zie dat er nu gelachen wordt, maar het is toch mooi als je bepaalde opvattingen herkent.

Ik dank de heer Laurier voor het feit dat hij het belang van veiligheid voor mens, dier en milieu onderstreepte. In een interruptiedebatje met de heer Koffeman heb ik al gezegd: het beleid kan niet statisch zijn. De ontwikkelingen gaan razendsnel. Daarop moet je als overheid kunnen en willen inspelen. Die bereidheid moet er zijn en dus ook de wil om eventueel iets te herzien. Op basis van nieuwe inzichten kun je zeggen: het kan anders, het kan beter.

Met zijn opmerkingen over de duurzaamheid heeft de heer Laurier volstrekt gelijk. Dat is niet een zaak van de wetenschap, maar ook van de politiek en de samenleving.

De heer Schuurman heeft een aantal opmerkingen gemaakt in min of meer waarderende en samenvattende zin. Hij heeft namens een groot deel van de Kamer een motie ingediend met het verzoek aan de regering om "1. in Europees verband nadere studie van nieuwe veredelings technieken (onder meer cisgenese zoals bijvoorbeeld de phytophthoraresistente aardappel) te bevorderen om na te gaan van welke veredelings technieken een eventueel vereenvoudigd toelatingsregime zou kunnen gaan gelden, daarbij te bewaken dat de gangbare -- organische of biologische -- voedselketen wordt behouden, zodat daarmee ook de keuzevrijheid van de consument om ggo-vrij voedsel te kunnen kopen gewaarborgd blijft". Ik zie deze motie voluit als ondersteuning van mijn beleid.

De heer Koffeman heeft gevraagd waarom je, als je langs gangbare of biologische weg tot die phytophthoraresistente aardappel bent gekomen, toch biotechnologisch doorgaat. In die ggo-aardappel zitten nog meer eigenschappen die het mogelijk maken dat de aardappel wordt geproduceerd in droge of andere omstandigheden. Ook met het oog op brugkansen met andere veredelings toepassingen lijkt het mij nuttig om dit voort te zetten. De kennis die daarbij wordt opgedaan, kan tot nieuwe inzichten leiden.

Ik heb in mijn eerste termijn aangegeven dat het voor velen acceptabeler is om planteigen genetisch materiaal te veranderen, dan transgeen. Hoe je het ook bekijkt, zowel voor cisgenese als voor transgenese geldt dat de veiligheid, de zorgvuldigheid en de voorzorg voorop moeten

staan. De motie spreekt voor zichzelf. Laten wij de ontwikkelingen even afwachten.

Ik heb al iets gezegd over het maatschappelijk debat. Het gaat er mij niet om dat ik alle neuzen in dezelfde richting wil hebben. Ik zou dat weliswaar graag zien, maar dan op basis van debat, op basis van gewogen argumenten. Ik ben iets langer dan twee weken in de politiek, dus ik weet dat dat zeer waarschijnlijk een illusie is. Op het moment dat het debat uit de taboesfeer is, op het moment dat de mensen bereid zijn om het maatschappelijke debat aan te gaan, vind ik dit goed en kan het bijdragen aan de verdere gedachteontwikkeling. Dat gaat niet in een paar weken, dat red je ook niet in een jaar, dat zal steeds nodig blijven. Ik hoop dat de open inzet en de betrokkenheid van alle spelers op dit gebied -- de uitnodiging zal breed verstuurd worden -- zullen leiden tot de bereidheid om een open gesprek te voeren. Men moet vooringenomen standpunten kunnen loslaten, men moet bereid zijn om zich te laten overtuigen door goede argumenten.

Stel dat ik niet per se biologisch, maar wel gangbaar geproduceerd voedsel wil. Hoe is dan de vrijwaring van ggo's geregeld? Dat is heel helder; wij gaan daar niet mee marchanderen. De drempelwaarde is 0,9%. Dat is te detecteren en dat handhaven wij.

Ik kom aan het einde van mijn beantwoording in tweede termijn. Ik heb het debat zeer boeiend gevonden. Ik denk dat het ook vruchtbaar is geweest voor de ontwikkeling, de ontwikkelingskansen en de mogelijkheden van groene genetica in de volle breedte om bij te dragen aan het welbevinden, de mogelijkheden en de kansen in dit land, in Europa en, kan het zijn, wereldwijd.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Ik heb nog een kleine afrondende vraag. Misschien is het antwoord mij ontgaan, maar ik had in tweede termijn nog een vraag gesteld over de toelatingsprocedures, waarbij ik het voorbeeld van BASF noemde. U hebt aangegeven dat u er van alles aan doet om die toelatingsprocedures in Europa te bevorderen. Wat doet u daar concreet aan? Niet geheel onbelangrijk, vandaar mijn vraag.

Minister **Verburg**: U hebt daar gelijk in. De procedure op zich is niet het probleem, het ligt aan de uitvoering daarvan. Er is verdeeldheid tussen en binnen lidstaten, waardoor er vertraging en onzekerheid blijven bestaan voor de bedrijven. Ik ben het met u eens dat deze procedure al heel lang duurt, zodat ik toezeg dat ik dit specifieke geval nadrukkelijk onder de aandacht van de Commissie zal brengen, met het verzoek hierin versnelling te brengen, zaken in beweging te zetten en kan het zijn op korte termijn af te ronden.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Als u de Kamer van de uitkomsten van het overleg met de Commissie op de hoogte wilt stellen, waardeer ik dat zeer.
Minister **Verburg**: Dat zal ik doen.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: Ik dank de minister voor haar reactie in tweede termijn, maar zeker ook in het algemeen voor de wijze waarop zij het debat met deze Kamer heeft gevoerd.

**

Het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) voor het jaar 2009 (31700-XIV) wordt zonder stemming aangenomen.

De **voorzitter**: Over de ingediende motie zal volgende week dinsdag worden gestemd.

**

Sluiting 21.59 uur.

!Lijst van besluiten en ingekomen stukken!

*N

Lijst van besluiten:

De Voorzitter heeft na overleg met het College van Senioren besloten om:

a. de plenaire behandeling van de volgende wetsvoorstellen te doen plaatsvinden op:
27 januari 2009:

Brief van de voorzitter van de Tijdelijke gemengde commissie subsidiariteitstoets van 20 januari 2009 met het verzoek in te stemmen met de voorgedragen selectie van Europese voorstellen voor parlementaire toetsing in 2009 (22112, EK CB, TK Nr. 771);

27 januari 2009 (hamerstukken):

Wijziging van de Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte in verband met de uitbreiding met onderwijs als bedoeld in de Wet op het primair onderwijs en de Wet op het voortgezet onderwijs en met wonen (30859);

Instelling van een College voor examens, alsmede houdende wijziging van de Wet op het onderwijstoezicht en de Wet op het voortgezet onderwijs (Wet College voor examens) (31411);

Diverse begrotingsstaten 2009 (31700 I, IIB, III, IXA t/m XII, XVI t/m XVII, A t/m C en E t/m F);

Diverse wijzigingen van de begrotingsstaten 2008 (wijzigingen samenhangende met de Najaarsnota) (31792 VIII, XII, XVI, A en D);
17 maart 2009 (bij het Europadebat):

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2009 (31700-V);

Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-V);
10 maart 2009 (i.p.v. 17 februari 2009, onder voorbehoud van positieve uitkomst consultatie commissie OCW):

Wijziging van de Wet educatie en beroepsonderwijs inzake colleges van bestuur en raden van toezicht (30599);

b. het voorbereidend onderzoek van de volgende wetsvoorstellen te doen plaatsvinden door de commissie voor Justitie op 27 januari 2009 (i.p.v. 20 januari 2009):
Wijziging van de Uitvoeringswet EG-betekenningsverordening ter uitvoering van Verordening (EG) nr. 1393/2007 van het Europees Parlement en de Raad van 13 november 2007 inzake de betekening en de kennisgeving in de lidstaten van gerechtelijke en buitengerechtelijke stukken in burgerlijke of in handelszaken («de betekening en de kennisgeving van stukken»), en tot intrekking van Verordening (EG) nr. 1348/ 2000 (PbEU L 324/79) (31522);
Financiën op 3 februari 2009:

Wijziging van de Wet op het financieel toezicht en de Faillissementswet in verband met samenloop van de vordering op de boedel in geval van noodregeling, surseance van betaling en faillissement en de aanvraag van een vergoeding op grond van de vangnetregeling (31768);
Verkeer en Waterstaat op 10 februari 2009:

Wijziging van de Spoedwet wegverbreding en de Tracéwet in verband met de vereenvoudiging van de onderzoekslast (Wet versnelling besluitvorming wegprojecten) (31721).

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. de volgende door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstellen:

Aanpassing van enige wetten in verband met de invoering van het burgerservicenummer (Aanpassingswet burgerservicenummer) (30907);

Wijziging van de Paspoortwet in verband met het herinrichten van de reisdocumentenadministratie (31324, R1844);

Aanpassing van Boek 8 van het Burgerlijk Wetboek in verband met de toetreding door het Koninkrijk tot het op 2 mei 1996 te Londen tot stand gekomen Protocol van 1996 tot wijziging van het op 19 november 1976 te Londen tot stand gekomen Verdrag inzake beperking van aansprakelijkheid voor maritieme vorderingen (Trb. 1997, 300) (31425);

Goedkeuring van het voornemen tot intrekking van voorbehouden bij een aantal verdragen en protocollen inzake de bestrijding van terrorisme (31539, R1865);

Implementatie van het kaderbesluit nr. 2006/783/JBZ van de Raad van de Europese Unie van 6 oktober 2006 inzake de toepassing van het beginsel van wederzijdse erkenning op beslissingen tot confiscatie (PbEG L 328/59) (wijziging Wet wederzijdse erkenning en tenuitvoerlegging strafrechtelijke sancties in verband met de toepassing op beslissingen tot confiscatie) (31555);

Wijziging van de Wet milieubeheer en enkele andere wetten met het oog op integratie van verplichtingen op het terrein van milieuverslaglegging (31592);

Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Justitie (VI) voor het jaar 2009 (31700-VI);

Wijziging van de Wet basisregistraties adressen en gebouwen en de Kadasterwet (aanvulling, verduidelijking en enige technische verbeteringen van de Wet basisregistratie adressen en gebouwen en aanvulling van de Kadasterwet in verband met de toedeling van taken aan de Dienst voor het kadaster en de openbare registers ten aanzien van de landelijke voorziening voor de basisregistraties adressen en gebouwen) (31726).

Deze wetsvoorstellen zullen in handen worden gesteld van de desbetreffende commissies;

2. de volgende regeringsmissives:

een, van de minister van Buitenlandse Zaken en de staatssecretaris voor Europese Zaken, ten geleide van de Raadsdocumenten met de voorlopige agenda's van de Raadsformaties van het Tsjechische EU-voorzitterschap (griffiennr. 143136);

een, van de staatssecretaris voor Europese Zaken, ten geleide van drie fiches die werden opgesteld door de werkgroep Beoordeling Nieuwe Commissievoorstellen betreffende o.a. Mededeling inzake "De Europese Unie en het Noordpoolgebied" (griffiennr. 143137);

een, van de minister van Justitie, inzake inzet van de bodyscanners voor de beveiliging van de burgerluchtvaart (griffiennr. 142583.01);

een, van alsvoren, inzake vragen naar aanleiding van de JBZ-Raad van 27-28 november 2008 (griffiennr. 142810.02);

een, van de staatssecretaris van Justitie, inzake Besluit houdende regels aangaande de registratie van elektronische adressen van derden en het elektronisch betekenen in geval van derdenbeslag (griffiennr. 143150);

een, van de minister van Financiën, ten geleide van de geannoteerde agenda voor de Eurogroep en de Ecofinraad van 19 en 20 januari 2009 (griffiennr. 143138);

een, van de staatssecretaris van Economische Zaken, ten geleide van een kopie van de brief d.d. 14 januari 2009 aan de Tweede Kamer inzake de Postwet (griffiennr. 139888.19);

een, van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, inzake standpuntbepaling op het NZa-advies winstexperiment (griffiennr. 142177.01).

De voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden;

3. de volgende missive:

een, van het Kabinet der Koningin, houdende mededeling van de goedkeuring door H.M. de Koningin van een aantal door de Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstellen (griffiennr. 143185).

De voorzitter stelt voor, deze missive voor kennisgeving aan te nemen. De bijlage is

neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden;

4. de volgende geschriften:

een, van J.A. van der Feest te 's-Gravendeel, inzake vingerafdruk in paspoort (griffienr. 143147).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat/Algemene Zaken en Huis der Koningin;

een, van R. van Bavel, inzake massamoord in Gaza (griffienr. 143131.01).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking;

een, van S. Schuuring, inzake noodkreet in verband met kinderontvoering (griffienr. 143165). Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Justitie;

een, van W. Grommen te Wouw, inzake economische crisis (griffienr. 143169).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissies voor Financiën en voor Economische Zaken;

een, van T. van der Sluis te Amsterdam, inzake bijtelling voor ondernemers voor auto's ouder dan 15 jaar (31205) (griffienr. 141681.16). Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Financiën;

een, van S. Bijl-Rijkhoff te Assendelft, inzake verbreding (griffienr. 143134). Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissies voor Verkeer en Waterstaat en voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking;

een, van J.H.B. Lakemond te Didam, inzake capaciteitstarief elektra (griffienr. 141076.26). Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Economische Zaken;

een, van T. Banis te Hoofddorp, inzake Wetswijziging rookverbod horeca (griffienr. 143142);

een, van M. Dohmen, inzake bureaucratie in de zorg- en dienstverlening in Nederland (griffienr. 143175).

Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden van de commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport/Jeugd en Gezin;

een, van M. Meijer te Den Haag, inzake burger in nood die vecht voor zijn recht (griffienr. 143149).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissies voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport/Jeugd en Gezin en voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Deze geschriften worden voor kennisgeving aangenomen.